

Centrum obnovy
společného kulturního dědictví

Zentrum für Erneuerung des
gemeinsamen Kulturerbes

Hodnoty společného dědictví Werte des gemeinsamen Erbes

COL — CONFERENCE 2

Sborník z konference / Sammelheft von der Konferenz

/AT-CZ/

Interreg
Austria-Czech Republic
European Regional Development Fund

/CZ/

Tato publikace je vydána v rámci projektu **ATCZ 171 (COL — Centrum pro obnovu společného kulturního dědictví)**, který je financovaný z Evropského programu **INTERREG V-A Rakousko — Česká republika 2014–2020**.

/AT/

Diese Publikation wird im Rahmen des Projekts **ATCZ 171 (COL — Zentrum für Erneuerung des gemeinsamen Kulturerbes)** veröffentlicht, das durch das europäische Programm **INTERREG V-A Österreich — Tschechische Republik 2014–2020** finanziert wird.

Interreg

EUROPEAN UNION

Austria-Czech Republic

European Regional Development Fund

ISBN 978-3-903150-86-7

DOI 10.48341/zegk-duk2

**Centrum obnovy
společného kulturního dědictví
Zentrum für Erneuerung des
gemeinsamen Kulturerbes**

Hodnoty společného dědictví
Werte des gemeinsamen Erbes

COL — CONFERENCE 2

Sborník z konference / Sammelheft von der Konferenz

VEDOUcí PARTNER PROJEKTU / LEADPARTNER DES PROJEKTS

PROJEKTOVÍ PARTNEŘI / PROJEKTPARTNER

GÖTTWEIG — monumentální „Císařské schodiště“ / monumentale „Kaiserstiege“
(FOTO: Vratislav Zíka)

/CZ/

O projektu

Nejviditelnější složkou společného dědictví České republiky a Rakouska je stavební kultura budov a sídel, které vznikly ve stejných kulturně–historických podmínkách. Problematika jejich obnovy, architektonické a urbanistické principy i řemeslné postupy jsou na obou stranách hranice téměř stejné, zatímco legislativa, ekonomika, teorie i praxe v péči o toto dědictví jsou značně rozdílné.

V obou zemích je také aktuální potřeba hledat nové způsoby a formy udržitelné obnovy a adaptace tohoto kulturního dědictví, které odpovídají potřebám současnosti, ale přitom neničí jeho kulturně–historické hodnoty.

/AT/

Über das Projekt

Der sichtbarste Teil des gemeinsamen österreich–tschechischen Erbes ist die Baukultur von Gebäuden und Ortschaften; die kulturhistorischen Bedingungen waren lange Zeit weitgehend gleich. Die Problematik der Erhaltung und Revitalisierung dieses Erbes sind, ebenso wie die architektonische und städtebauliche Lehre, sowie das handwerkliche Wissen auf beiden Seiten der Grenze ähnlich, während die Rechts- und Wirtschaftslage, Theorie und Praxis der Sanierung wesentlich unterschiedlich sind.

Außerdem besteht in beiden Ländern die dringende Notwendigkeit, neue Wege und Formen der nachhaltigen Erneuerung und Anpassung dieses kulturellen Erbes zu suchen, die den Bedürfnissen der Gegenwart entsprechen, ohne seine kulturellen und historischen Werte zu zerstören.

COL — Centrum obnovy společného kulturního dědictví

Cílem projektu je vybudování Centra obnovy společného kulturního dědictví (COL), které se bude systematicky zabývat udržitelnou obnovou památkových objektů, areálů a historických sídel a bude dále rozvíjet přeshraniční spolupráci při obnově a propagaci společného kulturního dědictví.

Dlouhodobým úkolem COL je celospolečenská senzibilizace obyvatelstva ve snaze zachovat a rozvíjet mizející lokální stavební kulturu — jeden z hlavních zdrojů turistického ruchu v příhraničních regionech Dolního Rakouska a jižní Moravy. Pro města Retz v Dolním Rakousku a Znojmo, jež jsou partnerskými městy od roku 1998, znamená projekt navíc i prohlubování vzájemných vztahů a propojování občanů v regionech.

Hlavním výstupem projektu budou dvě příkladně zrekonstruované a zpřístupněné památky na obou stranách hranice, které budou společně sloužit odborné i laické veřejnosti. Výstupem měkkých aktivit projektu budou dva hlavní dokumenty, společná odborná přeshraniční Metodika obnovy stavebního kulturního dědictví a Strategie obnovy a propagace společného kulturního dědictví.

Jako příklad dlouhodobě chátrající mimořádné památky byla vybrána tzv. Stará škola, součást Louckého kláštera ve Znojmě. Rekonstrukce této části kláštera umožní zpřístupnění této národní kulturní památky pro veřejnost a nastartuje postupnou revitalizaci celého areálu. Druhým objektem je budova původně barokní sýpky (Schüttkasten) v rakouském Retzu, představující naopak typickou památku lokálního významu, jejichž obnovu je nutné řešit nejčastěji. Obě budovy umožní konferenční, výstavní, průvodcovské, informační, kulturní a osvětové aktivity. Jejich prostřednictvím budou předávány odborné poznatky a doporučení COL široké veřejnosti.

Kromě měst Znojmo a Retz jsou v tomto projektu partnery jihomoravská společnost Společně, o.p.s. a Centrum stavebně–kulturního dědictví (Univerzita pro další vzdělávání v Kremži). Vedoucím partnerem projektu je město Znojmo.

COL — Zentrum für Erneuerung des gemeinsamen Kulturerbes

Ziel des Projekts ist die Errichtung des Zentrums für Erneuerung des gemeinsamen Kulturerbes (COL) für die systematische und nachhaltige Restaurierung von Gebäuden, Stätten und historischen Siedlungen des Kulturerbes und die Weiterentwicklung der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit bei der Restaurierung und Förderung des gemeinsamen Kulturerbes.

Langfristiges Ziel von COL ist die Sensibilisierung der Bevölkerung für den Erhalt und die Entwicklung der schwindenden lokalen Baukultur — die eine der wichtigsten Quellen für den Tourismus in den Grenzgebieten von Niederösterreich und Südmähren darstellt. Für die Städte Retz in Niederösterreich und Znojmo, die seit 1998 Partnerstädte sind, bedeutet das Projekt auch eine Vertiefung der gegenseitigen Beziehungen und eine Verbindung der BürgerInnen in beider Regione.

Das Hauptergebnis des Projekts werden zwei beispielhaft rekonstruierte und öffentlich zugängliche Denkmäler auf beiden Seiten der Grenze, die sowohl der Fachwelt als auch der breiten Öffentlichkeit dienen werden. Die soft Aktivitäten des Projekts werden zu zwei Hauptdokumenten führen, einer gemeinsamen und grenzüberschreitenden Fachmethodik für Erneuerung des Baukulturellen Erbes und einer Strategie für die Erneuerung und Propagation des gemeinsamen Kulturerbes.

Als Beispiel für ein seit langem verfallendes außergewöhnliches Denkmal wurde die sogenannte Alte Schule, ein Teil des Klosters Louka in Znojmo, ausgewählt. Der Wiederaufbau dieses Teils des Klosters wird dieses nationale Kulturdenkmal für die Öffentlichkeit zugänglich machen und die schrittweise Wiederbelebung des gesamten Gebiets einleiten. Das zweite Objekt ist das Gebäude des ursprünglich barocken Getreidespeichers (Schüttkasten) in Retz in Niederösterreich, das wiederum ein typisches Denkmal von lokaler Bedeutung ist, das ähnliche Anforderungen an Restaurierung stellt wie viele solche Gebäude. Beide Bauten werden für Konferenzen, Ausstellungen, Führungen, Informations-, Kultur- und Bildungsaktivitäten genutzt. Sie werden auch zur Weitergabe von Fachwissen und Empfehlungen aus dem COL-Projekt an die breite Öffentlichkeit dienen.

Partner dieses Projekts sind neben den Städten Znojmo und Retz die Südmährische Gesellschaft Společně, o.p.s. und das Zentrum für Baukulturelles Erbe der Donau-Universität Krems (Universität für Weiterbildung Krems). Der Leadpartner des Projekts ist die Stadt Znojmo.

COL — conference #2

Hodnoty společného dědictví

Mezinárodní konference AT-CZ

3. — 4. června 2019 | Donau-Universität Krems / klášter Göttweig / AT/

Nejlepší a nejcennější příklady kulturního dědictví v sobě spojují různé významy pojmu hodnota. Jsou vzácnými a výjimečnými ukázkami umění, svědky historických událostí a dominantami určujícími charakter širokého okolí. Symboly místa, kultury, komunity a společnosti. Musíme si však také uvědomit, že v minulosti byla jejich výstavba a údržba v mnoha případech velmi nákladná, a proto je jejich zachování, využití nebo obnova velmi nákladná i dnes. Otázkou je tedy především jakým způsobem? A jaká je vlastně hodnota kulturního dědictví, ať už peněžní, nebo duchovní?

Druhá konference mezinárodního projektu **COL — Centrum obnovy společného kulturního dědictví** podporovaného z evropského programu Interreg AT-CZ se soustředila na různé aspekty hodnoty s důrazem na vazby mezi často oddělenými světy ekonomiky, kultury a společnosti.

Nosným tématem konference a inspirací ostatním druhům památek byly především kláštery, jejich osudy, provoz a tradice v průběhu věků a společenských změn. Diskutovány byly příklady lokalit, které se musely radikálně změnit kvůli novým podmínkám, i příklady památek, které se dokázaly změnám přizpůsobit, aniž by ztratily svůj původní účel.

COL — conference #2

Werte des gemeinsamen Erbes

Internationale Konferenz AT-CZ

3. — 4. Juni 2019 | Donau-Universität Krems / Stift Göttweig /AT/

Die besten und wertvollsten Beispiele des kulturellen Erbes vereinen verschiedene Bedeutungen des Begriffs „Wert“. Sie sind seltene und außergewöhnliche Beispiele der Kunst, Zeugen historischer Ereignisse und Wahrzeichen, die den Charakter einer Region prägen. Sie sind Symbole für Ort, Kultur, Gemeinschaft und Gesellschaft. Wir müssen jedoch auch anerkennen, dass ihre Errichtung und Instandhaltung in der Vergangenheit in vielen Fällen sehr kostspielig war und dass es daher sehr kostspielig ist, sie heute zu erhalten, zu nutzen oder zu restaurieren. Die Frage ist also in erster Linie, wie? Und wie hoch ist der tatsächliche Wert des kulturellen Erbes, sei er nun monetär oder geistig?

Die zweite Konferenz des internationalen Projekts **COL — Zentrum für Erneuerung des gemeinsamen Kulturerbes**, das vom europäischen Programm Interreg AT-CZ gefördert wird, befasste sich mit verschiedenen Aspekten des Wertes, wobei der Schwerpunkt auf den Verbindungen zwischen den oft getrennten Welten von Wirtschaft, Kultur und Gesellschaft lag.

Das Hauptthema der Konferenz und Inspiration für andere Arten von Kulturerbestätten waren vor allem Stifte und Klöster, ihr Schicksal und ihr Betrieb sowie Traditionen im Laufe der Jahrhunderte und sozialer Veränderungen. Es wurden sowohl Beispiele von Standorten diskutiert, die sich aufgrund neuer Bedingungen radikal verändern mussten, als auch Beispiele von Denkmälern, denen es gelungen ist, sich den Veränderungen anzupassen, ohne ihren ursprünglichen Zweck zu verlieren.

**Zentrum für Erneuerung
des gemeinsamen
Kulturerbes**

OBSAH

O projektu	5
COL — Centrum obnovy společného kulturního dědictví	6
Hodnoty společného dědictví	9
Patrick Schicht	14
Památková péče o kláštery v Rakousku	16
Wolfgang Rohrbach	30
Penzijní, zaopatřovací a pojišťovací činnost klášterů (6. až 21. století)	32
Petr Kroupa	40
Památková péče v „době poevropské“ — trochu jiný pohled na památkovou péči	42
Roman Brychta	62
MUBASO — muzeum barokních soch — rekonstrukce kostela sv. Josefa v Chrudimi	64
Bernhard Rameder	82
Benediktinský klášter Göttweig v meziválečném období: o prodeji uměleckých objektů v ekonomicky složitých časech	84
Eveline Gruber-Jansen	94
Více než 900 let cestovního ruchu?	96
František Svoboda	106
Skutečné bohatství aneb jak se kulturní kapitál stal alfou i omegou venkovské ekonomiky	108
Martin Horáček	126
Jediné dědictví — živá planeta jako společný cíl památkové péče a ochrany přírody	128
Barbora Vacková	144
Jak žít s kulturním dědictvím?	146

INHALT

Über das Projekt	5
COL — Zentrum für Erneuerung des gemeinsamen Kulturerbes	7
Wert des gemeinsamen Erbes	11
Patrick Schicht	14
Denkmalpflege an Klöstern in Österreich	26
Wolfgang Rohrbach	30
Vorsorge-, Versorgungs- und Versicherungsaktivitäten der Klöster (6. bis 21. Jahrhundert)	36
Petr Kroupa	40
Denkmalschutz im „posteuropäischen Zeitalter“ — ein etwas anderer Blick auf die Denkmalpflege	56
Roman Brychta	62
MUBASO — Museum für Barockskulpturen — Rekonstruktion der Kirche St. Joseph in Chrudim	74
Bernhard Rameder	82
Das Benediktinerstift Göttweig in der Zwischenkriegszeit: Zum Verkauf von Kunstobjekten in wirtschaftlich schwierigen Zeiten	90
Eveline Gruber-Jansen	94
Tourismus seit über 900 Jahren?	102
František Svoboda	106
Realer Reichtum oder Wie kulturelles Kapital das A und O der ländlichen Wirtschaft wurde	118
Martin Horáček	126
Das gemeinsame Erbe — der lebende Planet als gemeinsames Ziel von Denkmal- und Umweltschutz	138
Barbora Vacková	144
Mit dem Kulturerbe leben — aber wie?	156

Patrick Schicht

/CZ/

Po studiu na vyšší technické škole (HTL), obor obnova a údržba měst, pracoval několik let v architektonické kanceláři. Souběžné studium dějin umění a architektury. Od roku 2005 oblastní referent Spolkového památkového úřadu pro Dolní Rakousko. Je odpovědný za přípravu a podporu projektů na úpravy architektonických památek. Podílel se na zavedení „Směrnice pro stavebněhistorický průzkum“ a je autorem četných publikací o stavebních průzkumech.

/AT/

Ausbildung: Nach der HTL, Fachzweig Restaurierung und Ortsbildpflege, und einigen Jahren in einem Architekturbüro, parallele Studien von Kunstgeschichte sowie Architektur. Seit 2005 Gebietsreferent im Bundesdenkmalamt, Landeskonservatorat für Niederösterreich, somit für die Vorbereitung und Begleitung von Veränderungsprojekten an Baudenkmalen zuständig. Zudem Beteiligung bei der Etablierung und Betreuung der „Richtlinien für Bauhistorische Untersuchungen“ und zahlreiche Publikationen zum Thema Bauforschung.

Památková péče o kláštery v Rakousku

Patrick Schicht

Přednáška přinesla přehled o výzvách spojených s památkovou péčí při každodenním udržování a zachování klášterů, přičemž autor, jako přednášející za Dolní Rakousko, uvedl především příklady z této spolkové země. V Rakousku bylo v roce 2019 pod památkovou ochranou 38 146 nemovitých památek, v Dolním Rakousku 10 557. To znamená podíl přibližně jedno procento z celkového objemu staveb, což je ve střední Evropě velmi malé množství.

V roce 2014 vydal Spolkový památkový úřad příručku „Standardy památkové péče“, která má poskytnout vodítko pro odborně prováděné změny. Příručka vychází z rakouského zákona o ochraně památek a komplexně a přehledně shrnuje platné rámcové podmínky pro odborné zacházení s památkami a propojuje je s dalšími zákony a normami. Tento mezinárodně uznávaný milník v oblasti památkové péče poskytuje všem zúčastněným stranám transparentní a občansky orientovaný základ pro plánování, který umožňuje jak efektivní průběh projektu, tak také srozumitelné rozhodovací procesy. Již po čtyřech letech lze zhodnotit, že tato kniha byla okamžitě přijata jako velmi vítaný základ pro rozvoj změn a stala se nepostradatelnou součástí výukových materiálů i v odborném vzdělávání.

Standardy jsou rozděleny do tří oblastí, jako abeceda památkové péče: A — Zaznamenat, B — Zachovat, C — Změnit. Zejména stupeň A nabývá na významu, což bylo v posledních letech zohledněno ve stavebních předpisech. Směrnice pro archeologická opatření a standardy pro konzervaci archeologických nálezů, jakož i Příručka pro zjištění stavu a monitorování nástěnných maleb a architektonických povrchů a Směrnice pro stavebněhistorický průzkum, které jsou zde relevantní, mají definovat nezbytné postupy a standardy v přípravě a během monitorování opatření a nabývají právní účinnosti v jednotlivých případech jejich začleněním do postupů orgánů památkové péče. Kromě hlavního aspektu, kterým je poskytnutí podkladů pro plánování a rozhodování, jsou znalosti stavební historie získané v tomto procesu důležitým

krokem k hlubšímu výzkumu charakteristik památek a jejich hodnocení z hlediska umělecké a kulturní historie. V neposlední řadě tyto předpisy obsahují dokumentační povinnost památkové péče, přičemž ve smyslu veřejného zájmu je umožněn náhled do těchto dokumentů na snadno přístupném místě. Lze tedy konstatovat, že normy a směrnice z posledních let postavily rakouskou památkovou péči na novou úroveň a vytvořily tak současnou správu přátelskou k občanům ve smyslu transparentnosti a hospodárnosti.

V pozadí všech směrnic a příruček je skutečnost, že pro běžné stavby platí zemské zákony, vyhlášky, obecní nařízení, spolkové sbírky zákonů pro ochranu pracovníků, hygienu atd. a také rakouské technické normy (ÖNORMEN), které stanovují přesné specifikace a limity (výška budovy, umístění budovy, hustota zástavby atd.). S výjimkou pro změny památkově chráněných budov, protože každý případ je jedinečný a musí být posuzován samostatně. Vodítkem mohou být standardy pro ochranu památkově chráněných budov. Obsahem jsou jasné postupy, které jsou co nejpružnější, a přesto komplexní, aby zohlednily všechny možné okolnosti.

V případě klášterů je třeba obzvláště dobře zabezpečit rozmanité úkoly památkové péče. Na jedné straně jsou to stávající objekty, které je třeba odborně zachovat, udržovat a opravovat. Pravidelné a rozsáhlé renovační cykly klášterů jsou často naplánovány na mnoho let nebo dokonce desetiletí dopředu, jako například obnova fasády kláštera Melk nebo renovace střechy kláštera Göttweig. V posledních letech prošly rozsáhlou rekonstrukcí také kláštery Altenburg, Geras a Herzogenburg v Dolním Rakousku.

Stále větší důraz je kladen na často rozmanité a exkluzivní sbírky, od mistrovských uměleckých děl až po kuriozity a exotiku. V posledních letech byl například realizován projekt inventarizace cisterciáckého kláštera Neukloster ve Wiener Neustadtu ve spolupráci s Univerzitou užitého umění ve Vídni, v rámci něhož byla instalována nová a částečně muzejní expozice místní umělecké kolekce Umění a kabinet kuriozit. Univerzita realizuje podobné projekty ve větším měřítku a zadává k nim vzorové diplomové a doktorské práce. Klášter Heiligenkreuz, jehož rozsáhlé sbírky zahrnují jak kvalitní obrazy a mince, tak voskové figuríny a mineralogii, se v tomto ohledu rozvíjí jako mimořádný partner. Ve spolupráci s klášterem Heiligenkreuz byl také realizován náročný projekt obnovy středověkých vitráží v křížové chodbě.

Neustálá obnova systému vytápění, sanitárních instalací a technických zařízení, která je často doprovázena archeologickými a restaurátorskými zásahy, je nejen v kláštrech každodenní záležitostí. Úpravy klimatizační a topné techniky vedou například k úpravám místností pro pelety a kotle. Tato oblast zahrnuje také stavebně-fyzikální modernizaci oken, například v klášteře Herzogenburg. Citlivým tématem je fotovoltaika, na kterou je třeba pohlížet mimořádně kriticky,

zejména proto, že díky stále častějšímu výskytu dronů se střešní plochy již nedají přehlédnout. Aktuálně lze takové projekty kladně hodnotit pouze na odlehlých volných prostranstvích a na podružných bočních střeších.

Bezbariérovost je stále důležitější. Na jedné straně se toto téma týká stárnutí jeptišek a mnichů, kteří potřebují podobné pokoje a pochůzná prostora, jako v domovech pro seniory. Na druhou stranu je bezbariérovost potřebná všude, od každodenního života až po turisty, kteří dnes takový standard vyžadují. Minimem jsou vnější rampy pro snadný přístup k vysokým portálům kostela. Například v klášteře Göttweig se to náročně podařilo u bočního vchodu v několikrát otočené rampě. Na druhou stranu přibývá projektů výtahů, které si orgány památkové péče v zásadě přejí uvnitř. Odpovídající dobrá řešení lze nalézt od Vorau až po Seckau. Kompromisem je výtah v klášteře Dürnstein, který je umístěn na bočním nádvoří, ale má kvalitní současnou architekturu. Podobně lze hodnotit i z dálky viditelné schodiště v Admontu, které se nachází přímo vedle barokní knihovny, zatímco schodiště gymnázia v Seckau se drží v pozadí.

V tomto kontextu je třeba vnímat také stále se zvyšující význam opatření v oblasti cestovního ruchu, která se stávají tématem téměř ve všech oblastech. Začíná to velkými parkovišti a přístupovými cestami, jež například v Göttweigu a Melku znamenaly velké zásahy do okolí. Dále je dnes nutné velké návštěvnické centrum s pokladnou, obchodem a sociálním zařízením. V klášteře Klosterneuburg byla k tomuto účelu upravena velkolepá sala terrena a podobně fungují i kláštery Geras a Göttweig. V Melku došlo ke kompletnímu vyhloubení bývalé bašty se zvýšením a přestavbou na moderní turistické centrum. V klášteře Schlierbach bylo na nádvoří volně umístěno tzv. Genusszentrum, neboli centrum požitků. Pro stále rostoucí davy návštěvníků ještě před pandemií byly instalovány nekompromisní jednosměrné systémy, které často procházejí různými citlivými klimatickými zónami. Například v klášteře Melk jsou nainstalované skryté klimatizační jednotky, zatímco Neukloster má pouze skleněnou skříňku vyčnívající do knihovny, aby se z hlediska klimatizační techniky nic neriskovalo.

Zvláštní výzvu představují zrušené kláštery. Ty byly ve velkém množství sekularizovány, zejména za císaře Josefa II., ale jejich základní substance se většinou dobře dochovala. V bývalém kartuziánském klášteře Aggsbach se nedávno uskutečnila umělecká rekonstrukce zbořených mnišských cel. V bývalém klášteře Kleinmariazell proběhla přestavba na společenské a vzdělávací centrum, v současné době probíhá zpracování archeologických nálezů a zřízení stálého muzea a ukázkového depozitáře. Bývalý klášter Pernegg byl rozsáhlými stavebními úpravami a přístavbou rozšířen na konferenční centrum. V posledních letech byl karmelitánský klášter ve Wiener Neustadtu přeměněn na vysokou odbornou školu a jezuitský klášter na státní zastupitelství, v Brucku byl augustiniánský klášter přeměněn na obytnou budovu a něco podobného se připravuje

v Korneuburgu. V Maria Anzbachu se plánuje hotelový projekt, v rozsáhlém komplexu Steylerských misionářů v městečku St. Gabrielu bei Maria Enzersdorf byl realizován multifunkční projekt od kanceláří po hotel a seminární prostory. Naproti tomu františkánský klášter v Mayerlingu, který nebyl památkově chráněn, byl až na chráněný kostel stržen a přímo vedle něj vznikl obytný dům; také klášter ve Wr. Neustadtu, Waisenhausgasse, se masivní přístavbou rovněž proměnil v obytný projekt. Výzvy budoucnosti budou zřejmě spočívat v dalších sekularizacích, přičemž bude třeba z hlediska památkové péče diskutovat o zachování inventáře a ztrátě uměleckého účinku.

/CZ/

Bývalý klášter Kleinmariazell

(Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Ehemaliges Kloster Kleinmariazell

(Foto: Patrick Schicht)

/CZ/

Cisterciácký klášter Neukloster

— Kuriozity (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Zisterzienserklöster Neukloster —

Kuriozitäten (Foto: Patrick Schicht)

/CZ/

Opatství Heiligenkreuz — vitráže v křížové chodbě (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Stift Heiligenkreuz — Glasfenster im Kreuzgang (Foto: Patrick Schicht)

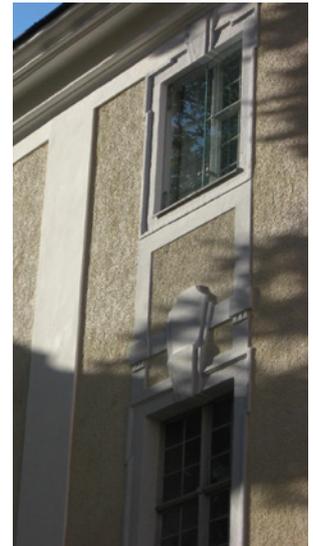

/CZ/

Opatství Melk — průběžná údržba a péče / Opatství Herzogenburg — výměna oken (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Stift Melk — kontinuierliche Wartung und Pflege / Stift Herzogenburg — Fensteraufrüstung (Foto: Patrick Schicht)

/CZ/

Opatství Melk — turistické centrum a bezbariérový přístup (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Stift Melk — Tourismus-Zentrum und Rollstuhlzugang (Foto: Patrick Schicht)

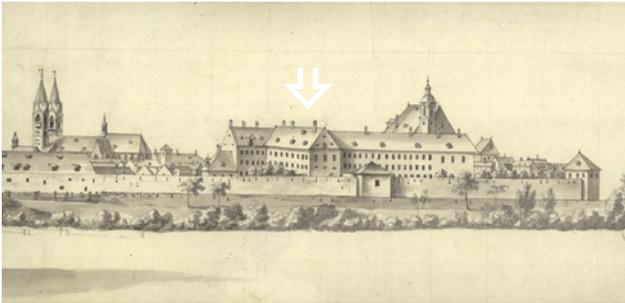
/CZ/

Opatství Melk — přístavba tělocvičny (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Stift Melk — Turnsaal-Zubau (Foto: Patrick Schicht)

/CZ/

Wiener Neustadt — bývalý karmelitánský klášter (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Wiener Neustadt — Ehemaliges Karmeliter-Kloster (Foto: Patrick Schicht)

/CZ/

Opatství Dürnstein — instalace výtahu (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Stift Dürnstein — Lifteinbau (Foto: Patrick Schicht)

/CZ/

Opatství Seckau — schodiště gymnázia (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Stift Seckau — Gymnasium-Stiege (Foto: Patrick Schicht)

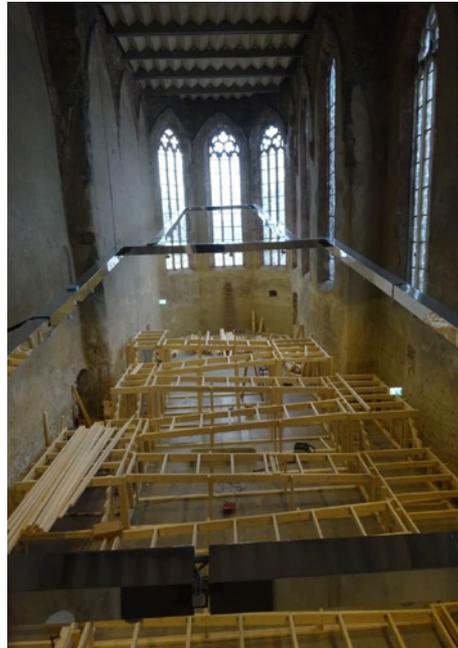

/CZ/

Bývalý Dominikánský klášter

— Wiener Neustadt (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Ehemaliges Dominikanerinnenkloster

— Wiener Neustadt (Foto: Patrick Schicht)

/CZ/

Bývalý paulánský klášter — Wiener
Neustadt (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Ehemaliges Paulinerkloster — Wiener
Neustadt (Foto: Patrick Schicht)

/CZ/

Kláster Schlierbach — tzv. Genusszentrum, neboli centrum požitků (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

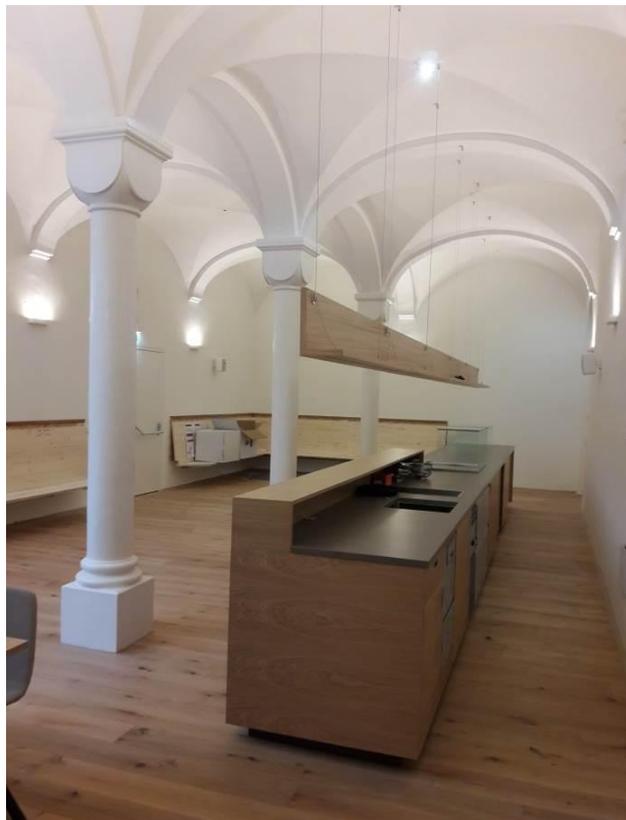
Kloster Schlierbach — Genusszentrum (Foto: Patrick Schicht)

/CZ/

Misionářský klášter svatého Gabriela — hotelový projekt (Foto: Patrick Schicht)

/AT/

Missionskloster St. Gabriel — Hotelprojekt (Foto: Patrick Schicht)

Denkmalpflege an Klöstern in Österreich

Patrick Schicht

Der Vortrag gab einen Überblick über die denkmalfachlichen Herausforderungen bei der alltäglichen Erhaltung von Klöstern, wobei der Autor als Referent für Niederösterreich vor allem Beispiele aus diesem Bundesland vorgestellt hat. In Österreich standen im Jahre 2019, 38 146 Unbewegliche Denkmale unter Denkmalschutz, in Niederösterreich 10 557. Das ergibt eine Prozentzahl von etwa 1 % der allgemeinen Baumasse, eine in Mitteleuropa sehr geringe Menge.

Zur Anleitung für fachgerechte Veränderungen hat das Bundesdenkmalamt im Jahr 2014 das Handbuch „Standards der Baudenkmalpflege“ veröffentlicht, das auf Basis des österreichischen Denkmalschutzgesetzes geltende Rahmenbedingungen für den fachlichen Umgang mit Baudenkmalen umfassend und übersichtlich gegliedert zusammenfasst und mit anderen Gesetzen und Normen verknüpft. Mit diesem international viel beachteten Meilenstein der Denkmalpflege stehen allen Beteiligten transparente und bürgernahe Planungsgrundlagen zur Verfügung, die sowohl einen effizienten Projektablauf als auch nachvollziehbare Entscheidungswege ermöglichen. Nach vier Jahren lässt sich bereits evaluieren, dass dieses Buch umgehend als höchst willkommene Basis zur Entwicklung von Veränderungen angenommen wurde und selbst in der Fachausbildung unverzichtbarer Bestandteil des Lehrmaterials geworden ist.

Die Standards sind wie ein ABC der Denkmalpflege in drei Säulen gegliedert: A — Erfassen, B — Erhalten und C — Verändern. Vor allem der Stufe A kommt steigende Bedeutung zu, der in den letzten Jahren durch aufbauende Bestimmungen Rechnung getragen wurde. Die Richtlinien für archäologische Maßnahmen und Standards für die konservatorische Behandlung von archäologischen Funden sowie der Leitfaden Zustandserhebung und Monitoring an Wandmalerei und Architekturoberfläche und die hier maßgeblichen Richtlinien für Bauhistorische

Untersuchungen sollen im Vorfeld sowie bei der Begleitung von Maßnahmen notwendige Prozesse und Standards definieren und werden durch die Einbindung in denkmalbehördliche Verfahren im jeweiligen Einzelfall rechtswirksam. Neben dem Hauptaspekt der Planungs- und Entscheidungsgrundlage bilden die dabei gewonnenen Erkenntnisse zur Baugeschichte einen wichtigen Schritt zur vertiefenden Erforschung der Denkmaleigenschaften sowie zu ihrer kunst- und kulturhistorischen Bewertung. Nicht zuletzt umfassen die Regelungen die Dokumentationspflicht der Denkmalpflege, wobei im Sinn des öffentlichen Interesses eine Erreichbarkeit an leicht zugänglicher Stelle ermöglicht wird. Damit ist festzustellen, dass die österreichische Denkmalpflege mit den Standards und Richtlinien der letzten Jahre auf eine neue Stufe gestellt wurde, die eine zeitgemäße bürgerfreundliche Verwaltung im Sinn von Transparenz und Wirtschaftlichkeit gestellt worden ist.

Hintergrund aller Richtlinien und Leitfäden ist, dass bei normalen Gebäuden Landesgesetze, Verordnungen, Gemeindeverordnungen, Bundesgesetzblätter für Arbeitnehmerschutz, Hygiene etc. sowie ÖNORMEN Regeln der Technik Gültigkeit haben, die exakte Vorgaben und Grenzen setzen (Bauhöhe, Baustandort, Baudichte etc.). Bei Veränderungen an denkmalgeschützten Objekten gibt es dies nicht, weil jeder Fall ein Einzelfall ist und extra zu bewerten ist. Dafür können die Standards der Baudenkmalpflege den roten Faden vorgeben. Inhalte sind klare Prozesse, die möglichst flexibel und doch umfassend sind, um jede Eventualität zu berücksichtigen.

Bei Klöstern sind die vielfältigen Aufgaben der Denkmalpflege besonders gut wahrzunehmen. Einerseits ist es der Bestand, der fachgerecht bewahrt, gepflegt und instandgesetzt werden soll. Regelmäßige umfangreiche Renovierungszyklen sind bei Klöstern oft über viele Jahre bis Jahrzehnte angesetzt, wenn man etwa an die Fassadenrestaurierung von Stift Melk und die Dacherneuerung von Stift Göttweig denkt. An aufwändigen Renovierprojekten der letzten Jahre sind in Niederösterreich zudem die Stifte Altenburg, Geras und Herzogenburg zu nennen.

Einen zunehmenden Schwerpunkt setzen die oft mannigfaltigen und exklusiven Sammlungen, von meisterlichen Kunstwerken bis zu Kuriositäten und Exotika. In den letzten Jahren wurde etwa für das Zisterzienserstift Neukloster in Wiener Neustadt in Zusammenarbeit mit der Universität für Angewandte Kunst in Wien ein Inventarprojekt mit neuer Aufstellung und teilweise musealer Ausstellung der dortigen Kunst und Wunderkammer umgesetzt. Ähnliche Projekte führt die Universität in größerer Zahl durch und vergibt dafür Musterarbeiten als Diplom- und Doktorarbeiten. Als besonderer diesbezüglicher Partner entwickelt sich Stift Heiligenkreuz, dessen

umfangreiche Sammlung hochwertige Bilder und Münzen ebenso umfasst wie Wachsfiguren und Mineralogie. Mit Heiligenkreuz wurde auch ein aufwändiges Projekt zur Restaurierung der mittelalterlichen Glasfenster im Kreuzgang durchgeführt.

Als Alltag nicht nur im klösterlichen Bereich sind die ständigen Renovierungen von Heizung, Sanitär und Haustechnik zu betrachten, die oft mit archäologischen und restauratorischen Begleitmaßnahmen verbunden ist. Umbauten der Klima- und Heiztechnik führen dabei zu Raumadaptierungen etwa für Pellets und Heizkessel. In diesen Bereich gehören auch bauphysikalische Aufrüstungen von Fenstern, etwa in Stift Herzogenburg. Ein heikles Thema ist die Photovoltaik, die äußerst kritisch zu sehen ist, gerade weil zunehmend durch Drohnen keine Dachfläche mehr uneinsehbar ist. Hier können derartige Projekte derzeit nur in abgelegenen Freiräumen sowie an untergeordneten Nebendächern positiv beurteilt werden.

Zunehmende Bedeutung bekommt die Barrierefreiheit. Das betrifft einerseits die deutliche Überalterung der Nonnen und Mönche, die wie in einem Altersheim entsprechende Räume und Wege brauchen. Andererseits wird die Barrierefreiheit überall benötigt, vom Alltag bis zu den Touristen, die einen derartigen Standard heute voraussetzen. Das Minimum sind außen angestellte Rampen, um die hoch gelegenen Kirchenportale zu erreichen. Das wurde etwa in Stift Göttweig am Seiteneingang in einer mehrfach gedrehten Rampe mühsam erreicht. Andererseits gibt es immer mehr Liftprojekte, die von der Denkmalpflege prinzipiell im Inneren gewünscht werden. Entsprechende gute Lösungen finden sich von Vorau bis Seckau. Einen Kompromiss stellt ein in einen Nebenhof gestellter Lift in Stift Dürnstein dar, der dafür hochwertige zeitgemäße Architektur aufweist. Ähnlich ist das weithin sichtbare Stiegenhaus von Admont direkt neben der barocken Bibliothek zu bewerten, während das Gymnasienstiegenhaus von Seckau sich vornehm zurückhält.

In diesem Zusammenhang sind die immer bedeutender werdenden touristischen Maßnahmen zu sehen, die fast überall zum Thema werden. Es beginnt bei großen Parkflächen und Zuwegungen, die etwa in Göttweig und Melk große Eingriffe in das Umfeld bedeutet haben. Dann braucht es heute in großflächiges Besucherzentrum mit Kassa, Shop und Sanitäreinrichtungen. In Stift Klosterneuburg wurde dafür die spektakuläre Sala Terrena adaptiert, ähnlich funktionieren die Stifte Geras und Göttweig. In Melk wurde eine ehemalige Bastei vollständig ausgehöhlt, modern aufgestockt und als Tourismusdrehpunkt adaptiert. In Stift Schlierbach wurde in den Hof freistehend ein ganzes Genusszentrum eingestellt. Für die vor Corona noch stetig steigenden Besuchermassen wurden kompromisslose Einwegsysteme eingebaut, die oft durch

verschiedene heikle Klimazonen gehen. Dafür hat etwa Stift Melk versteckte Klimaschleusen eingebaut, während das Neukloster nur einen gläsernen Kasten in die Bibliothek ragen lässt, um klimatechnisch nichts zu riskieren.

Eine besondere Herausforderung stellen aufgelöste Klöster dar. Diese wurden vor allem unter Kaiser Josef II in großer Zahl profaniert, sind aber in ihrer Grundsubstanz meist gut erhalten. Im ehemaligen Kartäuserkloster Aggsbach wurde jüngst eine künstlerische Rekonstruktion der abgebrochenen Mönchszellen errichtet. Im ehemaligen Kloster Kleinmariazell erfolgte der Umbau zum Veranstaltungszentrum und Bildungshaus, derzeit findet die Aufarbeitung der archäologischen Funde und die Einrichtung eines ständigen Museums sowie eines Schaudepots statt. Das ehemalige Kloster Pernegg wurde durch massive Auf- und Ausbauten zum Tagungszentrum erweitert. In den letzten Jahren wurden in Wiener Neustadt das Karmeliterkloster zur Fachhochschule und das Jesuitenkloster zur Staatsanwaltschaft, in Bruck das Augustinerkloster zum Wohnbau, in Korneuburg ist ähnliches in Vorbereitung. In Maria Anzbach ist ein Hotelprojekt geplant, im riesigen Komplex der Steyler Missionare in St. Gabriel bei Maria Enzersdorf wurde ein Multifunktionsprojekt vom Büro bis zum Hotel und Seminarbetrieb umgesetzt. Dem entgegen wurde das nicht denkmalgeschützte Franziskanerinnenkloster Mayerling bis auf die geschützte Kirche abgebrochen und direkt daneben ein Wohnbau errichtet, auch das Kloster in Wr. Neustadt, Waisenhausgasse, wurde durch massive Anbauten zum Wohnprojekt. Sichtlich werden die Herausforderungen der Zukunft in weiteren Profanisierungen liegen, wobei vor allem der Verbleib von Inventar und der Verlust der künstlerischen Wirkung denkmalfachlich zu diskutieren sein werden.

Wolfgang Rohrbach

/CZ/

Historik, slavista a ekonom. Působil na různých odborných a manažerských pozicích v pojišťovnictví a získal několik státních ocenění. Působí mimo jiné jako: Řádný člen EVROPSKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ (Salcburk) a zástupce výkonného ředitele EUROPA NOSTRA AUSTRIA /Rakouské iniciativy pro ochranu evropského kulturního dědictví. Viceprezident Rakousko-srbské společnosti ÖSG.

/AT/

Historiker, Slawist und Ökonom. Er war in diverse Fach- und Führungspositionen der Versicherungsbranche tätig und wurde mehrfach staatlich ausgezeichnet. Er fungiert u.a. als: Ord. Mitglied der EUROPÄISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN UND KÜNSTE (Salzburg) und stv. Geschäftsführer von EUROPA NOSTRA AUSTRIA /Österr. Initiative zum Schutz des europäischen Kulturerbes. Vizepräsident der ÖSG Österreichisch-Serbischen Gesellschaft.

REGNANTE
IMPERATORE

AVGVSTISSIMO
FERDINANDO III

Penzijní, zaopatřovací a pojišťovací činnost klášterů (6. až 21. století)

Wolfgang Rohrbach

Křesťanské kláštery ve středověku byly také kořenem pojišťovnictví a sociálního státu v Evropě. Tato málo známá část klášterního kulturního dědictví mohla být v posledních desetiletích zpracována díky badatelské práci v oblasti průniku církevních, náboženských a pojišťovacích dějin a byla představena v několika příspěvcích (16svazkového) sborníku Dějiny pojišťovnictví Rakouska (Versicherungsgeschichte Österreichs), který vychází jako periodikum od roku 1988.

Původní křesťanská podoba pojistné smlouvy

Myšlenka zajištění nebo pojištění zaujímá v evropském kulturním dědictví významné místo. Původně pochází z pohanských prosebných a smírných obětí ve starověku. Dárci chtěli ochránit sebe a své příbuzné před hněvem bohů nebo před újmou. Tato mystická forma zaopatření však postrádala vazbu na pojistnou smlouvu, protože bohové za ni neposkytovali žádné protiplnění.

V náboženských dějinách a filozofii představuje křesťanská oběť přelom: Už to není jen člověk, kdo přináší oběti. Bůh se nabízí jako oběť skrze Kristovo vtělení až po smrt ukřižováním. Výsledkem je vykoupení člověka „ze zla“. Křesťanská oběť je tedy původní formou pojistné smlouvy, která zaručuje spásu duše na onom světě.

Kristova slova při poslední večeři tuto smlouvu potvrzují: „toto je kalich mé krve, která se prolévá za vás a za všechny na odpuštění hříchů. Toto je smlouva nová a věčná.“ Tento mystický konstrukt pojistné smlouvy je však spojen s vírou v (jediného) Boha a v pokračování života po smrti. Toto pojetí dějin bylo po zhruba jedno a půl tisíciletí základem evropského kulturního

dědictví. Dalším rozvojem opatření původně koncipovaného pouze pro spásu duše v posmrtném životě vytvořily duchovní řády ve středověku systém pojištění, který trval po staletí a byl (také) spojen s tímto světem.

Průkopníci zdravotního a důchodového pojištění

Kromě toho, že se kláštery angažovaly v oblasti kolektivního vzdělávání, v uměleckých a řemeslných dílnách a v zemědělství, dosáhly východní církve již ve 4. století průkopnických úspěchů i v oblasti zdravotní péče a zaopatření ve stáří. Financování probíhalo prostřednictvím prodeje zboží vyrobeného samotnými kláštery a prostřednictvím darů věřících, které sloužily k udržování církevních institucí, ale stále častěji tvořily také originální formu pojistných příspěvků.

Arcibiskup Basil z Cesareje (Kappadokie 330–379) přesunul těžiště své mnišské řehole na pastorační, ošetřování nemocných a péči o děti. V Cesareji založil novou nemocniční čtvrtě a domovy důchodců. Tento příklad následovaly od 6. století domy milosrdenství, které vznikaly na Západě.

Misionářství a kultivace

Benedikt z Nursie (480–545), který se intenzivně zabýval sociálními a ekonomickými výdobytky východní církve, založil v roce 529 opatství Montecassino jako prototyp (západního) kláštera. Kolem roku 540 sestavil „Regula Benedicti“ (Řehole svatého Benedikta), která se vyznačuje přísnými předpisy pro soužití v klášteře. Přesto zde lze nalézt několik prvků východní církve.

Rostoucí význam pojištění

Ve středověku převládal názor částečně ovlivněný pověrami, že nemoci a přírodní katastrofy jsou trestem od Boha za hříšné chování. V reakci na to se v křesťanských klášterech ve středověku dostal do popředí pozemský význam zaopatření a pojištění. V souladu s biblickým pověřením bylo cílem bojovat proti katastrofě a zlu všemi dostupnými prostředky. Takovými prostředky byly pojištění a klášterní medicína. V dějinách medicíny se klášterní medicína vztahuje k období od raného středověku do vrcholného středověku. V této době byla lékařská péče v Evropě převážně v rukou mnichů a jeptišek. Na Západě byla v této době medicína považována za řemeslo a aplikovanou teologii; mimo kláštery neexistovalo žádné vzdělávání lékařů.

V pozdním středověku byly v mnoha klášterech nemocniční a ošetrovatelské služby rozšířeny o tzv. zástavy. Od 9.–10. století šlechtici nebo bohatí občané převáděli na řád své „majetky a zboží“ jako určitý druh jednorázového pojistného a vstupovali do kláštera doživotně. Na oplátku jim

bylo zaručeno ošetřování v nemocnici, péče ve stáří a ubytování v klášteře. Finanční přebytky z těchto „pojistných smluv“ používaly řády na péči o chudé lidi v nouzi a jejich léčbu. Podle této zásady dodnes funguje například nemocniční řád Milosrdných bratří.

Protože ve středověku neexistoval sociální stát, mnozí panovníci a zeměpáni tento vývoj podporovali, protože zdravé poddané potřebovali pro zemědělství, domácí obchod a vojenské operace. Společenská činnost středověkých panovníků byla vždy zároveň pořádkovou politikou zaměřenou na udržení vnitřního míru. Sirotkům, svobodným šlechticům a velkoměšťanům nebo těm, kteří se uchýlili do samoty a bezpečí kláštera, mohla být také zaručena celoživotní péče. Kromě toho však péče o chudé slabé, nemocné a invalidy (mladistvé) zůstala doménou řeholních řádů.

Když se v nejistých dobách 15./16. století provoz klášterních pojišťovacích institucí příliš rozrostl, některé řády se vykoupily z povinnosti ubytovávat a živit své smluvní partnery vyplácením doživotní renty. Tak vzniklo v této oblasti životní pojištění.

Novověké řeholní nemocnice

V novověku vznikalo ve městech stále více klášterních komplexů s přilehlými nemocnicemi, které navazovaly na tradice středověkých pojišťovacích předchůdců i klášterní medicíny. V některých případech působili řeholníci také v městských špitálech zřizovaných městskou radou. Církevní nemocnice jsou dnes největším neziskovým poskytovatelem lůžkové zdravotní péče v Rakousku. V současné době je v Rakousku 30 nemocnic, které byly založeny ženskými a mužskými řády. Samy již nejsou aktivní jako pojistitelé, ale mají smlouvy s moderními pojišťovacími institucemi. Na řeholních nemocnicích se podílí také soukromé zdravotní pojišťovny.

V celé zemi se každé páté nemocniční lůžko nachází v církevní nemocnici. Lékařská péče by byla bez řeholních nemocnic zčásti nemyslitelná. Osm vídeňských řeholních nemocnic se také podílí na základní lékařské péči o obyvatelstvo přibližně z 15 procent. Kromě toho například ambulance pro chudé v nemocnici Milosrdných bratří ve Vídni ošetří ročně asi 65 000 nepojištěných pacientů.

„V řeholní nemocnici panuje zvláštní duch,“ tak zní odpověď téměř všech pacientů na otázku: Čím je řeholní nemocnice tak zvláštní? Příslušný duch se projevuje ve způsobu vzájemného chování a v nabídce alternativ ke standardním postupům. Řeholní nemocnice usilují o nejvyšší kvalitu medicíny a péče na základě základních křesťanských hodnot.

Vorsorge-, Versorgungs- und Versicherungsaktivitäten der Klöster (6. bis 21. Jahrhundert)

Wolfgang Rohrbach

Die christlichen Klöster des Mittelalters sind auch Wurzeln des Versicherungswesens und Sozialstaates in Europa. Dieser wenig bekannte Teil des klösterlichen Kulturerbes konnte aufgrund von Forschungsarbeiten im Bereich der Schnittstellen von Kirchen-, Religions- und Versicherungsgeschichte in den letzten Dezennien ausgearbeitet werden und wurde in mehreren Beiträgen des seit 1988 als Periodikum erscheinenden (16-bändigen) Sammelwerkes *Versicherungsgeschichte Österreichs* dargestellt.

Die Christliche Urform des Versicherungsvertrages

Im europäischen Kulturerbe nimmt der Vorsorge- bzw Versicherungsgedanke eine bedeutende Position ein. Er entstand aus den heidnischen Bitt- und Sühneopfern des Altertums. Die Spender wollten damit sich und Angehörige vor dem Zorn der Götter bzw vor Unheil schützen. In dieser mystischen Vorsorgeform fehlte allerdings der Bogen zu einem Versicherungsvertrag, da es keine Gegenleistung der Götter gab.

Die christlichen Opfergaben stellen religionsgeschichtlich und philosophisch eine Wende dar: Nicht mehr der Mensch allein opfert. Gott bringt sich selbst durch die Menschwerdung Christi bis hin zum Kreuzigungstod als Opfer dar. Dadurch erfolgt die Erlösung des Menschen „vom Übel“. Die christliche Opfergabe ist somit die Urform des Versicherungsvertrages, die Seelenheil im Jenseits garantiert.

Die Worte Christi beim letzten Abendmahl bekräftigen den Pakt: „Dies ist der Kelch des Neuen

und ewigen Bundes; mein Blut, das vergossen wird, zur Vergebung eurer Sünden.“ Dieses mystische Konstrukt eines Versicherungsvertrages ist jedoch mit dem Glauben an (den einen) Gott und an ein Weiterleben nach dem Tode verbunden. Rund eineinhalb Jahrtausende war diese Geschichtsauffassung eine tragende Säule des europäischen Kulturerbes. Durch die Weiterentwicklung einer ursprünglich nur für das jenseitige Seelenheil konzipierten Vorsorge, errichteten geistliche Orden im Mittelalter ein Jahrhundert überdauerndes (auch) auf das Diesseits bezogenes Versicherungssystem.

Pioniere der Kranken- und Altersversorgung

Zum Engagement der Klöster in den Bereichen kollektiver Ausbildung, in (Lehr)Werkstätten für Kunst und Gewerbe sowie in der Landwirtschaft kamen in der Ostkirche schon im 4. Jh. Pionierleistungen in der Krankenpflege und Altersversorgung zustande. Die Finanzierung erfolgte durch Verkauf der in Eigenproduktion hergestellten Waren und durch Spenden der Gläubigen, die dem Erhalt religiöser Einrichtungen dienten, aber zunehmend auch eine Urform der Versicherungsbeiträge bildeten..

Erzbischof Basilius von Caesarea (Kappadokien 330–379) verlagerte in seiner Mönchsregel den Schwerpunkt der Arbeit auf die Seelsorge, Krankenpflege und Kinderbetreuung . Er gründete in Caesarea einen neuen Stadtteil aus Spitälern und Altersheimen. Dem Beispiel folgten ab dem 6.Jh auch die im Westen entstehenden Barmherzigkeitsanstalten

Missionierung und Kultivierung

Durch Benedikt von Nursia (480–545), der sich intensiv mit den sozialen und wirtschaftlichen Errungenschaften der Ostkirche beschäftigte, wurde im Jahre 529 die Abtei Montecassino als Prototyp des (westlichen) abendländischen Klosters gegründet. Um 540 stellte er für das Zusammenleben im Kloster die durch ihre straffen Anordnungen charakterisierte „Regula Benedicti“ zusammen. In ihr finden sich dennoch etliche Elemente der Ostkirche.

Wachsender Versicherungscharakter

In der mittelalterlichen Bevölkerung existierte eine zum Teil von Aberglauben geprägte Auffassung, dass Krankheiten und Elementar- Katastrophen Strafen Gottes für sündiges Verhalten seien. Als Reaktion trat in den christlichen Klöstern im Mittelalter der irdische Charakter der Vorsorge und Versicherung stärker in den Vordergrund. Es galt -gemäß biblischem Auftrag- das Unheil bzw das Böse mit allen Mitteln zu bekämpfen. Versicherung und die Klostermedizin waren solche Mittel. Als Klostermedizin wird in der Medizingeschichte die Zeit vom Frühmittelalter bis zum

Hochmittelalter bezeichnet. In dieser Zeit lag die medizinische Versorgung in Europa vor allem in den Händen von Mönchen und Nonnen. Im Westen galt Medizin in dieser Zeit als Handwerk und als angewandte Theologie, es gab außerhalb der Klöster keine Ausbildung für Ärzte.

Im Spätmittelalter wurde in etlichen Klöstern der Spital- und Pflegedienst auf die Verpfändung ausgedehnt. Adelige oder begüterte Bürger übertrugen seit dem 9./10.Jh. ihr „Hab und Gut“ als eine Art Einmalprämie dem Orden und traten lebenslänglich ins Kloster ein. Als Gegenleistung wurden ihnen Krankenbehandlung, Pflege im Alter und Unterbringung im Kloster garantiert. Den finanziellen Überschuss aus diesen „Versicherungsverträgen“ verwendeten die Orden zur Versorgung und Behandlung mittelloser Hilfsbedürftiger. Bis heute handelt z.B. der Spitalsorden der Barmherzigen Brüder nach diesem Prinzip.

Da es im Mittelalter keinen Sozialstaat gab, unterstützten viele Landesfürsten und Grundherren diese Entwicklung, weil gesunde Untertanen für die Landwirtschaft, den Binnenhandel und für militärische Operationen benötigt wurden. Das soziale Handeln der mittelalterlichen Herrscher war immer zugleich Ordnungspolitik, die auf Erhaltung des inneren Friedens abzielte. Auch Waisenkindern, alleinstehenden oder sich in die Einsamkeit und Geborgenheit eines Klosters zurückziehenden Adelligen und Großbürgern konnte lebenslängliche Versorgung verbrieft erhalten. Daneben blieb jedoch die Pflege mittelloser Schwacher, Kranker und Invalider (Jugendlicher) Domäne der Ordensgemeinschaften.

Als in den unsicheren Zeiten des 15./16. Jh. der Ansturm auf die versicherungsähnlichen Einrichtungen der Klöster zu groß wurde, kaufte sich ein Teil der Orden durch Zahlung lebenslänglicher Renten von der Verpflichtung der Unterbringung und Verpflegung ihrer Vertragspartner frei. Damit entstand die Lebensversicherung in diesen Region.

Die neuzeitlichen Ordensspitäler

In der Neuzeit entstanden immer häufiger in Städten Klosteranlagen mit angeschlossenen Spitälern, welche die Traditionen der mittelalterlichen Versicherungsvorläufer sowie der Klostermedizin fortsetzten. Zum Teil waren Ordensleute auch in den vom Stadtrat errichteten Bürgerspitälern tätig. Heute sind Ordensspitäler der größte gemeinnützige Anbieter stationärer Krankenbehandlung in Österreich. Derzeit gibt es in Österreich 30 Spitäler, die durch Frauen- und

Männerorden gegründet wurden. Sie selbst sind nicht mehr als Versicherer tätig, sondern haben Verträge mit dem modernen Versicherungsinstitutionen. Es gibt auch Beteiligungen privater Krankenversicherer an Ordensspitälern.

Bundesweit steht jedes fünfte Spitalsbett in einem Ordenskrankenhaus. Die medizinische Versorgung wäre ohne Ordensspitäler zum Teil undenkbar. Auch die acht Wiener Ordensspitäler tragen zu rund 15 Prozent zur medizinischen Grundversorgung der Bevölkerung bei. Darüber hinaus werden zum Beispiel in der Armen-Ambulanz des Krankenhauses der Barmherzigen Brüder in Wien jährlich rund 65.000 unversicherte Patientinnen und Patienten behandelt.

„In einem Ordensspital herrscht ein besonderer Geist“, diese Antwort geben fast alle Patientinnen und Patienten auf die Frage: Was macht ein Ordensspital so besonders? Der sprichwörtliche Geist offenbart sich im Umgang miteinander und im Anbieten von Alternativen zum Herkömmlichen. Die Ordensspitäler fühlen sich zu höchster Qualität in Medizin und Pflege auf dem Fundament christlicher Grundwerte verpflichtet.

Petr Kroupa

/CZ/

Ředitel Odboru památkové péče Kanceláře prezidenta republiky. Bývalý ředitel územního odborného pracoviště NPÚ v Brně, Metodického centra moderní architektury v Brně a dočasně pověřený generální ředitele Národní knihovny České republiky.

/AT/

Direktor der Abteilung für Denkmalpflege des Büros des Präsidenten der Republik. Ehemaliger Direktor der Gebietsdienststelle des Nationaldenkmalinstituts in Brünn, des Methodischen Zentrums für moderne Architektur in Brünn und interimistischer Generaldirektor der Nationalbibliothek der Tschechischen Republik.

Památková péče v „době poevropské“ — trochu jiný pohled na památkovou péči

Petr Kroupa

Pár minut před 19 hodinou SEČ dne 15. dubna 2019 se stalo nejdůležitější světovou událostí on-line sledování požáru katedrály Notre-Dame v Paříži. Ještě hořelo a již se události zmocnili politici. Americký prezident Donald Trump umístil své rady na twitter: hasit „ze vzduchu“ a „jednat rychle!“, německá kancléřka Angela Merkel oznámila, že Notre-Dame je „symbolem francouzské a evropské kultury“ a francouzský prezident Emmanuel Macron vyhlásil 16. dubna 2019 veřejnou finanční sbírku na obnovu katedrály. V televizním projevu k národu dojatý a rozhodný (asi že už má jiné téma než „žluté vesty“) avizoval svou představu dokončit opravy do pěti let a postavit katedrálu „ještě krásnější“.

Francouzští miliardáři se začali předhánět, kdo dá na budoucí rekonstrukci větší obnos, načež vzápětí vybraná téměř jedna miliarda euro od 200 tisíc dárců obratem vyvolala kritiku a debatu o selektivní solidaritě a spektakulární štědrosti. Francouzský premiér Édouard Philippe oznámil, že vláda vyhlásí mezinárodní soutěž, z níž by měla vzejít nová podoba ztracených částí katedrály, zvláště sanktusniku, a francouzští architekti, v tom i francouzští památkáři, neboť ti jsou bez mála všichni vzděláním architekti a také francouzští intelektuálové, protože ti, když jde o francouzskou (tudíž světovou) kulturu, tak nemlčí, se začali přít, jakým způsobem se mají zničená místa opravit — nahradit replikou, nebo novotvarem? Francouzští novináři přispěli oprášením Victora Huga, načež se jeho román o katedrále (Notre-Dame de Paris; Chrám Matky Boží v Paříži; The Hunchback of Notre Dame; Der Glöckner von Nontre-Dame) z roku 1831 ihned stal celosvětově nejprodávanejší knihou. Hračkářský průmysl z mě neznámých důvodů zatím nereagoval (nebo

o tom pouze nevím, film z produkce Disney z 1996 nepočítám) a firma Mattel dosud nenabízí Barbie-Esmeraldu a Kena-Quasimoda (představuji si, že by volal „Stůjte, bídnicí, a vydejte mi tu dívku!“) Kdybych měl větší prostor, přečetl bych vám...

„Nehleď na obličej, dívko, hleď na srdce. Srdce krásného muže bývá často ohyzdné. V některých srdcích se láska neudrží. Dívko, jedle není krásná, není krásná jako topol, ale podrží své listy v zimě. Ó žel! Zbytečná to řeč. Co není krásné, nemá žít. Krása miluje jen krásu zas a květen od ledna odvrací svou tvář. Krása je dokonalá, krása může všechno. Jen krása není polovičatá. Havran lítá jen ve dne, výr lítá jen v noci. Labuť lítá ve dne i v noci.“

Quasimodo

Ani ne dva dny po uhašení požáru začaly různé architektonické ateliéry a studia zveřejňovat vizualizace svých nápadů na dostavbu katedrály soudobými architektonickými prostředky, k čemuž je ostatně vyzval prezident E. Macron, jenž se při vládních rozpravách o návrhu zákona k rekonstrukci Notre Dame odvolával na E. E. Viollet-le-Duca, který byl „smělý a odvážný“ a hovořil o „vynalézavé rekonstrukci“ a soudobé architektuře. Aby bylo vše jinak, na to mají Francouzi Senát (ostatně Češi také), který promptně v noci z 27. na 28. 5. 2019 vládní návrh zákona rozcupoval („Bavíme se o zákonu o přestavbě katedrály Notre-Dame v Paříži a ne o nějakém Notre-Dame v Elysejském paláci“ napadl Macronův postoj senátor David Assouline), přepracoval a schválil ho v nové podobě. V té se přímo stanoví (spíš nařizuje), že pařížský Notre Dame se bude rekonstruovat „v identickém vzhledu stavby před požárem (ve francouzské památkářské terminologii metoda „a l'identique“), jediným odklonem od dosavadní stavby může být použití jiných materiálů, ale musí to být odůvodněné.

Vrátím se k zmíněným návrhům na dostavbu Notre-Dame moderními prostředky, protože mým tématem je sociální podmíněnost rekonstrukce památek. Téma rekonstrukce je vzhledem ke skutečnosti, že jím začínala památková péče jako moderní disciplína na konci 18. století, zabývalo se jím celé 19. století a po dvou velkých válečných konfliktech, zvláště po 2.světové válce, se stalo velkým tématem v 20. století, až překvapivě aktuální i v 21. století, a to nejen kvůli pařížské katedrále. Vzhledem k tomu, co bylo požárem zničeno, se jedná v případě Notre-Dame v Paříži o střechu hlavní lodi a transeptu a sanktusník nad jejich křížením.

Pouze pro úplnost běžícího diskurzu zmíním návrhy nearchitektonické povahy:

- Virtuální sanktusník tvořený světelnými paprsky (francouzský grafik Anthony Séjourné).
- Střecha a sanktusník utvořené z vitráží (architekt Alexandre Fantozzi a brazilské studio AJ6).
- Sanktusník jako gigantický plamen se zlaceným povrchem jako věčná vzpomínka na požár (Mathieu Lehanneur).

Dále spíše sebepropagující než reálné návrhy:

- Designérské studio Who Cares?! a jeho provokativní návrh nazvaný „Quasimodův Penthouse“ (na střeše katedrály luxusní bydlení s bazénem).
- Designér Marc Carbonare (neméně provokativní návrh s obří vyhlídkovou platformou se skutečným lesem místo klasické střechy).

Vážně míněné návrhy:

- Francouzský designér David Deroo hovoří o „skromném ale novátorském“ projektu modernizované střechy blízke původním tvarům, v odlišném materiálu a neposkrvněné bělobě.
- Slavný britský architekt Norman Foster navrhl střechu a sanktusník ze skla s ocelovou konstrukcí (přístupná návštěvníkům včetně vyhlídkové plošiny u sanktusníku).
- Architektonická kancelář Godart + Roussel navrhuje jednoduchý kovový sanktusník jako vysoko protažený jehlan, tyčící se nad vyhlídkovou prosklenou střechou.

Ekologické návrhy zastupuje:

- Belgické studio Miysis navrhlo skloubit repliku sanktusníku od Viollet-le-Duca s prosklenou střešní zahradou poskytující relax a výhled na město.
- Nicolas Abdelkader (Studio NAB) navrhl dřevěný skleník jako střechu „reintegrace“ a obří věž s včelínou na místě sanktusníku. Podstatou jeho projektu je udělat z rekonstrukce sociální program pro vyučení a začlenění nezaměstnaných.
- Ze soudobých architektů orientujících se na ekologickou architekturu má bezesporu největší váhu v Paříži působící belgický architekt Vincent Callebaut, jenž také přispěl svou představou rekonstrukce střechy Notre-Dame.

- V. Callebaut navrhuje impozantní konstrukci biomimetické architektury, s pláštěm z trojrozměrných solárních krystalů na bázi uhlíku, vodíku, dusíku a kyslíku, které budou přeměňovat světlo v elektrickou energii. Uvnitř toho skleníku pak geometrickou zahradu „a la francaise“ s ovocným sadem a zelinářskou zahradou.

Celospolečenské diskuse o nové tváři katedrály probíhaly v Paříži hned od požáru, a podle průzkumu YouGov v The Huffington Post z 30. dubna bylo 54 % respondentů pro původní vzhled a 25 % stálo o „architektonické gesto“. Na otázku, proč tolik Francouzů inklinuje k původní podobě, odpověděl stanici France TV Info historik se zaměřením na kulturní dědictví Dominique Poulot, že „touha po zachování původní katedrály začala už v období romantismu“, kdy spisovatel Victor Hugo napsal své dílo *Chrám Matky Boží v Paříži*. „Již v 18. století se tu provedly vykopávky a tehdy se zrodila myšlenka, že se jedná o nejstarší část Paříže. S úspěchem Hugova románu tak vznikla na tuto památku vazba, která zůstává.“ To, že zničený sanktusník Notre-Dame pocházel z 19. století a byl dílem architekta E. E. Viollet-le-Duca (1814–1879) se obecně ví, nicméně v dnešní široké diskuzi to zjevně nehraje podstatnou roli. Anglický spisovatel a umělecký kritik John Ruskin (1819–1900), nesmiřitelný odpůrce restaurátorského díla E. E. Viollet-le-Duca („Nedovolme si mluvit o restaurování, ta věc je lží od začátku do konce. Duch (díla), který je dán pouze rukou a okem řemeslníka, nelze nikdy připomenout.“ „Do not let us talk of restauration, the thing is a lie from beginning to end. That spirit which is given only by the hand and eye of the workman, can never be recalled.“ The Seven Lamps od Architecture, 1849), by byl dnes možná jediný, kdo by se z jeho zničení radoval.

Rekapitulujme, že většina francouzské veřejnosti si nyní zjevně přeje opravit Notre-Dame jako kopii jím důvěrně známého vzhledu a jejich politická reprezentace to nejspíše prosadí.

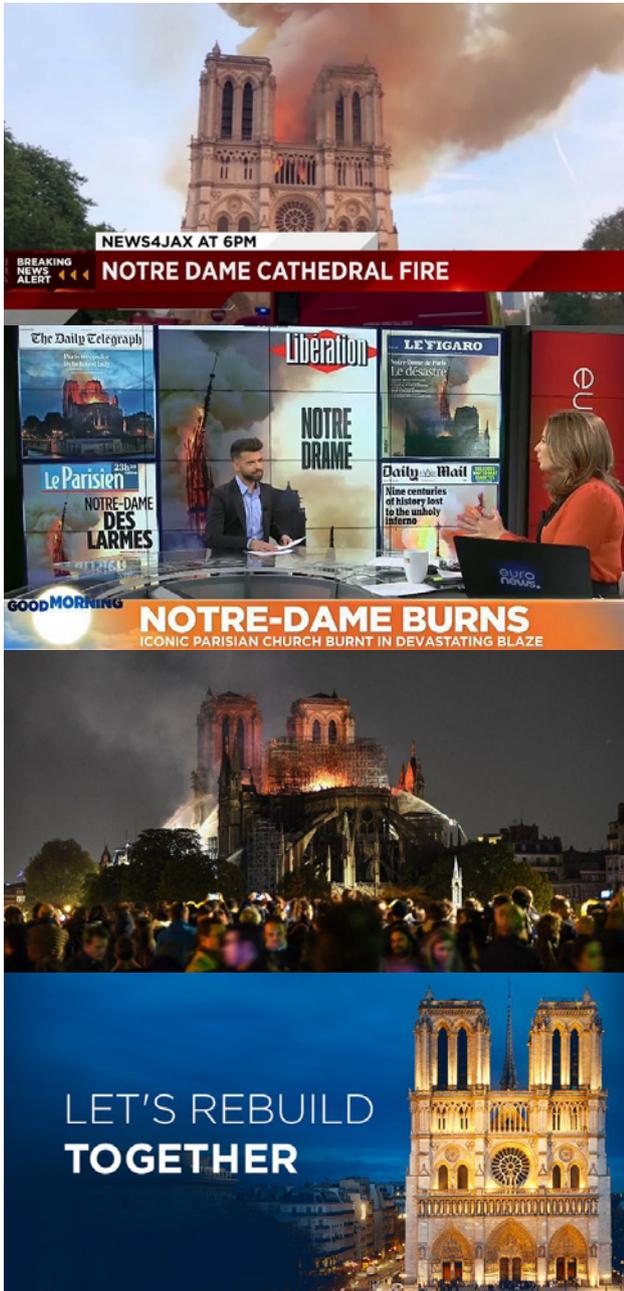
V dosavadní historii památkové péče je nejznámějším podobným příkladem rekonstrukce Campanilly na benátském náměstí sv. Marka, kterou můžeme považovat za symbol Benátek. 14. července roku 1902, osm minut před desátou hodinou dopoledne se tento benátský symbol s obrovským rámusem zřítil a zůstala po něm jen hromada sutí. Popravdě řečeno, nešlo o její první destrukci. Nejstarší (patrně dřevěnou) verzi postavili už ve 12. století. Zemětřesení v roce 1511 zničilo kamennou stavbu a nám známou podobu zvonice slavnostně dokončili 6. července 1513. Nicméně v roce 1902 celá Itálie ustrnula a začaly hádky, zda vůbec a co konkrétně se na zbořeníšti postaví. Konečný verdikt nakonec pronesl a nechal schválit v benátské provinciální radě její prezident, významný politik ze staré benátské rodiny Filippo Grimani — zvonice bude postavena „dov'era e com'era“ (na stejném místě a ve stejné podobě). V roce 1912 byla tato

replika dokončena ke spokojenosti široké italské veřejnosti (a předpokládám, že nejen italské, ale i turistů, kteří sem přijedou). Kdo pak přišel 25. dubna 1912 na slavnostní ukončení rekonstrukce, mohl mít pocit, jakoby posledních 10 let ani nebylo.

Ostrou kritiku této kopie/repliky vyslovil Italský historik umění a dlouholetý ředitel římského Centrálního institutu pro restaurování (ICCROM) Cesare Brandi, který odsoudil benátskou rekonstrukci v rámci obecných zásad restaurování: „Prostředí se musí obnovit na základě prostorové, nikoli formální danosti ztracené památky. A tak se měla znovu vztyčit zvonice na náměstí sv. Marka v Benátkách, nikoli však ta, která se zřítíla. Zvonice znovu postavená „dov'era e com'era“ tvoří zjevné falsum a nikoli zaplnění bílého místa.“ Tato pozice je vlastní nebo alespoň blízká profesionálním památkářům, kteří se pohybují v tradici italské, vídeňské, pražské, obecně středoevropské památkové péče konce 19. a první poloviny 20. století. Dnes se stavby, které jsou dvojníky někdejší benátské kampanily, neomezují jen na Benátky. Stojí také v USA (v hotelu Venice v Las Vegas) a v Číně. Jde o turistické atrakce a podobnost je pouze vnější. Pro nás jde o úsměvnou záležitost, protože žijeme v prostředí, kde má „čas“ ještě svůj rozměr, prezentovaný „historií“.

Druhá světová válka a obrovské destrukce nejen jednotlivých památek, nýbrž i celých historických center evropských měst, položila evropským architektům a památkářům zásadní otázku, jak se k těmto ztrátám postavit. V obou politických systémech, které po druhé světové válce rozdělily Evropu na dvě odlišná a vzájemně soupeřící seskupení, se sice v prvním poválečném desetiletí myslelo především na obnovu infrastruktury a bytového fondu, nicméně otázka poničeného památkového fondu byla obecně vnímána.

„Dobou poevropskou“ je míněno v intencích českého filozofa Jana Patočky období, kdy Evropa přestala být (po 2. světové válce), nejen ve vojenské a ekonomické, ale i duchovědné sféře, rozhodujícím činitelem ve světě.

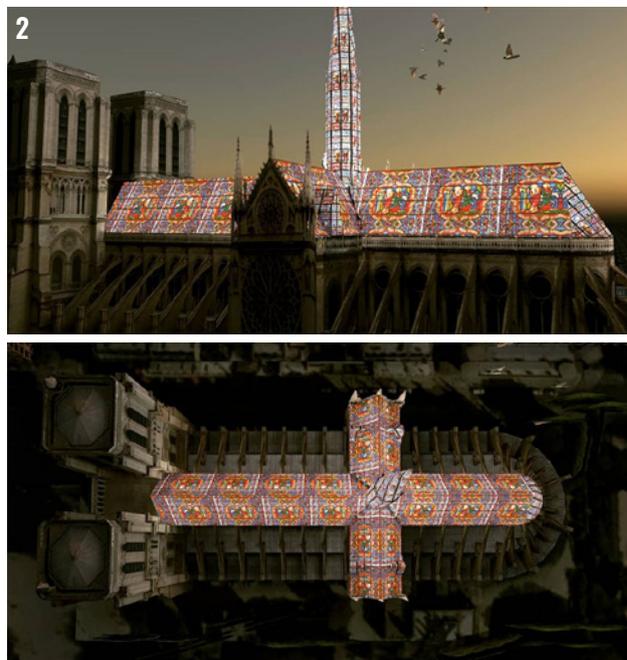

/CZ/

Pár minut před 19 hodinou SEČ dne 15. dubna 2019 se stalo nejdůležitější světovou událostí on-line sledování požáru katedrály Notre-Dame v Paříži (Foto: Petr Kroupa)

/AT/

Wenige Minuten vor 19:00 Uhr MEZ am 15. April 2019 wurde der Brand der Kathedrale Notre-Dame in Paris per Online-Tracking das weltweit wichtigste Ereignis (Foto: Petr Kroupa)

/CZ/

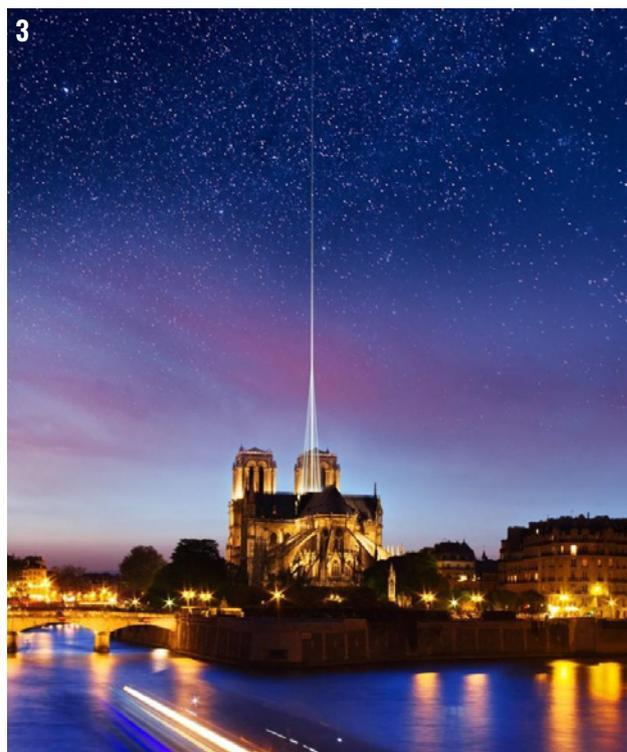
Návrhy nearchitektonické povahy

- 1 — Sanktusník jako gigantický plamen se zlatým povrchem jako věčná vzpomínka na požár (Mathieu Lehanneur)
- 2 — Střecha a sanktusník utvořené z vitráží (architekt Alexandre Fantozzi a brazilské studio AJ6)
- 3 — Virtuální sanktusník tvořený světelnými paprsky (francouzský grafik Anthony Séjourné)

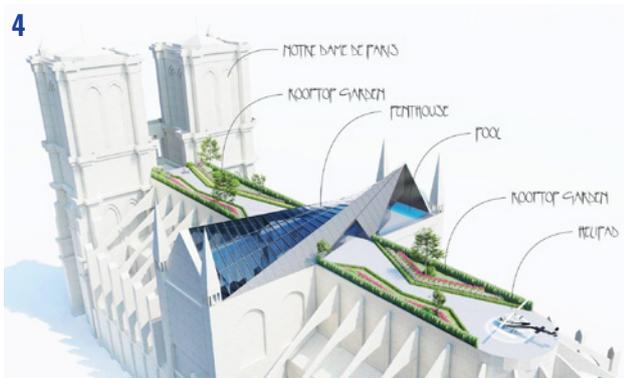
/AT/

Vorschläge nicht-architektonischer Art

- 1 — ein Vierungsturm als gigantische Flamme mit einer vergoldeten Oberfläche als ewige Erinnerung an das Feuer (Mathieu Lehanneur)
- 2 — Ein Dach und ein Vierungsturm aus Glasmalerei (Architekt Alexandre Fantozzi und brasilianisches Studio AJ6)
- 3 — Ein virtuelles Vierungsturm aus Lichtstrahlen (französischer Grafikdesigner Anthony Séjourné)

4

/CZ/

Spíše sebepropagující než reálné návrhy

4 — Designerské studio Who Cares?! a jeho provokativní návrh nazvaný „Quasimodův Penthouse“ (na střeše katedrály luxusní bydlení s bazénem)

5 — Designér Marc Carbonare (neméně provokativní návrh s obří vyhlídkovou platformou se skutečným lesem místo klasické střechy)

/AT/

Eher Eigenwerbung als echte Entwürfe

4 — Designstudio Who Cares?! und sein provokanter Vorschlag „Quasimodos Penthouse“ (Luxuswohnungen mit Swimmingpool auf dem Dach der Kathedrale)

5 — Designer Marc Carbonare (ein ebenso provokanter Vorschlag mit einer riesigen Aussichtsplattform mit einem echten Wald anstelle eines klassischen Dachs)

5

/CZ/

Vážně míněné návrhy

6 — Francouzský designér David Deroo hovoří o „skromném ale novátorském“ projektu modernizované střechy blízké původním tvarům, v odlišném materiálu a neposkvrněné bělobě

7 — Slavný britský architekt Norman Foster navrhl střechu a sanktusník ze skla s ocelovou konstrukcí (přístupná návštěvníkům včetně vyhlídkové plošiny u sanktusníku)

8 — Architektonická kancelář Godart + Roussel navrhuje jednoduchý kovový sanktusník jako vysoko protažený jehlan, tyčící se nad vyhlídkovou prosklenou střechou

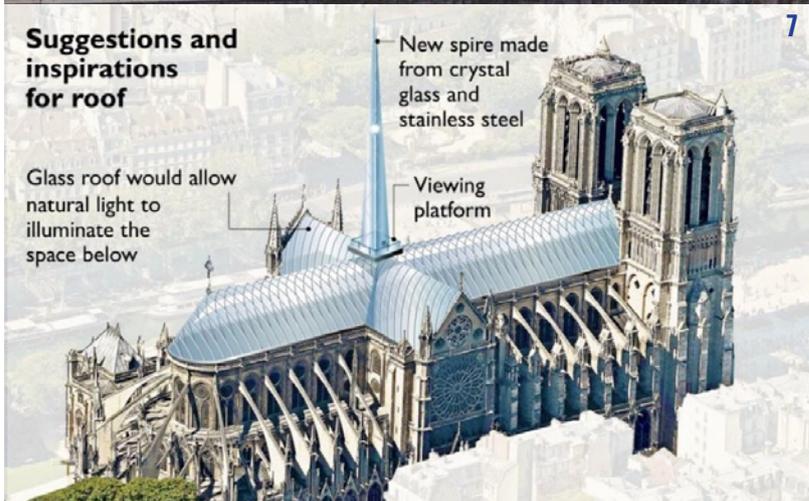
/AT/

Ernst gemeinte Entwürfe

6 — Der französische Designer David Deroo spricht von einem „bescheidenen, aber innovativen“ Projekt für ein modernisiertes Dach, das sich an die ursprünglichen Formen anlehnt, aus einem anderen Material und in makellosem Weiß

7 — Der berühmte britische Architekt Norman Foster entwarf das Dach und das Allerheiligste aus Glas mit einer Stahlkonstruktion (die für Besucher zugänglich ist, einschließlich einer Aussichtsplattform am Allerheiligsten)

8 — Das Architekturbüro Godart + Roussel entwarf ein einfaches Allerheiligstes aus Metall als hochgestreckte Nadel, die sich über das Glasdach erhebt

9

/CZ/

Ekologické návrhy zastupuje

9 — Belgické studio Miysis navrhlo skloubit repliku sanktusníku od Viollet-le-Duca s prosklenou střešní zahradou poskytující relax a výhled na město

10 — Nicolas Abdelkader (Studio NAB) navrhl dřevěný skleník jako střechu „reintegrace“ a obří věž s včelíný na místě sanktusníku. Podstatou jeho projektu je udělat za rekonstrukce sociální program pro vyučení a začlenění nezaměstnaných

11 — Ze soudobých architektů orientujících se na ekologickou architekturu má bezesporu největší váhu v Paříži působící belgický architekt Vincent Callebaut, jenž také přispěl svou představou rekonstrukce střechy Notre-Dame. V. Callebaut navrhuje impozantní konstrukci biomimetické architektury, s pláštěm z trojrozměrných solárních krystalů na bázi uhlíku, vodíku, dusíku a kyslíku, které budou přeměňovat světlo v elektrickou energii. Uvnitř toho skleníku pak geometrickou zahradu „a la francaise“ s ovocným sadem a zelenářskou zahradou

10

/AT/

Ökologische Vorschläge sind vertreten durch

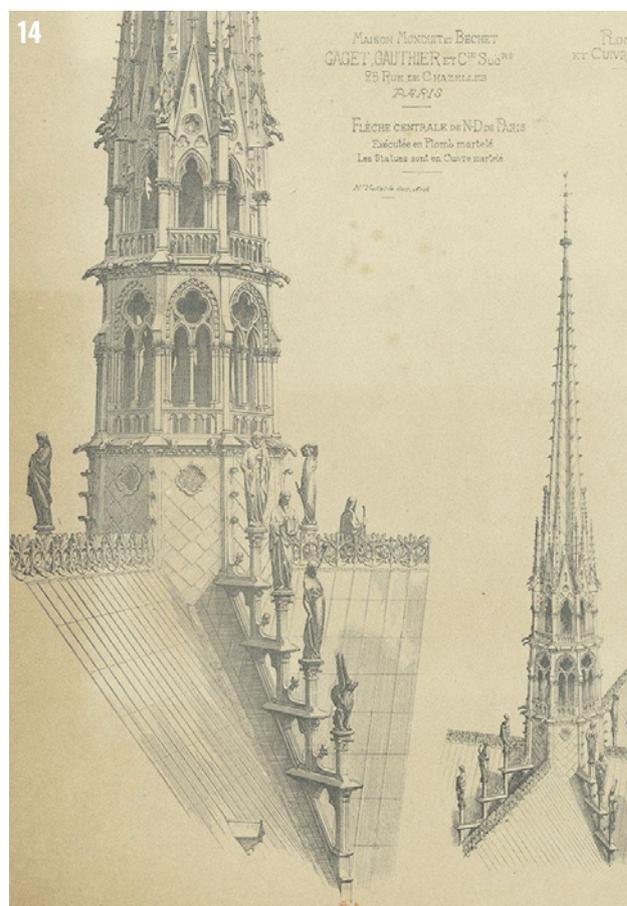
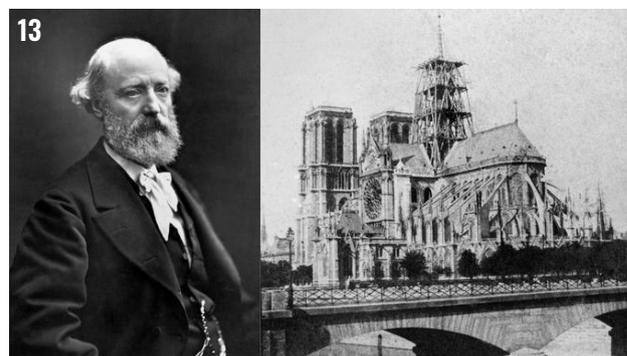
9 — Das belgische Studio Miysis schlug vor, eine Nachbildung des Allerheiligsten von Viollet-le-Duc mit einem gläsernen Dachgarten zu kombinieren, der Entspannung und Aussicht auf die Stadt bietet

10 — Nicolas Abdelkader (Studio NAB) entwarf ein hölzernes Gewächshaus als „Reintegrations“-Dach und einen riesigen Turm mit Bienenstöcken anstelle des Allerheiligstens

11 — Von den zeitgenössischen Architekten, die sich mit ökologischer Architektur befassen, ist der in Paris ansässige belgische Architekt Vincent Callebaut zweifellos der einflussreichste und hat auch seine Idee für den Wiederaufbau des Daches von Notre-Dame beigesteuert. V. Callebaut schlägt eine beeindruckende Struktur mit biomimetischer Architektur vor, mit einer Hülle aus dreidimensionalen Solarkristallen auf der Basis von Kohlenstoff, Wasserstoff, Stickstoff und Sauerstoff, die Licht in Elektrizität umwandeln sollen. Im Inneren dieses Gewächshauses befindet sich ein geometrischer Garten „a la francaise“ mit einem Obst- und einem Gemüsegarten

11

/CZ/

To, že zničený sanktusník Notre-Dame pocházel z 19. století a byl dílem architekta E. E. Viollet-le-Duca (1814–1879) se obecně ví, nicméně v dnešní široké diskusi to zjevně nehraje podstatnou roli (Foto: Petr Kroupa)

12 — Dobová karikatura a jeho návrhu sanktusníku Notre Dame

13 — Fotografie autora a katedrály během stavby

14 — Návrh neogotického sanktusníku od Viollet-le-Duca

/AT/

Die Tatsache, dass die Ruine des Allerheiligsten von Notre-Dame aus dem 19. Jahrhundert stammt und ein Werk des Architekten E.E. Viollet-le-Duc (1814–1879) ist, ist allgemein bekannt, spielt aber in der heutigen breiten Diskussion offensichtlich keine Rolle (Foto: Petr Kroupa)

12 — Zeitgenössische Karikatur und sein Entwurf für das Vierungsturm von Notre Dame

13 — Fotografien des Autors und der Kathedrale während des Baus

14 — Der Entwurf von Viollet-le-Duc für ein neogotisches Vierungsturm

/CZ/

V dosavadní historii památkové péče je nejnámějším podobným příkladem rekonstrukce Campanilly na benátském náměstí sv. Marka

15 — Dne 14. července roku 1902, osm minut před desátou hodinou dopoledne se tento benátský symbol s obrovským rámcem zřítíl a zůstala po něm jen hromada sutí

16 — V roce 1912 byla dokončena replika věže ke spokojenosti široké italské veřejnosti (a předpokládám, že nejen italské, ale i turistů, kteří sem přijedou)

17 — Asi jste poznali, že tato věž nestojí v Benátkách. Tato stojí ke spokojenosti turistů v Epcot Theme Park at Walt Disney World Resort v Orlando, Florida, USA

/AT/

Das berühmteste Beispiel in der Geschichte der Denkmalpflege ist die Rekonstruktion der Campanilla auf dem Markusplatz in Venedig

15 — Am 14. Juli 1902 stürzte der große Campanile am Markusplatz, ein Wahrzeichen Venedigs, ein und hinterließ nur noch einen Trümmerhaufen

16 — Im Jahr 1912 wurde eine Nachbildung zur Zufriedenheit der italienischen Öffentlichkeit (und, wie ich annehme, nicht nur der italienischen Öffentlichkeit, sondern auch der Touristen, die hierher kommen) fertig gestellt

17 — Sie haben vielleicht bemerkt, dass dieser Turm nicht in Venedig steht. Diese steht zur Zufriedenheit der Touristen im Epcot-Themenpark im Walt Disney World Resort in Orlando, Florida, USA

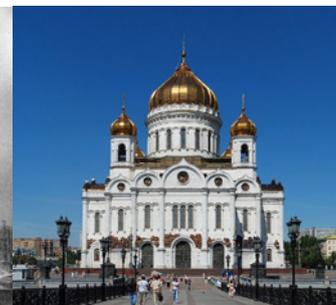
/CZ/

Druhá světová válka a obrovské destrukce nejen jednotlivých památek, nýbrž i celých historických center evropských měst, položila evropským architektům a památkářům zásadní otázku, jak se k těmto ztrátám postavit. V obou politických systémech, které po druhé světové válce rozdělily Evropu na dvě odlišná a vzájemně soupeřící seskupení, se sice v prvním poválečném desetiletí myslelo především na obnovu infrastruktury a bytového fondu, nicméně otázka poničeného památkového fondu byla obecně vnímána (Foto: Petr Kroupa)

/AT/

Der Zweite Weltkrieg und die enorme Zerstörung nicht nur einzelner Denkmäler, sondern ganzer historischer Zentren europäischer Städte stellte die europäischen Architekten und Denkmalpfleger vor die grundlegende Frage, wie mit diesen Verlusten umzugehen sei. In den beiden politischen Systemen, die Europa nach dem Zweiten Weltkrieg in zwei unterschiedliche und konkurrierende Gruppierungen teilten, war der Wiederaufbau der Infrastruktur und des Wohnungsbestands im ersten Nachkriegsjahrzehnt zwar ein wichtiges Anliegen, doch das Problem des beschädigten Kulturerbes wurde weithin wahrgenommen (Foto: Petr Kroupa)

Denkmalschutz im „posteuropäischen Zeitalter“ — ein etwas anderer Blick auf die Denkmalpflege

Petr Kroupa

Wenige Minuten vor 19:00 Uhr MEZ am 15. April 2019 wurde der Brand der Kathedrale Notre-Dame in Paris per Online-Tracking das weltweit wichtigste Ereignis. Sie brannte noch, und die Politiker nutzten das Ereignis bereits. US-Präsident Donald Trump riet auf Twitter, „aus der Luft zu löschen“ und „schnell zu handeln“; die deutsche Bundeskanzlerin Angela Merkel erklärte, Notre-Dame sei „ein Symbol der französischen und europäischen Kultur“, und der französische Präsident Emmanuel Macron kündigte am 16. April 2019 eine öffentliche Spendenaktion zum Wiederaufbau der Kathedrale an. In einer im Fernsehen übertragenen Ansprache an die Nation verkündete ein emotionaler und entschlossener Macron (endlich hatte er andere Themen als die „Gelbwesten“) seine Vision, die Reparaturen innerhalb von fünf Jahren abzuschließen und eine „noch schönere“ Kathedrale zu bauen.

Französische Milliardäre wetteiferten darum, wer das meiste Geld für den künftigen Wiederaufbau spenden würde, woraufhin die von 200.000 Spendern gesammelte Summe von fast einer Milliarde Euro sofort Kritik und eine Debatte über selektive Solidarität und spektakuläre Großzügigkeit auslöste. Der französische Premierminister Édouard Philippe kündigte an, dass die Regierung einen internationalen Wettbewerb ausschreiben würde, um einen neuen Entwurf für die verlorenen Teile der Kathedrale, insbesondere das Allerheiligste, zu entwerfen. Französische Architekten, einschließlich französischer Denkmalpfleger (denn sie sind alle ausgebildete Architekten) und französische Intellektuelle, denn sie sind nicht still, wenn es um die französische (und damit die Welt-)Kultur geht, begannen darüber zu streiten, wie die zerstörten Stätten wiederhergestellt werden sollten — durch eine Replik oder einen neuen Entwurf? Französische Journalisten trugen

dazu bei, indem sie Victor Hugo entstaubten, woraufhin sein Roman über die Kathedrale (Notre-Dame de Paris; Der Tempel Unserer Lieben Frau von Paris; Der Glöckner von Notre-Dame) aus dem Jahr 1831 sofort zu einem weltweiten Bestseller wurde. Die Spielzeugindustrie hat aus mir unbekanntem Gründen noch nicht reagiert (oder ich weiß es einfach nicht; ich zähle den 1996 von Disney produzierten Film nicht mit), und Mattel muss noch Barbie-Esmeralda und Ken-Quasimodo anbieten (ich kann mir vorstellen, dass er schreien würde: „Hört auf, ihr Schurken, und gebt mir das Mädchen!“). Wenn ich mehr Zeit hätte, würde ich Ihnen das vorlesen...

„Sieh nicht auf das Gesicht, Mädchen, sieh auf das Herz. Das Herz eines schönen Mannes ist oft hässlich. In manchen Herzen hält sich die Liebe nicht. Mädchen, die Tanne ist nicht schön, nicht so schön wie die Pappel, aber sie wird ihre Blätter im Winter behalten. Oh, ach! Das ist nutzloses Gerede. Was nicht schön ist, sollte nicht leben. Die Schönheit liebt wieder nur die Schönheit, und der Mai wendet sein Gesicht vom Januar ab. Schönheit ist vollkommen, Schönheit kann alles. Nur ist Schönheit nicht halbherzig. Der Rabe fliegt nur bei Tag, der Adler fliegt nur bei Nacht. Der Schwan fliegt Tag und Nacht.“

Quasimodo

Weniger als zwei Tage nach dem Löschen des Feuers begannen verschiedene Architekturbüros und -studios, Visualisierungen ihrer Ideen für die Fertigstellung der Kathedrale mit zeitgenössischen architektonischen Mitteln zu veröffentlichen, wozu sie von Präsident Macron ermutigt wurden, der sich auf E. E. Viollet-le-Duc berief, der „kühn und mutig“ war und während der Regierungsdebatten über den Gesetzentwurf für den Wiederaufbau von Notre Dame von „erfinderischem Wiederaufbau“ und zeitgenössischer Architektur sprach. Um die Dinge anders zu machen, haben die Franzosen (und auch die Tschechen) den Senat, der den Gesetzentwurf der Regierung in der Nacht vom 27. auf den 28. Mai 2019 prompt zerrissen hat („Wir sprechen über ein Gesetz zum Wiederaufbau von Notre-Dame in Paris, nicht über eine Notre-Dame im Elysée-Palast“, griff Senator David Assouline Macrons Position an); er hat ihn überarbeitet und in neuer Form verabschiedet. Darin wird direkt festgelegt (oder besser gesagt, vorgeschrieben), dass Notre Dame in Paris „in der identischen Form des Gebäudes vor dem Brand“ wiederaufgebaut wird (in der französischen Konservierungsterminologie die Methode „à l'identique“), wobei die einzige Abweichung vom bestehenden Gebäude die Verwendung anderer Materialien sein kann, die jedoch begründet werden muss.

Ich werde auf die Vorschläge zur Fertigstellung von Notre-Dame mit modernen Mitteln zurückkommen, denn mein Thema ist die soziale Bedingtheit des Wiederaufbaus von Denkmälern. In Anbetracht der Tatsache, dass die Konservierung als moderne Disziplin Ende des 18. Jahrhunderts begann, das ganze 19. Jahrhundert hindurch Thema war und nach zwei großen Kriegen, insbesondere nach dem Zweiten Weltkrieg, im 20. Jahrhundert zu einem wichtigen Thema wurde, ist das Thema der Rekonstruktion im 21. Jahrhundert im Fall von Notre-Dame in Paris das Dach des Kirchenschiffs und des Querschiffs sowie das Allerheiligste über ihrer Vierung, das durch das Feuer zerstört wurde.

Nur der Vollständigkeit halber erwähne ich Vorschläge nicht-architektonischer Art:

- ein virtuelles Heiligtum aus Lichtstrahlen (französischer Grafikdesigner Anthony Séjourné).
- ein Dach und ein Heiligtum aus Glasmalerei (Architekt Alexandre Fantozzi und brasilianisches Studio AJ6).
- ein Heiligtum als gigantische Flamme mit einer vergoldeten Oberfläche als ewige Erinnerung an das Feuer (Mathieu Lehanneur).

Außerdem eher Eigenwerbung als echte Entwürfe:

- Designstudio Who Cares?! und sein provokanter Vorschlag „Quasimodos Penthouse“ (Luxuswohnungen mit Swimmingpool auf dem Dach der Kathedrale).
- Designer Marc Carbonare (ein ebenso provokanter Vorschlag mit einer riesigen Aussichtsplattform mit einem echten Wald anstelle eines klassischen Dachs).

Ernst gemeinte Entwürfe:

- Der französische Designer David Deroo spricht von einem „bescheidenen, aber innovativen“ Projekt für ein modernisiertes Dach, das sich an die ursprünglichen Formen anlehnt, aus einem anderen Material und in makellosem Weiß.
- Der berühmte britische Architekt Norman Foster entwarf das Dach und das Allerheiligste aus Glas mit einer Stahlkonstruktion (die für Besucher zugänglich ist, einschließlich einer Aussichtsplattform am Allerheiligsten).
- Das Architekturbüro Godart + Roussel entwarf ein einfaches Allerheiligstes aus Metall als hochgestreckte Nadel, die sich über das Glasdach erhebt.

Ökologische Vorschläge sind vertreten durch:

- Das belgische Studio Miysis schlug vor, eine Nachbildung des Allerheiligsten von Viollet-le-Duc mit einem gläsernen Dachgarten zu kombinieren, der Entspannung und Aussicht auf die Stadt bietet.
- Nicolas Abdelkader (Studio NAB) entwarf ein hölzernes Gewächshaus als „Reintegrations“-Dach und einen riesigen Turm mit Bienenstöcken anstelle des Allerheiligstens.
- Von den zeitgenössischen Architekten, die sich mit ökologischer Architektur befassen, ist der in Paris ansässige belgische Architekt Vincent Callebaut zweifellos der einflussreichste und hat auch seine Idee für den Wiederaufbau des Daches von Notre-Dame beigesteuert.
- V. Callebaut schlägt eine beeindruckende Struktur mit biomimetischer Architektur vor, mit einer Hülle aus dreidimensionalen Solarkristallen auf der Basis von Kohlenstoff, Wasserstoff, Stickstoff und Sauerstoff, die Licht in Elektrizität umwandeln sollen. Im Inneren dieses Gewächshauses befindet sich ein geometrischer Garten „a la francaise“ mit einem Obst- und einem Gemüsegarten.

Seit dem Brand wird in Paris eine gesellschaftliche Debatte über das neue Gesicht der Kathedrale geführt. Laut einer YouGov-Umfrage, die am 30. April in der Huffington Post veröffentlicht wurde, sprachen sich 54 % der Befragten für das ursprüngliche Aussehen aus, 25 % wünschten sich eine „architektonische Geste“. Auf die Frage, warum so viele Franzosen das ursprüngliche Aussehen bevorzugen, antwortete Dominique Poulot, Historiker mit Schwerpunkt Kulturerbe, gegenüber France TV Info, dass „der Wunsch, die ursprüngliche Kathedrale zu erhalten, in der Zeit der Romantik entstand“, als der Schriftsteller Victor Hugo sein Werk „Der Tempel Unserer Lieben Frau von Paris“ schrieb. „Bereits im 18. Jahrhundert wurden hier Ausgrabungen durchgeführt, und damals entstand die Idee, dass dies der älteste Teil von Paris sei. So entstand mit dem Erfolg von Hugos Roman eine Bindung an dieses Denkmal, die bis heute anhält“. Die Tatsache, dass die Ruine des Allerheiligsten von Notre-Dame aus dem 19. Jahrhundert stammt und ein Werk des Architekten E.E. Viollet-le-Duc (1814–1879) ist, ist allgemein bekannt, spielt aber in der heutigen breiten Diskussion offensichtlich keine Rolle. Der englische Schriftsteller und Kunstkritiker John Ruskin (1819–1900), ein unerbittlicher Gegner der Restaurierungsarbeiten von E. E. Viollet-le-Duc („Wir sollten uns nicht anmaßen, von Restaurierung zu sprechen; die Sache ist von Anfang bis Ende eine Lüge. Der Geist (des Werkes), der nur durch die Hand und das Auge des Handwerkers gegeben ist, kann niemals wiederhergestellt werden“. „Do not let us talk of restauration, the thing

is a lie from beginning to end. That spirit which is given only by the hand and eye of the workman, can never be recalled.“ (The Seven Lamps by Architecture, 1849), er wäre vielleicht der Einzige, der sich heute über die Zerstörung freuen würde.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass die Mehrheit der französischen Öffentlichkeit nun offenbar Notre-Dame als Nachbildung ihres gewohnten Erscheinungsbildes wiederherstellen möchte, und ihre politische Vertretung wird dies wahrscheinlich auch durchsetzen.

Das berühmteste Beispiel in der Geschichte der Denkmalpflege ist die Rekonstruktion der Campanilla auf dem Markusplatz in Venedig, die als Symbol für Venedig gelten kann. Am 14. Juli 1902 stürzte der große Campanile am Markusplatz, ein Wahrzeichen Venedigs, ein und hinterließ nur noch einen Trümmerhaufen, woraufhin ganz Italien darüber zu streiten begann, ob und was auf dem zerstörten Gelände gebaut werden sollte. Filippo Grimani (1850–1921), ein prominenter Politiker aus einer alten venezianischen Familie, fällte das endgültige Urteil und ließ es vom venezianischen Provinzialrat genehmigen — der Glockenturm sollte „dov'era e com'era“ (am gleichen Ort und in der gleichen Form) gebaut werden. Im Jahr 1912 wurde diese Nachbildung zur Zufriedenheit der italienischen Öffentlichkeit (und, wie ich annehme, nicht nur der italienischen Öffentlichkeit, sondern auch der Touristen, die hierher kommen) fertig gestellt.

Der italienische Kunsthistoriker und langjährige Direktor des Zentralinstituts für Restaurierung (ICCROM) in Rom, Cesare Brandi (1906–1988), kritisierte die venezianische Rekonstruktion im Rahmen der allgemeinen Grundsätze der Restaurierung scharf: „Die Umgebung muss auf der Grundlage der räumlichen und nicht der formalen Gegebenheit des verlorenen Denkmals wiederhergestellt werden. So hätte der Glockenturm auf dem Markusplatz in Venedig wiederaufgebaut werden müssen, nicht aber der eingestürzte Turm. Der wieder aufgebaute Glockenturm „dov'era e com'era“ ist ein offensichtliches Falsum und keine Ausfüllung einer weißen Stelle.“ Diese Position ist den professionellen Restauratoren, die in der Tradition der italienischen, Wiener, Prager und allgemein mitteleuropäischen Restaurierung des späten 19. und der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.

Der Zweite Weltkrieg und die enorme Zerstörung nicht nur einzelner Denkmäler, sondern ganzer historischer Zentren europäischer Städte stellte die europäischen Architekten und Denkmalpfleger vor die grundlegende Frage, wie mit diesen Verlusten umzugehen sei. In den beiden politischen Systemen, die Europa nach dem Zweiten Weltkrieg in zwei unterschiedliche und konkurrierende

Gruppierungen teilten, war der Wiederaufbau der Infrastruktur und des Wohnungsbestands im ersten Nachkriegsjahrzehnt zwar ein wichtiges Anliegen, doch das Problem des beschädigten Kulturerbes wurde weithin wahrgenommen.

Das „posteuropäische Zeitalter“ im Sinne des tschechischen Philosophen Jan Patočka bezieht sich auf den Zeitraum, in dem Europa (nach dem Zweiten Weltkrieg) aufgehört hat, der entscheidende Faktor in der Welt zu sein, nicht nur im militärischen und wirtschaftlichen, sondern auch im geistigen Bereich.

Roman Brychta

/CZ/

Spoluzakladatel studia Projektil architekti. V roce 2020 založil vlastní kancelář Roman Brychta Architekti. Je držitelem dvou Národních cen za architekturu a dalších významných architektonických cen za realizace či soutěžní návrhy. V současné době působí na UMPRUM v Praze, kde byl v roce 2020 jmenován profesorem. Důležitým aspektem tvorby Romana Brychty je častá spolupráce s designéry, grafiky, výtvarníky i teoretiky současného umění.

/AT/

Mitbegründer des Büros Projektil architekti. Im Jahr 2020 gründete er sein eigenes Büro Roman Brychta Architekti. Er wurde mit zwei Nationalen Architekturpreisen und anderen wichtigen Architekturpreisen für seine Realisierungen oder Wettbewerbsentwürfe ausgezeichnet. Derzeit arbeitet er an der UMPRUM in Prag, wo er 2020 zum Professor ernannt wurde. Ein wichtiger Aspekt der Arbeit von Roman Brychta ist die häufige Zusammenarbeit mit Designern, Grafikern, bildenden Künstlern und Theoretikern der zeitgenössischen Kunst.

MUBASO — muzeum barokních soch — rekonstrukce kostela sv. Josefa v Chrudimi

Roman Brychta

Po druhé světové válce předal poslední kapucínský mnich klíče od kostela sv. Josefa zástupcům městského národního výboru. Od té doby byl za zamčenými dveřmi duchovní prostor kostela postupně vyprazdňován až vykraden. V roce 2006 jsme otevřeli dveře kostela a při prohlídce zdevastovaných prostor se nám v hlavách odehrávaly příběhy posledních padesáti let. V archivech jsme se vraceli k počátku stavby a jejího významu, na který jsme chtěli navázat našim novým příběhem. Intenzivně jsme diskutovali s památkáři s cílem navrátit kostelu duchovní místo a vytvořit kvalitní pozadí pro prezentaci barokních plastik. Kostel sv. Josefa má dnes dveře otevřené a nabízí kvalitní expozici barokních plastik a veřejný prostor v blízkosti centra města Chrudimi.

Památkově chráněný komplex kapucínského kláštera s dominantním objektem kostela sv. Josefa je součástí centra města Chrudimi. Po 50 letech prázdnoty a devastace se kostel stává městskou kulturní institucí a svou expozicí zaměřenou na venkovskou barokní plastiku přesahuje regionální význam. Součástí komplexu kláštera jsou zahrady, jejichž rekonstrukcí vznikl veřejný prostor s funkcí městského parku, jenž nabízí herní aktivity (dětské herní prvky, pétanque, podium...) i rekreační parkovou zónu. Urbanistické řešení vychází ze snahy o zapojení nových funkcí galerie do okolního prostředí, na jedné straně městského a rušného Školního náměstí a na straně druhé klidového prostoru klášterních zahrad, které jsou svou pozicí a rozlohou ojedinělým klidovým, zeleným protipólem kamennému historickému centru.

Kostel

Inspirací pro architektonické řešení kostela byl význam kapucínského prostého života ve víře a službě, který se promítal i do vlastní architektonické typologie kapucínských klášterů. Snažíme se tuto upřímnou chudobu — jednoduchost až strohost — vložit do přístupu k řešení nové funkce kostela.

Při seznamování se s podklady a historickými plány jsme objevili neobvyklou původní vestavbu loretu do kaple (patrné zbytky na západní vnitřní stěně). Toto umístění nám přišlo tak jedinečné, že jsme v našem projektu navrhli vestavěný objekt, který by tuto svěbytnou prostorovou náladu připomněl.

Hlavní důraz klademe na původní prostor kostela. To se při řešení instalace galerie vkládá do vytvoření pocitu návštěvníka „já v prostoru a sochy“ oproti „já se sochami v prostoru“. Nesmí být totiž vyvolán dojem lapidária, kde je mnoho předmětů a výraz prostoru je potlačen. Návštěvníkovi je přístupný celý kostel včetně sakristie. Prostor je bílý — nástěnné a nástropní malby jsou zčásti zakryty — přetřeny jemnou bílou poloprůhlednou lazurou. Dochází tak k potlačení pestrosti a ke sjednocení prostor galerie, které je nutné pro instalaci plastik. Pestrost poslední výmalby kostela z přelomu 19. a 20. století tak není v ostrém kontrastu s instalovanými plastikami. Původní hierarchie členění prostoru je převedena do různého podlahového materiálu. Stávající drobné detaily kostela jsou zachovány jako připomínky původní funkce. Vstup moderního — současného výrazu je omezen na vestavěné prvky — schodiště vedoucí dolů do 1. NP (kostel je vestavěn do městského příkopu a tak je směrem k zahradám dvoupodlažní), vestavěný objekt v loretánské kapli a sociální zázemí v 1. NP. Jsou jednoduché tvarově i materiálově tak, aby pouze připomínaly geometrie původních vestavěných prvků a přitom sloužili nové funkci galerie.

Sklepní prostor 1. NP je řešen tak, aby byl co nejvíce čitelný původní velkorysý prostorový koncept. Kvůli nekvalitním stávajícím povrchovým úpravám a nutnému zásahu do skladeb podlah a stěn (hydroizolační konstrukce — odvod vlhkosti z prostor), jsou nevhodné povrchy nově upraveny a fixovány. Pouze pod západní kaplí jsou, dle restaurátorského průzkumu, zachovány a restaurovány fresky. Na přízemí navazuje dvůr ohraničený opěrnou zdí a spojený rampami se zahradami. Arkády na úrovni dvora jsou jednoduše zaskleny a tvoří tepelný filtr mezi interiérem a exteriérem. Vše je v jednoduchých lineárních liniích či plochách, tak aby nedocházelo k výrazové kolizi s původním historickým objektem.

Konstrukční řešení — představuje statické zajištění stěn, kleneb a krovu v návaznosti na podrobné průzkumy. Mimoto bylo provedeno odvodnění a odvlhčení zdiva spodní části kostela. Nové konstrukce minimálním způsobem zasahují do původních (vestavba kanceláře je zavěšena z úrovně krovu bez zbytečných zásahů do obvodových zdí). Součástí prací bylo též restaurování a záchrana hodnotných maleb a cenných kamenných, dřevěných a kovových stavebních prvků.

Rozvody a instalace — Instalační vedení jsou navržena a vedena s ohledem na stav objektu. Maximální péče byla věnována zachování původních konstrukcí a to včetně omítek v hlavní lodi.

Vnitřní osvětlení — jeho koncepce je založena na jednoduché funkci vlastního svítidla, v duchu kapucínské strohosti — skromnosti. Cíleným výsledkem je přesto silný zážitek z prostoru a expozice.

Venkovní osvětlení — je navrženo jako jemné nasvícení hlavní portálu, bočních vstupů, doprovodné osvětlení cest, ramp a schodů, osvětlení dvora a osvětlení infopanelu před hlavním vstupem.

AV vybavení — v prostorách galerie slouží především pro vytvoření atmosféry — přenos hudby na pozadí expozice. AV vybavení v projekční místnosti, která je akusticky odcloněna, je řešeno nezávisle k provozu muzea. Audiovizuální vybavení je navrženo s důrazem na kvalitní přenos mluveného slova, komorních koncertů a s dodatečným zařízením pro konferenční provoz a provoz dalších společenských akcí.

Expozice

Motto: Ocitáme se v očištěném prosvětleném barokním prostoru. Prohlížíme si moderní expozici barokních soch. Interaktivně jsme zataženi do historického kontextu barokní doby.

Výraz interiéru kostela byl zvolen s ohledem na prezentaci barokních prostor. Interiér kostela, který byl na přelomu 19. a 20. stol. dekorativně a barevně vymalován, je pomocí bílého lazurovaného nátěru navrácen do prostého výrazu bílého prostoru, který je kapucínskému řádu blízký. Vytváříme tak světlé a prostorné prostředí pro vlastní expozici barokních soch. Sochy jsou instalovány na atypických soklech. Ke každému kusu se přistupuje individuálně, avšak s ohledem na kontext vlastní expozice. Exponáty muzea, tvořené kamennými a dřevěnými plastikami špičkové kvality, reprezentativně zastupují fenomén východočeského sochařství závěru 17. a první poloviny

18. století. Osu kolekce vystavených prací tvoří díla Matyáše Bernarda Brauna a tvorba jeho významných následovníků (Jiřího Františka Pacáka, Ignáce Rohrbacha), působících v kraji až hluboko za polovinu 18. století. „Perlami“ expozice jsou velká skupina Kalvárie (kolem 1725), hluboce expresivní dílo Ferdinanda Maxmiliána Brokofa, zde vůbec prvně výstavně prezentované, a sousoší Apoteózy sv. Jana Nepomuckého, jako vítěze nad světem, snad jedna z vůbec nejpůsobivějších oslav tohoto klíčového světce středoevropského baroka, i další sochařská a řezbářská díla, která prošla nákladným restaurováním. Po restaurování a dočasném vystavení v muzeu jsou sochy opět vráceny na své původní místo a nahrazeny jinými, které potřebují restaurování. Exponáty v muzeu jsou takto postupně obměňovány.

Při vstupu do prostoru expozice bude první dojem prosvětleného sakrálního prostoru. Druhý dojem je expoziční. Kvalita vystavených děl je podtržena vlastní instalací a nasvícením. Další funkcí, která je v této dokumentaci prověřována a navržena, je možnost produkce koncertů a svatebních obřadů. Součástí expozice je AV místnost.

Zahrady

Inspirací pro architektonické řešení byl historický vývoj kapucínských zahrad a morfologie místa. Klášterní zahrady se obecně skládaly se čtyř částí: užitkové zahrady, štěpnice — ovocného sadu, rajského dvora a hřbitova řeholníků. V Chrudimi měly části tři — štěpnici, která poskytovala ovoce s výhledem na siluetu klášterních budov, užitkovou zelinářskou zahradu a rajskou zahradu poskytující koření, léčivé rostliny a květiny pro výzdobu kostela. Naším návrhem navazujeme na toto historické členění a zároveň vytváříme moderní pobytový park s veškerou soudobou vybaveností. Morfologie pozemku pak pomáhá vytvořit přirozené hranice mezi jednotlivými částmi. Zásadní je původní prostor zahrad. Nechceme výrazně měnit stávající terénní konfiguraci, snažíme se ji dekodovat a pouze dotvořit. Zastáváme myšlenku dlouhodobé paměti krajiny, která se nedá násilně potlačit nebo vymazat.

Při klášterním kostele je na nižší výškové úrovni shodné s 1. NP, klidový dvorní předprostor na místě městského hradebního příkopu. Za ním vzniklo na stávající rovině Plato — velkorysý prostor rámovaný klášterem z jedné strany a na druhé otevřený dálkovým výhledům. Poloha za „zámkem či hradem“ navozuje atmosféru francouzských upravených zahrad. Štěpnice začíná na původním terénním zlomu a svažuje se ke klášterní zdi nad řekou — terén zde tvoří přirozený

dolík, takže jde o intimnější prostor než velkorysá rovina — Plato. Má atmosféru anglického krajinářského parku nebo louky v sadu. Rajska zahrada — Rozárium obehnaná ze tří stran plnou zdí tvoří tichý kout.

Hlavní vstup od centra města je z ulice Široké mezi budovami základních škol. Původní asfalt je přeměněn na kultivovaný velkoformátový povrch z drátkobetonu. Z ústí mezi školami pak buď vede rampa ke kostelu, nebo pokračuje cesta brankou do zahrad mezi Speciální základní školou a sportovním hřištěm.

PLATO — zde začínají klášterní zahrady oddělené plotem od kostela sv. Josefa, původní klášterní zdí od Moravovy zahrady a řeky a zděným plotem od areálu firmy PORS. PLATO — rovina krytá mlatem skýtá hlavní pobytovou část zahrad. Návštěvníkům nabízí díky svému povrchu volný neomezený pohyb. Protíná jej chodník z drátkobetonu měnící se na „tvrdý“ mlat, který pokračuje v ose nástupu ke zlomu — dřevěné PROMENÁDĚ oddělující PLATO a ŠTĚPNICI. Na PLATU jsou soustředěny všechny herní a společenské aktivity kryté mohutnými korunami solitérních stromů: relaxační objekt pro nejmenší děti, hřiště na pétanque a parket pro hudební produkci. PLATO je zároveň nejvyšší místo klášterních zahrad s morfologií náhorní roviny — stromy zachytávající vítr. Hry, hudba a šumění listů v korunách vysokých stromů definuje PLATO jako zahradu sluchových vjemů. Parter speciální základní školy je výškově oddělen opěrnou stěnou vysokou cca 1,5 m, čímž se fasáda školy opticky posouvá do druhého plánu. Nedochozí tak ke kontaktu uživatelů parku s výukou v budově.

Na hraně PLATA a ŠTĚPNICE, odkud je vidět severní konec města a při dobré viditelnosti i Orlické hory, leží zmíněná PROMENÁDA — hlavní komunikační osa zahrad. Na ni navazují komponované cesty ve ŠTĚPNICI a při kamenné hradební zdi objekt rampy, která vede stávajícím průchodem v hradbě k ROSÁRIU.

ROZÁRIUM — je intimní zákoutí zahrad, malá růžová zahrada plná drobných květů, střihaných plotů a tvarovaných záhonů — ROZÁRIUM jako zahrada vůní a barev. Je uzavřeno ze dvou stran živým plotem od rušivého provozu školy a policie a ze zbylých stran jej uzavírá původní městské opevnění s baštou Prachárnou. Atmosféra ticha a soustředění se na detail.

ŠTĚPNICE — je koncipována jako vzrostlá louka s ovocným sadem a vodním prvkem — nádrží na vodu. Je to tvarově nejrozmanitější část zahrad. Terén zde klesá do pomyslného nejnižšího bodu zahrady při severní hradbě a má miskovitý tvar. Pohyb

ve vysoké trávě je umožněn pravidelným kosením štěrkových, trávou prorostlých cestiček. Dochované stromy ve ŠTĚPNICI jsou doplněny novými ovocnými stromy. Ovoce ze stromů, byliny a chladná voda z nádrže definují ŠTĚPNICI jako zahradu chutí. Tráva nabádá k polednímu odpočinku.

V závěru ŠTĚPNICE je položené „sluneční“ KORZO — široký mlatový chodník podél severní zdi obrácený k jihu. Umožňuje posezení na lavičkách a slunění. Vedle sezení jsou komponované podélné záhonky bylinné zahrady. Tyto záhonky slouží též pro výuku základních škol. Na KORZO lze vstoupit vrátky od řeky Chrudimky z pěší „Zlaté stezky“.

Všechny části zahrad jsou propojeny parkovými cestami, které kopírují tvar terénu (i kvůli zabránění splachu z mlatové cesty) a svým jemným zakřivením vybízejí k volné a pomalé procházce. Nevšednost prostředí doplňují individuálně řešené vstupy pro návštěvníky a výtvarné herní prvky.

/CZ/

Klášteřní zahrady byly využívány pro výuku žáků základní školy — tzv. pozemky.

Horní část zahrad byla proměněna v aktivní pobytovou plochu se sezením a kruhovým podiem z masivního dřeva pro různé veřejné aktivity (Foto: Roman Brychta / Tomáš Rasl)

/AT/

Die Klostergärten wurden für den Unterricht der Grundschul Kinder verwendet.

Der obere Teil der Gärten wurde in einen aktiven Lebensbereich mit Sitzgelegenheiten und einer runden Massivholzplattform für verschiedene öffentliche Aktivitäten umgewandelt (Foto: Roman Brychta / Tomáš Rasl)

/CZ/

Dolní část původního sadu byla poměrně zarostlá.

Proměnili jsme ji opět v klidový zelený prostor s ovocnými stromy (Foto Roman Brychta / Tomáš Rasl)

/AT/

Der untere Teil des ursprünglichen Obstgartens war ziemlich zugewachsen.

Wir haben ihn wieder in eine ruhige Grünfläche mit Obstbäumen verwandelt (Foto: Roman Brychta / Tomáš Rasl)

/CZ/

Původní výzdoby kostela s dekorativní malbou z přelomu 19./20. století.

Kostel byl zbaven veškeré výzdoby (nedochovala se) a fungoval jako sklad (Foto: Roman Brychta)

/AT/

Ursprünglicher Kirchenschmuck mit dekorativer Malerei aus dem späten 19. und 20. Jahrhundert.

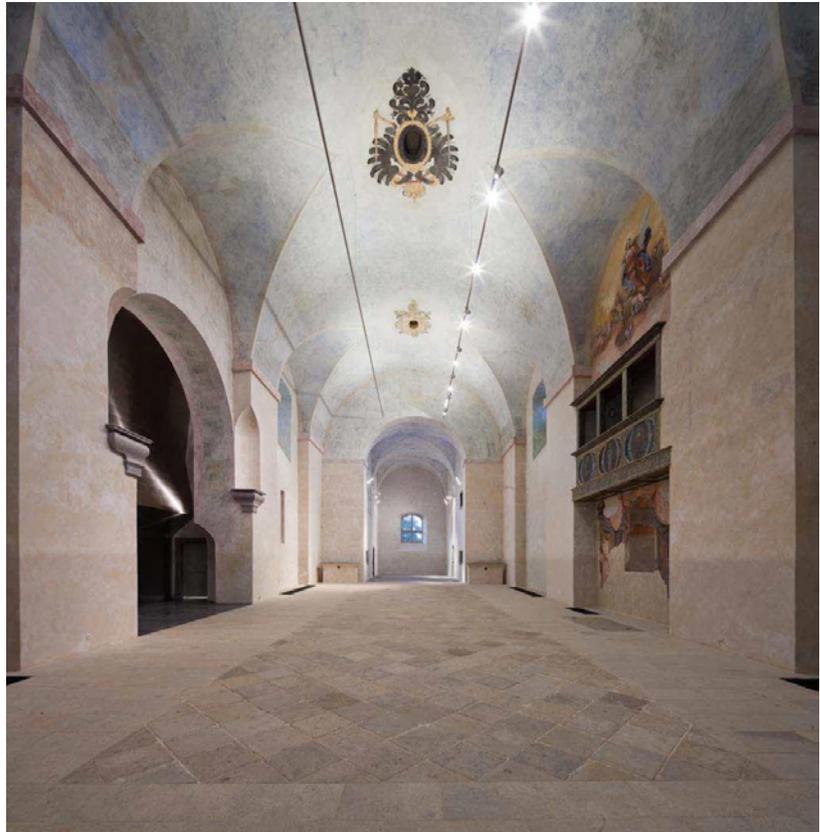
Die Kirche wurde von jeglicher Dekoration befreit (ist nicht erhalten) und diente als Lager (Foto: Roman Brychta)

/CZ/

Cílem rekonstrukce bylo navrátit prostoru kostela strohý monochromní charakter. Jednak jako odkaz původní podobě kostela a za druhé pro vytvoření neutrálního pozadí pro expozici barokních soch. Na stropě a v boční oratoři jsou prezentovány nalezené nejstarší vrstvy výmalby (Foto: Tomáš Rasl)

/AT/

Ziel des Umbaus war es, dem Kirchenraum seinen strengen, monochromen Charakter zurückzugeben — zum einen als Hinweis auf die ursprüngliche Form der Kirche und zum anderen, um einen neutralen Hintergrund für die Präsentation der barocken Skulpturen zu schaffen. Die Decke und das seitliche Oratorium zeigen die ältesten gefundenen Malereischichten (Foto: Tomáš Rasl)

/CZ/

V západní kapli kostela byla vestavěna loreta.

Ta se však nedochovala. Zdevastované zastřešení západní kaple bylo nahrazeno ocelovou konstrukcí s hurdiskovým stropem, který byl překvapivě (projekt SURPMO) v kolizi s klenbou (Foto: Roman Brychta)

/AT/

Das Loretto wurde in die Westkapelle der Kirche eingebaut.

Dies hat nicht überlebt. Die auffällige Überdachung der Westkapelle wurde durch eine Stahlkonstruktion mit einer Hurdiscus-Decke ersetzt, die unerwarteter Weise mit dem Gewölbe konfigurierte (Projekt SURPMO) (Foto: Roman Brychta)

/CZ/

Objekt lorety jsme nahradily novým, se zrcadlícím se povrchem a barokizující profilací. Prostor kostela se společně s vytavenými sochami zrcadlí (Foto: Tomáš Rasl)

/AT/

Das Loretto-Gebäude wurde durch ein neues Gebäude mit verspiegelter Oberfläche und barockem Profil ersetzt. Der Raum der Kirche spiegelt sich in den dort aufgestellten Skulpturen (Foto: Tomáš Rasl)

/CZ/

Veškeré původní dřevěné prvky byly barevně sjednoceny s výmalbou. Vytváří tak neutrální pozadí pro prezentované sochy (Foto: Tomáš Rasl)

/AT/

Alle ursprünglichen Holzelemente wurden farblich auf die Lackierung abgestimmt. So entstand ein neutraler Hintergrund für die präsentierten Skulpturen (Foto: Tomáš Rasl)

/CZ/

Pro instalaci soch byl navržen jednoduchý systém soklu v kombinaci masivního dřeva a ocelového plechu (Foto: Tomáš Rasl)

/AT/

Für die Aufstellung der Statuen wurde ein einfaches Sockelsystem aus einer Kombination von Massivholz und Stahlblech entworfen (Foto: Tomáš Rasl)

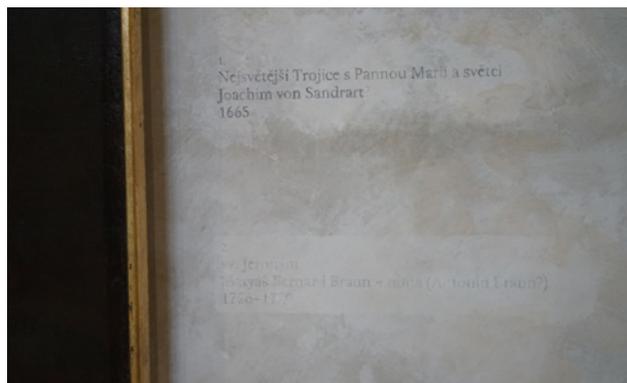

/CZ/

Vrstvení a překrývání je hlavním tématem povrchových úprav kostela. Na to navázaly ortorky informačního systému. Popisky jsou jemně nanášeny přes šablonu na stěny kostela. Pokud se exponát změní, původní popiska se jemně zatře a je stále čitelná (Foto: Tomáš Rasl)

/AT/

Überlagerungen und Überschneidungen sind das Hauptthema bei den Oberflächen der Kirche. Dies wurde von den Autoren des Informationssystems weiterverfolgt. Die Etiketten werden auf subtile Weise über eine Schablone an den Wänden der Kirche angebracht. Wenn sich das Exponat ändert, wird die ursprüngliche Beschriftung vorsichtig gelöscht und ist doch weiterhin lesbar (Foto: Tomáš Rasl)

MUBASO — Museum für Barockskulpturen — Rekonstruktion der Kirche St. Joseph in Chrudim

Roman Brychta

Nach dem Zweiten Weltkrieg übergab der letzte Kapuzinermönch die Schlüssel der St.-Josephs-Kirche an die Vertreter des Nationalausschusses der Stadt. Seitdem wurde der spirituelle Raum dieser Kirche hinter verschlossenen Türen nach und nach geleert und sogar ausgeraubt. Im Jahr 2006 öffneten wir die Türen der Kirche, und während wir das verwüstete Gebäude besichtigten, lief die Geschichte der letzten fünfzig Jahre in unseren Köpfen ab. In Archiven haben wir uns die Anfänge des Gebäudes und seine Bedeutung erforscht, auf die wir mit einem neuen Kapitel der Geschichte aufbauen wollten. Wir führten intensive Gespräche mit Restauratoren mit dem Ziel, die Kirche wieder zu einem spirituellen Ort zu machen und einen hochwertigen Rahmen für die Präsentation der Barockskulpturen zu schaffen. Heute hat die Josefskirche offene Türen, bietet eine hochwertige Ausstellung barocker Skulpturen und einen öffentlichen Raum in der Nähe des Zentrums von Chrudim.

Der denkmalgeschützte Komplex des Kapuzinerklosters mit dem dominierenden Gebäude der Josefskirche ist Teil des Zentrums von Chrudim. Nach fünfzig Jahren der Leere und Verwüstung ist die Kirche zur einer Kultureinrichtung der Stadt geworden, und ihre Ausstellung zur ländlichen Barockskulptur hat überregionale Bedeutung. Der Klosterkomplex umfasst Gärten, durch deren Umbau ein öffentlicher Stadtpark entstanden ist, der Kinderspielgeräte, einen Pétanqueplatz, ein Podium und eine Erholungszone bietet. Der Gestaltungsplan basiert auf dem Wunsch, die neuen

Funktionen der Galerie in die Umgebung des belebten städtischen Schulplatzes und des ruhigen Raums der Klostergärten zu integrieren, welche mit ihrer Lage und Größe einen einzigartigen ruhigen grünen Kontrapunkt zum steinernen historischen Zentrum bilden.

Kirche

Die architektonische Gestaltung der Kirche war durch die Bedeutung des einfachen Lebens der Kapuziner im Glauben und im Dienst inspiriert, die sich auch in der architektonischen Typologie der Kapuzinerklöster widerspiegelt. Wir versuchen, diese aufrichtige Armut — von der Einfachheit bis zur Strenge — in das neue Gestaltungskonzept der Kirche zu übertragen.

Als wir uns mit den Dokumenten und historischen Plänen vertraut machten, entdeckten wir eine ungewöhnliche ursprüngliche Einbindung des Loretto in die Kapelle (sichtbare Reste an der westlichen Innenwand). Wir fanden diesen Ort so einzigartig, dass unser Projekt eine eingebaute Struktur vorschlug, die an diese einzigartige räumliche Stimmung erinnern sollte.

Das Hauptaugenmerk legen wir auf den ursprünglichen Kirchenraum. Dies ist in die Einrichtung der Galerie eingebettet, um dem Besucher das Gefühl zu vermitteln, „ich im Raum und die Statuen“ im Gegensatz zu „ich mit den Statuen im Raum“. Denn es darf nicht der Eindruck eines Lapidariums entstehen, in dem der Ausdruck des Raumes hinter die zahlreichen Objekte zurücktritt. Die gesamte Kirche, einschließlich der Sakristei, ist für den Besucher zugänglich. Der Raum ist weiß — die Wand- und Deckengemälde sind teilweise mit einer feinen weißen, halbtransparenten Glasur übermalt. Dadurch wird die Farbigekeit unterdrückt und der Galerieraum vereinheitlicht, was für die Installation von Skulpturen notwendig ist. Die Buntheit der letzten Ausmalung der Kirche zu der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert steht also nicht mehr in scharfem Kontrast zu den installierten Skulpturen. Die ursprüngliche Hierarchie der Raumaufteilung wird in unterschiedliche Bodenmaterialien übersetzt. Die vorhandenen kleinen Details der Kirche sind als Erinnerung an die ursprüngliche Funktion erhalten geblieben. Der Einsatz von zeitgenössischem Ausdruck beschränkt sich auf die eingebauten Elemente — die Treppe, zum ersten Stock (die Kirche ist in den Stadtgraben hineingebaut und hat daher zwei Stockwerke zu den Gärten hin), das eingebaute Objekt in der Lorettokapelle und die Sanitärräume im ersten Stock. Sie sind einfach in Form und Material, so dass sie nur an die Geometrie der ursprünglichen Einbauten erinnern und gleichzeitig die neue Funktion der Galerie erfüllen.

Der Kellerraum auf Ebene 1 soll wieder das ursprüngliche großzügige Raumgefühl vermitteln. Wegen bestehender mangelhafter Oberflächengestaltungen und dem nötigen Eingriff in Fußboden- und Wandstrukturen zur Ableitung von Feuchtigkeit aus den Räumen wurden die wenig wertvollen

Oberflächen neu gestaltet. Nur unter der Westkapelle sind aufgrund der Bauforschung beibehaltene und restaurierte Fresken. Im Erdgeschoss schließt der von einer Stützwand abgeschlossene und mittels Rampen mit den Gärten verbundene Hof an. Arkaden auf dem Niveau des Hofes erhielten eine Einfachverglasung und trennen den Innenraum thermisch vom Außenbereich. Alles verläuft in geraden Linien oder flächig, um Ausdruckskonflikte mit dem ursprünglichen historischen Objekt zu vermeiden.

Die gewählte Konstruktion — baut auf detaillierter Bauforschung auf und sichert Wände, Gewölbe und Dachstuhl statisch ab. Zudem wurden das Mauerwerk im unteren Teil der Kirche entfeuchtet bzw. entwässert. Die neuen Einbauten greifen nur minimal in den Bestand ein; das eingebaute Büro wurde vom Dachstuhl her ohne Eingriff in die Außenwände abgehängt. Weiters wurden die wertvolleren Malereien restauriert und geschützt, ebenso wie alle Stein-, Holz- und Metallelemente von Wert..

Leitungen — wurden je nach ihrem Zustand ebenfalls neu geplant und ausgeführt. Bei der Erhaltung der ursprünglichen Leitungen und des über ihnen im Hauptschiff der Kirche liegenden Verputzes wurde höchste Sorgfalt angewendet.

Innenbeleuchtung — Grundlage der Lichtplanung ist im Sinn der Bescheidenheit und Schmucklosigkeit der Kapuziner die einfache Funktionsweise der Beleuchtungskörper. Dennoch soll ein effektvolles Erleben von Raum und Exponaten ermöglicht werden.

Außenbeleuchtung besteht aus einer dezenten Beleuchtung des Hauptportals, der Nebeneingänge, Rampen, Stiegen und Zugangswege, des Hofes und der Infotafel vor dem Eingang.

Audiovisuelle Ausstattung — dient in den Galerieräumen v.a. zur Schaffung der passenden Atmosphäre durch Musik. Die audiovisuelle Ausstattung im Medienraum ist akustisch von den anderen Räumen separiert und damit vom Museumsbetrieb unabhängig. Die audiovisuelle Ausstattung ermöglicht gute Klangqualität bei Übertragung von Sprache und Kammermusik sowie die Abhaltung von Konferenzen und anderen gesellschaftlichen Veranstaltungen.

Ausstellung

Motto: Wir befinden uns in einem gereinigten, hellen barocken Raum. Wir betrachten eine moderne Ausstellung barocker Skulpturen. Wir sind interaktiv in den historischen Kontext der Barockzeit eingebunden.

Das Erscheinungsbild des Kircheninneren wurde im Hinblick auf die Darstellung der barocken Räume gewählt. Das Innere der Kirche, das an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert dekorativ und farbenfroh ausgemalt war, wurde mit weißer Lasurfarbe auf den schlichten Ausdruck des weißen Raums zurückgeführt, der dem Kapuzinerorden nahe steht. Dies schafft eine helle und großzügige Umgebung für die eigentliche Ausstellung der Barockskulpturen. Die Skulpturen sind auf atypischen Sockeln installiert. Jedes Werk wird einzeln, aber im Kontext der Ausstellung behandelt. Die ausgestellten Stein- und Holzskulpturen von höchster Qualität repräsentieren das Phänomen der ostböhmischen Bildhauerei des späten 17. und der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Den Kern der ausgestellten Sammlung bilden die Werke von Matthias Bernard Braun und die Arbeiten seiner bedeutenden Nachfolger (Jiří František Pacák, Ignaz Rohrbach), die in der Region weit über die Mitte des 18. Jahrhunderts wirkten. Perlen der Ausstellung sind eine große Kalvarienberggruppe (um 1725), ein ausdrucksstarkes Werk von Ferdinand Maxmilián Brokof, das hier zum ersten Mal präsentiert wird, und die Skulptur der Apotheose des heiligen Johannes von Nepomuk als Sieger über die Welt, vielleicht eine der eindrucksvollsten Darstellungen dieses Schlüsselheiligen des mitteleuropäischen Barocks, sowie weitere aufwendig restaurierte Skulpturen und Schnitzereien. Nach der Restaurierung und vorübergehenden Ausstellung im Museum werden die Statuen an ihren ursprünglichen Platz zurückgebracht und durch andere ersetzt, die restauriert werden müssen. Die Exponate des Museums werden auf diese Weise nach und nach ersetzt.

Wenn man den Ausstellungsraum betritt, ist der erste Eindruck ein beleuchteter Sakralraum. Der zweite Eindruck ist der einer Ausstellung. Die Qualität der ausgestellten Werke wird durch die Installation und die Beleuchtung unterstrichen. Eine weitere Funktion, die in diesem Projekt untersucht und vorgeschlagen wurde, ist die Möglichkeit, Konzerte und Hochzeitszeremonien durchzuführen. Die Ausstellung umfasst auch einen mit audiovisueller Technik ausgestatteten Raum.

Gärten

Als Inspiration für den architektonischen Entwurf dienten die historische Entwicklung der Kapuzinergärten und die Geländegestalt. Klostergärten bestanden im Allgemeinen aus vier Teilen: dem Nutzgarten, dem Obstgarten, dem Paradieshof und dem Friedhof der Mönche. In Chrudim gab es drei Bereiche — den Edelobstgarten mit Aussicht auf die Silhouette der Klostergebäude, den Nutzgarten und den Paradiesgarten, der Gewürze, Heilpflanzen und Blumen zur Dekoration der Kirche lieferte. Unser Vorschlag baut auf dieser historischen Struktur auf und schafft gleichzeitig einen modernen Aufenthaltspark mit allen zeitgemäßen Annehmlichkeiten. Die Geländegestalt gestattet die Unterteilung der einzelnen Gärten mit Ausnützung natürlicher Grenzen. Der ursprüngliche Raum der Gärten ist wesentlich. Wir wollten die bestehende Geländeform nicht wesentlich verändern, sondern nur entschlüsseln und ergänzen. Wir befürworten die Idee eines Langzeitgedächtnisses der Landschaft, das nicht gewaltsam unterdrückt oder gelöscht werden soll.

Neben der Klosterkirche befindet sich auf einer tieferen Ebene gleichauf mit dem 1. Stockwerk ein ruhiger Hof als Vorplatz an der Stelle des Stadtgrabens. Dahinter entstand auf der bestehenden Ebene der „Platogarten“, ein großzügiger auf einer Seite vom Kreuzgang gesäumter Raum, auf dessen anderer Seite der Blick in die Ferne schweift. Die Lage hinter dem Schloss erinnert an französische Landschaftsgärten. Der Hang beginnt an der ursprünglichen Geländekante und fällt oberhalb des Flusses zur Klostermauer hin ab — das Gelände bildet hier ein natürliches Tal und ist damit ein intimerer Raum als die großzügige Ebene des Platogartens. Er erinnert an einen englischen Landschaftspark oder eine Obstwiese. Der Paradiesgarten ist ein Rosarium. An drei Seiten von einer massiven Wand umgeben, stellte er einen ruhigen Winkel dar.

Der Haupteingang vom Stadtzentrum aus befindet sich in der Široká-Straße zwischen den Grundschulgebäuden. Der ursprüngliche Asphalt wird in eine kultivierte, großformatige Fläche aus Drahtbeton umgewandelt. Von der Einmündung zwischen den Schulen führt entweder eine Rampe zur Kirche oder der Weg geht durch ein Tor in die Gärten zwischen der Sonderschule und dem Sportplatz.

PLATOGARTEN — hier beginnen die Klostergärten, die durch einen Zaun von der Josefskirche, durch die bestehende Klostermauer vom Marchgarten und dem Fluss sowie durch einen Ziegelzaun vom Gelände der Firma PORS getrennt sind. Der Platogarten, eine mit einem Sims versehene Ebene bildet den Hauptaufenthaltsbereich der Gärten. Auf seinem Boden können sich die Besucher frei und ungehindert bewegen. Er wird von einem Gehweg aus Drahtbeton durchquert, der in harten Lehm

übergeht und sich entlang der Achse des Zugangs zum Geländebruch fortsetzt — eine hölzerne PROMENADE trennt den Platogarten vom Edelobstgarten. Alle Spiel- und Gesellschaftsaktivitäten konzentrieren sich auf den Platogarten, der von einem massiven Baldachin aus Solitäräbäumen überdacht wird: ein Spannungsraum für die Kleinsten, ein Bouleplatz und eine Tanzfläche für Musikproduktionen. Der PLATO ist auch der höchste Punkt des Klostersgartens mit der Morphologie eines Plateaus — Bäume, die den Wind einfangen. Spiele, Musik und das Rascheln der Blätter im Blätterdach der hohen Bäume machen Platogarten zu einem Garten der Hörerlebnisse. Das Erdgeschoss der Sonderschule wird durch eine ca. 1,5 m hohe Stützmauer abgetrennt, wodurch die Fassade der Schule optisch auf die zweite Ebene verschoben wird. Dadurch wird verhindert, dass die Parknutzer mit dem Unterricht im Gebäude in Berührung kommen.

Am Rande von Platogarten und Edelobstgarten, von wo aus man den Nordrand der Stadt und bei guter Sicht das Adlergebirge sehen kann, liegt die bereits erwähnte PROMENADE — die Hauptverkehrsachse der Gärten. Daran schließen sich die Wege im Obstgarten und die Steinmauer der Rampe an, die durch den bestehenden Durchgang in der Mauer zum Rosarium führt.

DAS ROSARIUM — ist ein intimer Gartenwinkel, ein kleiner Rosengarten voll kleiner Blüten, gepflegten Hecken und geformten Beeten — das Rosarium ist ein Duft- und Farbengarten. Von zwei Seiten trennt es eine Hecke vom lauten Schulbetrieb und von der Polizeistation, und die anderen beiden Seiten schließen den Raum durch die bestehende Stadtmauer mit dem Pulverturm ab. Die Atmosphäre ist still auf kleine Einzelheiten konzentriert.

DER OBSTGARTEN — ist eine Streuobstwiese mit einem Wasserbecken. Er ist der Teil des Gartens, der die größte Vielfalt an Formen aufweist. Das Gelände fällt hier bis zum imaginären Tiefpunkt des Gartens an der Nordwand ab und ist schalenförmig. Die Bewegung im hohen Gras wird durch regelmäßiges Mähen der geschotterten und mit Gras gesäumten Wege ermöglicht. Die überlebenden älteren Bäume im Obstgarten werden durch neue Obstbäume ergänzt. Die Früchte, die Kräuter und das kühle Wasser des Beckens machen den Edelobstgarten zu einem Garten der Aromen. Das Gras lädt zur Mittagsrast ein.

Am Ende des Obstgartens befindet sich das „sonnige“ Korso — ein breiter Sandweg entlang der nach Süden ausgerichteten Nordwand. Hier kann man auf Bänken sitzen und ein Sonnenbad nehmen. Entlang der Sitzgelegenheiten sind längliche Staudenbeete angelegt. Diese Betten werden auch für den Grundschulunterricht genutzt. Der Korso kann durch ein Tor vom Fluss Chrudimka aus über den Fußgängerweg „Goldener Pfad“ erreicht werden.

Alle Teile der Gärten sind durch Parkwege miteinander verbunden, die der Form des Geländes folgen (auch um das Abfließen des Kiesel zu verhindern) und deren sanfte Krümmung zum freien und langsamen Spazierengehen einlädt. Individuell gestaltete Besuchereingänge und künstlerische Spielelemente schaffen eine ganz besondere Ausstrahlung dieses Ortes.

Bernhard Rameder

/CZ/

Kurátor uměleckých sbírek kláštera Göttweig, jako nástupce P. Gregora M. Lechnera OSB, aktuální výzkum stavebních dějin kláštera, vývoje uměleckých sbírek v 18. století a dějin sbírek ve 20. století.

/AT/

Kustos der Kunstsammlungen des Stiftes Göttweig, in der Nachfolge von P. Gregor M. Lechner OSB, aktuelle Forschungen zur Baugeschichte des Stiftes, zur Entwicklung der Kunstsammlungen im 18. Jahrhundert sowie zur Geschichte der Sammlungen im 20. Jahrhundert.

Benediktinský klášter Göttweig v meziválečném období: o prodeji uměleckých objektů v ekonomicky složitých časech

Bernhard Rameder

V době hospodářské nouze byly rakouské kláštery, včetně benediktinského kláštera Göttweig, nuceny prodávat pro udržení provozu klášterů cenné kulturní statky. V mnoha případech byl u vzácných předmětů z klášterních sbírek požádán Spolkový památkový úřad o úřední povolení k prodeji. Nicméně v těchto dobách se objekty prodávaly i bez povolení. Podrobná zkoumání opakovaně odhalují v jiných sbírkách předměty sbírky kláštera Göttweig, které byly v meziválečném období prodány.

Výchozí situace

Hospodářsky napjatá situace v období po první světové válce byla v dolnorakouském benediktinském klášteře Göttweig charakterizována zoufalým bojem o ekonomické přežití. Tuto okolnost lze pozorovat i v mnoha dalších rakouských kláštorech v tomto období. Od poloviny 20. let 20. století se Göttweig snažil získat hospodářské příjmy prodejem uměleckých pokladů a významných knih, aby mohl udržet běžný provoz kláštera. V tomto období také začal intenzivně komunikovat se Spolkovým památkovým úřadem za účelem získání povolení k prodeji některých nejcennějších předmětů. Nicméně mnoho prodejů se uskutečnilo mimo oficiální schvalovací postupy, a proto je dnes obtížné tyto prodeje dohledat.

Kromě spisů z archivu kláštera Göttweig (Diarium Gottwicense Novum, kniha kapitulních protokolů, odkazy opatů) jsou k dispozici také archivy Spolkového památkového úřadu („Topografický spis Göttweig, klášter — klášterní kostel I. 1880–1932“) hraje ve výzkumu tohoto tématu důležitou roli.

Sbírký Göttweigu byly již v meziválečném období dobře katalogizovány a publikovány. Vedle rukopisných knihovních katalogů z 18. a 19. století měl pro vyhledávání nejvýznamnějších a nejcennějších předmětů v uměleckých fondech mimořádný význam první svazek Rakouské umělecké topografie („Die Denkmale des politischen Bezirkes Krems in Niederösterreich“, Vídeň 1907). Díky těmto popisům uměleckých sbírek Göttweigu, které byly široce rozšířené a bohatě ilustrované fotografiemi, nebylo pro obchodníky s uměním a starožitníky obtížné identifikovat nejvýznamnější cennosti sbírky.

V meziválečném období působili v Göttweigu opati Adalbert I. Dungal (1886–1923), Adalbert II. Fuchs (1923–30) a Hartmann II. Strohsacker (1930–46). Kromě špatných ekonomických rozhodnutí to byla především inflace, která v Göttweigu vyvolala velké existenční starosti. Ve dvacátých a třicátých letech 20. století bylo nutné znovu a znovu shánět peníze prostřednictvím rychlých prodejů, aby bylo možné pokračovat v provozu kláštera.

Prodej

Prodej cenných kulturních statků sice přinesl krátkodobé výnosy, ale zároveň vedl ke značným ztrátám ve sbírkách. Přesto se mnohé prodeje neuskutečnily lehce. Z pramenů opakovaně zaznívají kritické hlasy z klášterního konventu, které se jasně stavěly proti plánovanému prodeji.

V roce 1925 se uvažovalo o rozsáhlém prodeji uměleckých předmětů. Americký obchodník s uměním jménem Josef Satinover v té době cestoval od kláštera ke klášteru a nakupoval umělecké předměty. Díky předchozím rešerším v oblasti umělecké topografie měl již konkrétní představy o tom, co by chtěl v Göttweigu získat. Patřila sem tzv. eucharistická holubice (středověká schránka na hostie, která se před několika desetiletími ukázala jako padělek z 18. století), slavný žaltář z 9. století a také tisk o Theuerdankovi z roku 1517 na pergamenu. Také tyto plánované prodeje byly Spolkovým památkovým úřadem schváleny za určitých podmínek. Kvůli odporu v klášterním konventu se však v roce 1925 prodával pouze tisk o Theuerdankovi, protože byl v knihovně k dispozici i jako duplikát.

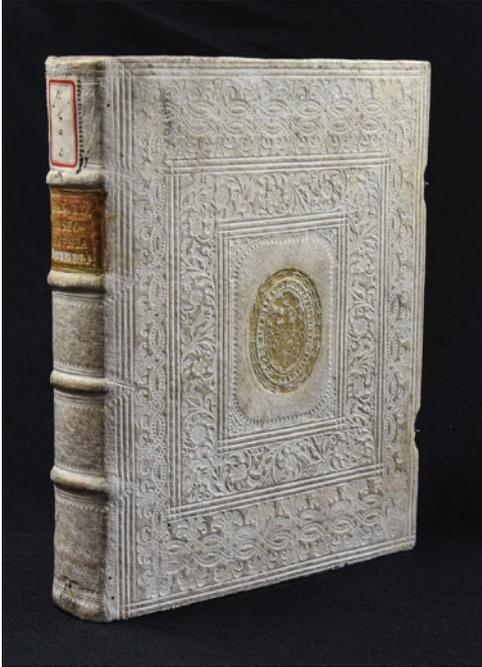
V následujícím roce 1926 požádal opat z Göttweigu Spolkový památkový úřad o povolení k prodeji čtyř nejstarších inkunábulí göttweigske knihovny. Opat Adalbert II. Fuchs 9. září 1926 napsal: „Protože se benediktinské opatství Göttweig může brzy ocitnout v situaci, kdy bude muset jeden

nebo druhý výtisk prodat, dovoluje si zdvořile a naléhavě požádat Spolkový památkový úřad, aby laskavě udělil k tomuto kroku co nejdříve povolení.” V následujícím roce byly dvě z těchto inkunábulí skutečně prodány.

V roce 1931 došlo k prodeji čtyř cenných dřevotiskových inkunábulí, nejstarších tisků klášterní knihovny, soukromému sběrateli za 200 000 šilinků. Tato částka však pomohla získat větší lesní majetek, který je dodnes důležitým hospodářským pilířem Göttweigu. Čtyři xylografie (dřevoryty) se dnes nacházejí ve sbírce Univerzitní knihovny v Cambridge.

Také v roce 1937 se objevily hospodářské problémy, a tak bylo v Göttweigu rozhodnuto o prodeji významného díla z hudební sbírky. Za účelem získání naléhavých prostředků na splátky úroků se prodala Mariazellská mše (Hoboken XXII 8), autograf Josepha Haydna (1782), Pruské státní knihovně v Berlíně.

/CZ/

V těžkých časech bylo uvažováno o prodeji cenných dřevotiskových inkunabulí, nejstarších tisků klášterní knihovny (Foto: Bernhard Rameder)

/AT/

In schwierigen Zeiten kam der Verkauf der Blockbüchern, den ältesten Druckwerken der Stiftsbibliothek, in Frage (Foto: Bernhard Rameder)

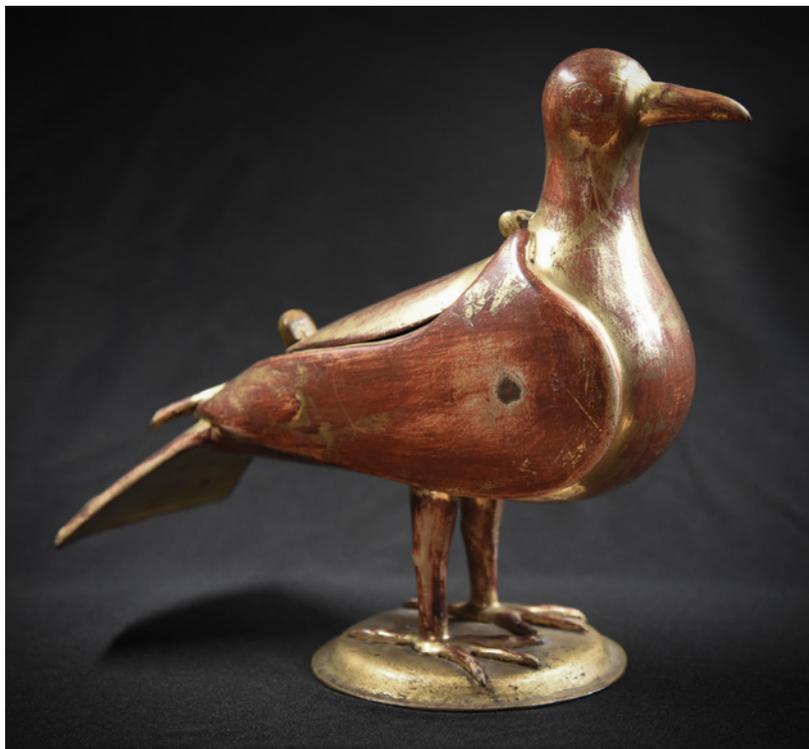

/CZ/

Eucharistická holubice — středověká schránka na hostie, která se před několika desetiletími ukázala jako padělek z 18. století (Foto: Bernhard Rameder)

/AT/

Eucharistische Taube — eine mittelalterliche Hostientaube, die sich vor einigen Jahrzehnten als Fälschung des 18. Jahrhunderts entpuppte (Foto: Bernhard Rameder)

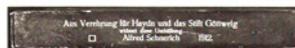

/CZ/

Mariazellská mše (Hoboken XXII 8)
— autograf Josepha Haydna (1782) (Foto: Pruská státní knihovna v Berlíně)

/AT/

Mariazeller Messe (Hoboken XXII 8)
— ein Autograph von Joseph Haydn (1782)
(Foto: Preußische Staatsbibliothek in Berlin)

Das Benediktinerstift Göttweig in der Zwischenkriegszeit: Zum Verkauf von Kunstobjekten in wirtschaftlich schwierigen Zeiten

Bernhard Rameder

In wirtschaftlichen Notzeiten sahen sich österreichische Klöster, so auch das Benediktinerstift Göttweig, gezwungen, wertvolle Kulturgüter zu veräußern, um den Klosterbetrieb aufrecht erhalten zu können. Für die Spitzenstücke der Göttweiger Sammlungen wurde beim Bundesdenkmalamt in vielen Fällen um offizielle Verkaufsbewilligung angesucht. Dennoch wurden in diesen Zeiten auch Objekte ohne Bewilligung veräußert. Genauer Recherchen fördern immer wieder Göttweiger Objekte, die in der Zwischenkriegszeit verkauft wurden, in anderen Sammlungen zu Tage.

Ausgangslage

Die wirtschaftlich angespannte Situation in der Zeit nach dem Ersten Weltkrieg wurde im niederösterreichischen Benediktinerstift Göttweig durch einen verzweifelten Kampf um das wirtschaftliche Überleben bestimmt. Ein Umstand, der auch in vielen anderen österreichischen Klöstern in dieser Zeit zu beobachten ist. Mit dem Verkauf von Kunstschätzen und bedeutenden Büchern versuchte man in Göttweig ab Mitte der 1920er Jahre wirtschaftliche Erlöse zu erzielen, um den laufenden Klosterbetrieb aufrecht erhalten zu können. In dieser Zeit setzten auch intensive Kontakte mit dem Bundesdenkmalamt ein, um für einige der wertvollsten Objekte

Verkaufsgenehmigungen zu erwirken. Dennoch fanden viele Verkäufe abseits der behördlichen Bewilligungsverfahren statt, was die heutige Nachvollziehbarkeit dieser Verkäufe unter der Hand erschwert.

Neben den Akten aus dem Göttweiger Stiftsarchiv (Diarium Gottwicense Novum, Kapitel-Protokollbuch, Nachlässe der Äbte) kommt dem Archiv des Bundesdenkmalamtes („Topographischer Akt Göttweig, Stift — Stiftskirche I. 1880–1932“) eine wichtige Bedeutung in der Recherche zu diesem Thema zu.

Die Göttweiger Sammlungen waren bereits in der Zwischenkriegszeit durch Kataloge und Publikationen gut erschlossen. Neben den handgeschriebenen Bibliothekskatalogen des 18. und 19. Jahrhunderts, war für die Durchforstung der Kunstbestände nach den bedeutendsten und wertvollsten Objekten der erste Band der Österreichischen Kunsttopographie („Die Denkmale des politischen Bezirkes Krems in Niederösterreich“, Wien 1907) von höchster Bedeutung. Mit dieser, weit verbreiteten und umfassend mit Fotos bebilderten, Beschreibungen der Göttweiger Kunstsammlungen, war es für Kunsthändler und Antiquare keine große Schwierigkeit die bedeutendsten Zimelien der Sammlung zu identifizieren.

Die Zwischenkriegszeit war in Göttweig die Zeit der Äbte Adalbert I. Dungal (1886–1923), Adalbert II. Fuchs (1923–30) und Hartmann II. Strohsacker (1930–46). Neben wirtschaftlichen Fehlentscheidungen führte vor allem die Inflation zu großen Existenzsorgen in Göttweig. In den 1920er und 1930er Jahren musste immer wieder durch kurzfristige Verkäufe nötiges Geld aufgestellt werden, um den Betrieb des Stiftes weiter zu ermöglichen.

Verkäufe

Der Verkauf von wertvollen Kulturgütern brachte zwar kurzfristige Erlöse, führte aber auch zu bedeutenden Verlusten in den Sammlungen. Dennoch wurden viele der Verkäufe nicht leichtfertig getätigt. In den Quellen zeigen sich immer wieder kritische Stimmen im Konvent des Klosters, die klar gegen geplante Verkäufe auftraten.

Im Jahr 1925 wurden umfangreiche Kunst-Verkäufe in Betracht gezogen. Ein amerikanischer Kunsthändler mit dem Namen Josef Satinover reiste in dieser Zeit von Kloster zu Kloster, um Kunstgegenstände zu kaufen. Durch Vorrecherchen in der Kunsttopographie hatte er bereits konkrete Vorstellungen was er in Göttweig erwerben wollte. Darunter waren die sogenannte Eucharistische Taube (eine mittelalterliche Hostientaube, die sich vor einigen Jahrzehnten als Fälschung des 18. Jahrhunderts entpuppte), der berühmte Psalter des 9. Jahrhunderts sowie

ein Theuerdank-Druck von 1517 auf Pergament. Diese geplanten Verkäufe wurden auch vom Bundesdenkmalamt unter Auflagen bewilligt. Durch Widerstände im Konvent des Klosters kam es 1925 aber nur zum Verkauf des Theuerdank-Druckes, weil dieser in der Bibliothek auch als Doublette vorhanden war.

Im folgenden Jahr 1926 wurde beim Bundesdenkmalamt durch den Göttweiger Abt um Verkaufsbewilligung der vier ältesten Inkunabeln der Göttweiger Bibliothek angefragt. Abt Adalbert II. Fuchs schrieb am 9. September 1926: „Da das Benediktinerstift Göttweig unter Umständen wohl bald in die Lage kommen kann, ein oder das andere Exemplar veräußern zu müssen, so gestattet sich der ergebenst Gefertigte ein hohes Bundesdenkmalamt ebenso höflich, als dringend zu ersuchen, die Genehmigung hiezu gütigst bald zu erteilen.“ Im folgenden Jahr wurden zwei dieser Inkunabeln tatsächlich verkauft.

1931 kam es zum Verkauf von vier wertvollen Blockbüchern, den ältesten Druckwerken der Stiftsbibliothek um 200.000 Schilling an einen privaten Sammler. Diese Summe half allerdings einen größeren Waldbesitz zu erwerben, der bis heute ein wichtiges wirtschaftliches Standbein Göttweigs ist. Heute befinden sich die vier Xylographika in der Sammlung der Cambridge University Library.

Auch im Jahr 1937 gab es wirtschaftliche Probleme, sodass man sich in Göttweig entschloss ein bedeutendes Stück aus der Musikaliensammlung zu veräußern. Um dringende Mittel für Zinsrückzahlungen zu erhalten kam es zum Verkauf der Mariazeller Messe (Hoboken XXII 8), ein Autograph von Joseph Haydn (1782), an die Preußische Staatsbibliothek in Berlin.

Eveline Gruber-Jansen

/CZ/

Po klasické kariéře v cestovním ruchu, kdy pracovala jako asistentka manažera ve vídeňském hotelu a restauraci, přešla do agentury známé svými koncepty v oblasti cestovního ruchu. Po dálkovém studiu ekonomiky se specializuje na rozvoj nabídky a práci s veřejností v cestovním ruchu. V letech 1999 až 2011 se zaměřuje na kulturně turistický rozvoj klášterů v Rakousku. Od prosince 2011 je vedoucí ekonomického oddělení cestovního ruchu a kultury v benediktinském opatství Göttweig.

/AT/

Nach einer klassischen touristischen Laufbahn als Direktionsassistentin in einem Wiener Hotel-Restaurant erfolgte der Wechsel in eine für Tourismuskonzepte bekannte Agentur. Nach dem berufsbegleitenden Wirtschaftsstudium Spezialisierung auf Angebotsentwicklung und Öffentlichkeitsarbeit im Tourismus. Von 1999 bis 2011 Fokussierung auf die kulturtouristische Entwicklung der Klöster in Österreich. Seit Dezember 2011 Leitung des Wirtschaftsbereiches Tourismus und Kultur im Benediktinerstift Göttweig.

Více než 900 let cestovního ruchu?

Eveline Gruber-Jansen

V Řeholi svatého Benedikta, pocházející z raného středověku kolem roku 540, se nachází jedna pasáž věnovaná tomuto tématu. 53. kapitola pojednává o přijímání hostů: „Všichni přicházející hosté nechtě se přijímají, jako by to byl Kristus; protože on sám jednou řekne: „Byl jsem hostem a přijali jste mne. A budiž všem prokazována přiměřená pocta, hlavně bratrům a poutníkům. Jakmile tedy je hlášen host, nechtě představený nebo bratři mu jdou vstříc se vši ochotou lásky“.

Definice cestovního ruchu

Světová organizace cestovního ruchu (WTO) definuje cestovní ruch jako „činnost osoby cestující na přechodnou dobu do místa mimo její běžné životní prostředí, a to na dobu kratší, než je stanovena, přičemž hlavní účel její cesty je jiný, než vykonávání výdělečné činnosti v navštíveném místě“.

Stává se kulturní turistika megatrendem?

V letech 2009 až 2018 se počet letních prázdninových cest zvýšil z 6,8 milionů na 7,7 milionů (zdroj: Statistik Austria). Motivy cestování rekreantů jsou různorodé: mezi nejsilnější motivy cesty na dovolenou patří rekreace (21,1 %) a návštěva příbuzných (20,3 %), následuje zájem o aktivní dovolenou (18,1 %) a cesta na pláž a koupání (17,2 %).

V roce 2018 tvořili kulturní turisté 13,5 % cestovatelů, a to na základě údajů o krátkodobé dovolené na jednu až tři noci. V roce 2009 to bylo ještě 17,3 %. V systému TourMIS (zdroj: Statistik Austria, 29. 5. 2019) v počtu návštěvníků v kategorii „památky“ jednoznačně vedou „kláštery“. V roce 2018 je přijelo navštívit 1 376 000 návštěvníků, čímž bylo dosaženo nárůstu o 36 000 návštěvníků oproti roku 2013. Teprve na pátém místě jsou „výstavy“ s 942 000 návštěvníky. I přes klesající počet kulturních turistů v celkovém množství je tedy patrný nárůst návštěvnosti klášterů.

Historický vývoj klášterní turistiky

Kláštery otevírají své brány od samého počátku vzniku, i když se klientela v průběhu let změnila. Zatímco ve středověku navštěvovali kláštery především poutníci a pocestní, do dnešních dnů se změnila jak struktura hostů, tak motivy návštěvy kláštera. Klášter je dnes také turistickou atrakcí pro ty, kteří se zajímají o umění a kulturu a kteří využívají rozmanité nabídky klášterů. V kláštorech se nacházejí muzea a vlastní umělecké sbírky, jež byly zpřístupněny veřejnosti. Zejména v posledních letech se rozvinul nový společenský trend, který se odráží i v motivech pro pobyt v klášteře: hledání spirituality a naplnění smyslu života. Při hledání odloučení a účasti na naplňování smyslu se kláštery staly přístupné širšímu okruhu návštěvníků.

Klášter jako ekonomický subjekt není v rozporu s duchovními nároky kláštera. Již ve středověku byly kláštery zakládány nejen z náboženských důvodů. Mezi motivy patřily také ekonomické aspekty.

Ekonomické zaměření klášterů lze rozdělit do tří oblastí:

- Primární sektor zahrnuje držbu a pronájem zemědělských a lesnických pozemků. Dodnes představuje tento sektor základy, na kterých naprostá většina klášterů vybudovala své ekonomické principy. Tento sektor tvoří nejdůležitější zdroj příjmů pro přežití v hospodářské soutěži.
- Sekundární sektor zahrnuje prodej klášterních výrobků. Tradičními klášterními produkty jsou víno, sýry a likéry. Tyto výrobky jsou vyráběny a prodávány v kláštorech zčásti podle staleté tradice.
- Terciární sektor představuje velmi mladé hospodářské odvětví v kláštorech, které se rozvinulo v 60. letech 20. století, kdy se kláštery začaly otevírat a zpřístupňovat své sbírky a umělecké poklady širší veřejnosti.

Rozvoj cestovního ruchu v benediktinském klášteře Göttweig

V písemné zprávě „Prázdninový výlet do Lince, Salcburku, kláštera Göttweig a Vídně“ od D. Gustava Klemma (Drážďany, 1853) jsou zaznamenány následující dojmy: „Nyní ustal i déšť a my jsme brzy v dálce spatřili cíl naší dnešní cesty, velký benediktinský klášter Göttweig na 800 stop vysokém Waldbergu. Na Dunaji jsme předjeli pramici se 14 koňmi; zdálo se, že jsou na takové cesty zvyklí, a hukot parníku je nijak nepřekvapil“. Benediktinský klášter Göttweig také opakovaně hostil slavné historické osobnosti. Mezi nejznámější hosty patří bezesporu císařský pár Marie Terezie a její manžel František Štěpán v roce 1746. V dlouhé historii kláštera Göttweig se vždy vyskytovaly určité stavební etapy. V nedávné minulosti byly v roce 1997 provedeny úpravy hlavního vchodu na severu, brány s přílehlou klášterní prodejnou, stálé expozice v klášterní chodbě a úpravy muzejních

místnosti v knížecích pokojích a císařských apartmánech. V roce 2005 byl Brunnensaal upraven jako sál pro 300 osob, dvě menší seminární místnosti a klášterní restaurace byly zrekonstruovány a kapacita vnitřních a venkovních prostor se rozšířila na 300 osob.

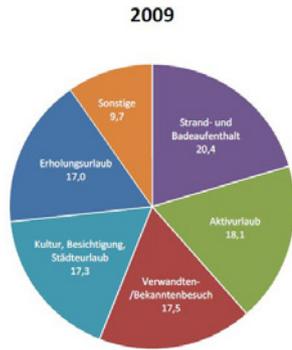
Obsah jubilejní výstavy v roce 1983 u příležitosti 900. výročí se těšil velkému zájmu jednotlivců i skupin návštěvníků. Přibližně od roku 2005 se objevují skupinové nabídky s partnery z regionu. Od roku 2011 se tato nabídka dále rozvíjí — důraz byl kladen na meruňky z vlastních meruňkových sadů a k vínu přibyla další degustační položka. Od roku 2015 se rozšířila nabídka pro plavební společnost se zapojením klášterní restaurace, a to formou kuchařského workshopu. Další tržby lze získat v klášterním obchodě prodejem suvenýrů, náboženských předmětů, vína a produktů z meruněk. Nabídka pro plavební společnost se od roku 2017 rozšířila i na čínské návštěvníky. Od roku 2019 byla nabídka pokojů pro „Dovolenou v klášteře“ rozšířena o dalších 10 pokojů.

V důsledku výše uvedených opatření se v letech 2014 až 2018 zvýšil počet individuálních návštěvníků z 26 000 na 30 000 a počet návštěvníků přijíždějících ve skupinách se ve stejném období zvýšil z 25 000 na 90 000. Nárůst počtu návštěvníků doprovází také zvýšení obratu kláštera Göttweig z 279 548 eur v roce 2014 na 920 710 eur v roce 2018. Rovněž obrat klášterního obchodu se zvýšil z přibližně 200 000 eur v roce 2014 na více než 600 000 eur v roce 2018.

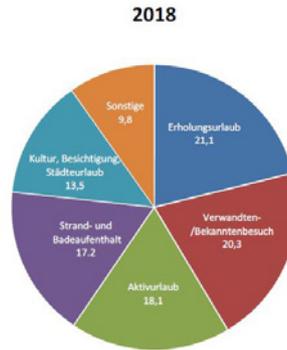
Příležitosti a rizika

Zachování a využívání stavební podstaty představuje náklady na údržbu s pozitivním vedlejším efektem a velkou příležitostí. Za nákladná opatření je však třeba považovat i dodatečné náklady na infrastrukturu vhodnou pro cestovní ruch, jako jsou bezbariérové přístupy a toalety. Spolupráce a společné vystupování klášterů v rámci sdružení Klösterreich (klášterní říše), iniciativy Top výletní cíle Dolní Rakousko a Convention Bureau vytvářejí přidanou hodnotu díky velikosti těchto platform a s tím spojeným možností prezentace. To však s sebou nese i riziko, že vlastní značka ustoupí do pozadí. Na jedné straně nabízí plavební turistika možnost sezónní diverzifikace, ale na druhé straně vede také k masové turistice s „přetížením na Dunaji“. Klimatické změny spojené se suchem a povodněmi jsou také neznámou, která se obtížně vypočítává. Vzhledem k demografickým změnám lze oslovit velké segmenty návštěvníků, ale tomu je třeba přizpůsobit i nabídku (např. vícejazyčná nabídka, multimediální průvodce pro generaci digitálních domorodců apod.). V cestovním ruchu je v zásadě nedostatek zaměstnanců kvůli víkendovým a svátečním službám a sezónním omezením pracovních míst.

Ze všech těchto hledisek má však cestovní ruch vysokou přímou a nepřímou přidanou hodnotu ve výši 58,5 miliardy eur, což znamená 15,9 % HDP (zdroj: WKÖ 2018). Přidaná hodnota, kterou generuje kulturní turista, je přibližně o 25 % vyšší než průměrné výdaje na dovolenou na osobu a den, jež činí 156 eur (zdroj: T-Mona, Österreich Werbung 2016). Kulturní cestovní ruch lze tedy vnímat jako příležitost!

6,8 milionu letních prázdninových cest /
6,8 Millionen Sommerurlaubsreisen

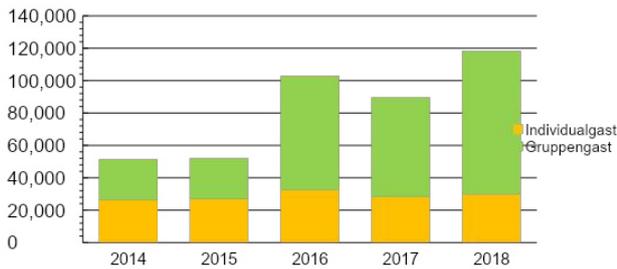
7,7 milionu letních prázdninových cest /
7,7 Millionen Sommerurlaubsreisen

/CZ/

Cesty na letní dovolenou v letech 2009 a 2018: celkový účel cesty (podíl v %)
(Autor: Eveline Gruber-Jansen)

/AT/

Sommerrurlaubsreisen 2009 und 2018: Reisezweck insgesamt (anteile in %)
(Autor: Eveline Gruber-Jansen)

/CZ/

Vývoj návštěvnosti v Göttweigu — platící návštěvníci muzea (Autor: Eveline Gruber-Jansen)

/AT/

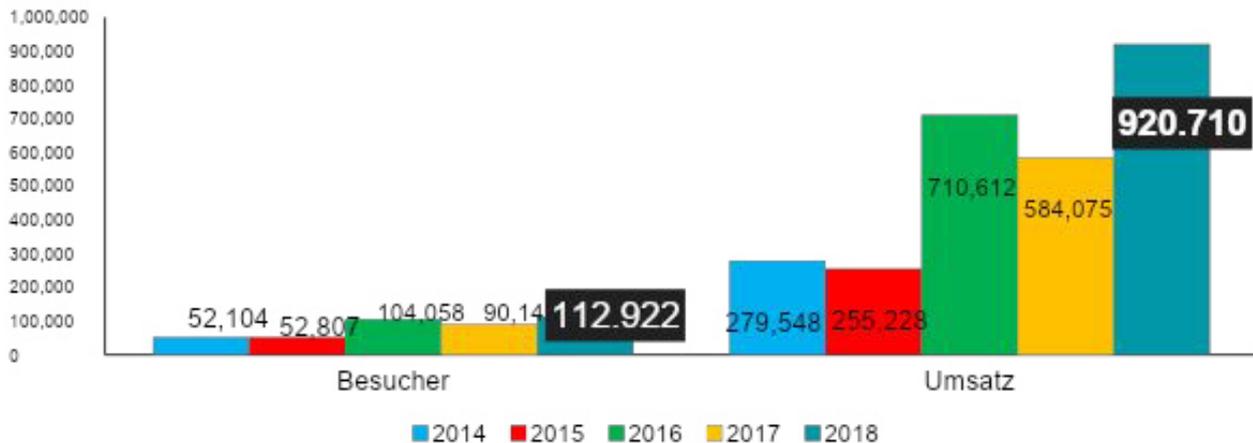
Entwicklung Besucherzahlen in Göttweig — zahlende Besucher im Museum (Autor: Eveline Gruber-Jansen)

/CZ/

Vývoj počtu návštěvníků a obrátu v Göttweigu. Obrát muzea na hlavu v roce 2018: 8,15 EUR (Autor: Eveline Gruber-Jansen)

/AT/

Entwicklung Besucherzahlen und Umsatz in Göttweig. Pro Kopf-Umsatz Museum 2018: EUR 8,15 (Autor: Eveline Gruber-Jansen)

/CZ/

Vývoj obrátu v klášterním obchodě
v Göttweigu. (Autor: Eveline Gruber-Jansen)

/AT/

Umsatz-Entwicklung im Klosterladen in
Göttweigu. (Autor: Eveline Gruber-Jansen)

Tourismus seit über 900 Jahren?

Eveline Gruber-Jansen

Auch in der Regel des heiligen Benedikts, aus dem frühen Mittelalter um 540, findet sich eine Stelle die sich dieser Thematik widmet. In Kapitel 53 geht es um die Aufnahme der Gäste: „Alle Fremden, die kommen, sollen aufgenommen werden wie Christus; denn er wird sagen: ‚Ich war fremd und ihr habt mich aufgenommen.‘ Allen erweise man die angemessene Ehre, besonders den Brüdern im Glauben und den Pilgern. Sobald ein Gast gemeldet wird, sollen ihm daher der Obere und die Brüder voll dienstbereiter Liebe entgegenen.“

Begriffsklärung Tourismus

Tourismus wird laut Welttourismusorganisation (WTO) als „Aktivitäten einer Person, die für weniger als einen bestimmten Zeitraum an einen Ort außerhalb der gewöhnlichen Umgebung reist, wobei der Hauptreisezweck ein anderer ist als die Ausübung einer Tätigkeit, die vom besuchten Ort aus vergütet wird.“

Entwickelt sich der Kulturtourismus zum Megatrend?

In den Jahren von 2009 bis 2018 hat sich die Anzahl der Sommerurlaubsreisen von 6,8 Mio. auf 7,7 Mio. gesteigert (Quelle: Statistik Austria). Die Reisemotive der Urlauber sind vielfältig: Erholungsurlaub (21,1 %) und Verwandtenbesuche (20,3 %) zählen zu den stärksten Motiven für eine Urlaubsreise, gefolgt von dem Interesse eines Aktivurlaubes (18,1 %) und dem Strand- und Badaufenthalt (17,2 %). 2018 waren, gemessen an den Zahlen eines Kurzurlaubes der ein bis drei Übernachtungen umfasste, 13,5 % der Reisenden Kulturtouristen.

Im Jahr 2009 waren es noch 17,3 %. In der TourMIS (Quelle: Statistik Austria, 29.05.2019) wird die Besucherzahl in der Kategorie „Sehenswürdigkeit“ klar angeführt von „Klöstern“. Im Jahr 2018 wurden 1.376.000 Gäste angesprochen und somit gegenüber 2013 eine Steigerung von

36.000 Gästen erzielt. Erst am fünften Rang finden sich „Ausstellungen“ mit 942.000 Besuchern. Damit ist trotz der sinkenden Zahl an Kulturtouristen an der Gesamtmenge eine Steigerung im Bereich der Besucher in Klöstern spürbar.

Geschichtliche Entwicklung des Klostertourismus

Von Anbeginn ihrer Gründung öffneten die Klöster ihre Pforten. Wenngleich sich auch die Klientel über die Jahre verändert hat. Waren im Mittelalter vor allem Reisende und Pilger Gäste in den Klöstern, so haben sich bis heute für einen Besuch im Kloster sowohl die Gästestruktur als auch die Motive verändert. Heute ist ein Kloster auch ein touristischer Anziehungspunkt für Menschen, die an Kunst und Kultur interessiert sind und das vielfältige Angebot der Klöster wahrnehmen. Klöster beherbergen Museen und eigenen Kunstsammlungen, die der Öffentlichkeit zugänglich gemacht wurden. Gerade in den letzten Jahren hat sich ein neuer gesellschaftlicher Trend entwickelt, der sich auch in den Motiven für einen Aufenthalt im Kloster widerspiegelt: die Suche nach Spirituellem und Sinnerfüllung. Auf der Suche nach Abgeschiedenheit und der Teilhabe an Sinnerfüllung sind Klöster einer breiteren Gästestruktur zugänglich geworden.

Das Kloster als Wirtschaftsfaktor ist kein Widerspruch zu den spirituellen Ansprüchen eines Klosters. Schon im Mittelalter wurden Klöster nicht nur aus religiösen Motiven gegründet. Auch wirtschaftliche Aspekte zählten zu den Motiven.

Die wirtschaftliche Ausrichtung der Klöster lässt sich in drei Aspekte unterteilen:

- Primärer Wirtschaftssektor — Dieser Sektor beinhaltet den Besitz und die Verpachtung von Land- und Forstwirtschaft. Bis heute ist dieser Sektor das Fundament, auf das die allermeisten Klöster ihre wirtschaftlichen Grundlagen aufgebaut haben. Bis heute bildet dieser Sektor die wesentlichste Einnahmequelle um im wirtschaftlichen Wettbewerb bestehen zu können.
- Sekundärer Wirtschaftssektor — Zu diesem Sektor zählt der Verkauf von klösterlichen Produkten. Traditionelle klösterliche Produkte sind Wein, Käse und Liköre. Diese Produkte werden von den Klöstern teilweise in einer jahrhundertealten Tradition hergestellt und verkauft.
- Tertiärer Wirtschaftssektor — Das ist ein sehr junger Wirtschaftssektor in den Klöstern und hat seine Entwicklung in den 60er Jahren des 20. Jhdts. genommen, als sich die Klöster begannen sich zu öffnen und ihre Sammlungen und Kunstschätze einer breiteren Öffentlichkeit zugänglich machten.

Entwicklung des Tourismus im Benediktinerstift Göttweig

In einem schriftlichen Zeugnis aus „Ferienreise nach Linz, Salzburg, Kloster Göttweig und Wien“ von D. Gustav Klemm (Dresden, 1853) sind folgende Eindrücke festgehalten: „Jetzt ließ auch der Regen nach, und wir gewahrten in der Ferne alsbald das Ziel unserer heutigen Fahrt, das große Benediktinerstift Göttweig auf dem und 800 Fuß hohen Waldberge. Auf der Donau überholten wir einen flachen Kahn, in welchem 14 Pferde standen; sie schienen derartigen Fahrten gewohnt zu seyn und zeigten durchaus keine Befremdung über das vorbei brausende Dampfschiff.“ Das Benediktinerstift Göttweig beherbergte immer wieder auch berühmte Persönlichkeiten der Geschichte. Die bekanntesten Gäste sind zweifellos das kaiserliche Paar Maria Theresia und ihr Mann Franz Stephan im Jahre 1746. In seiner langen Geschichte gab es immer wieder bauliche Schritte im Stift Göttweig. In der jüngeren Vergangenheit wurden im Jahre 1997 der Haupteingang im Norden, die Pforte mit dem angeschlossenen Klosterladen, die Dauerausstellung am Klostergang und die Adaptierung der Museumsräumlichkeiten in den Fürstenzimmern und Kaiserappartements vorgenommen. 2005 wurde der Brunnensaal als Veranstaltungsraum für 300 Personen ebenso adaptiert wie zwei kleinere Seminarräume und das Stiftsrestaurant erneuert und die Sitzplatzkapazität im Innen- und Außenbereich auf jeweils 300 Personen erweitert.

Inhaltlich fand die Jubiläumsausstellung 1983 anlässlich der 900-Jahr Feier großen Anklang bei Individual- und Gruppengästen. Seit ca. 2005 gibt es Gruppenangebote mit Partnern aus der Region. Dieses Angebot wurde seit dem Jahre 2011 weiter entwickelt — in den Fokus wurde die Marille aus den eigenen Marillengärten genommen, ein zusätzlichen Baustein der Verkostung - ergänzend zum Wein — kreiert. Seit dem Jahre 2015 gibt es eine Angebotsentwicklung für ein Kreuzfahrtsunternehmen unter Einbindung des Stiftsrestaurants in Form eines Kochworkshops. Zusatzverkäufe lassen sich im Klosterladen generieren durch Souvenirs, Devotionalien, Wein und Marillenprodukte. Die Angebotsentwicklung für ein Kreuzfahrtsunternehmen weitete sich ab 2017 auf chinesische Gäste aus. Ab 2019 konnte das Angebot der Gästezimmer für „Urlaub im Kloster“ um 10 weitere Gästezimmer erweitert werden.

Durch die oben genannten Maßnahmen konnte die Besucherzahl der Individualgäste in den Jahren von 2014 bis 2018 von 26.000 auf 30.000 und die Zahl der Gruppengäste im selben Zeitraum von 25.000 auf 90.000 erhöht werden. Mit der Steigerung der Besucherzahlen von geht auch ein Steigerung des Umsatzes im Stift Göttweig von 279.548 EUR im Jahre 2014 auf 920.710 EUR 2018 einher. Auch der Umsatz im Klosterladen konnte von rund 200.000 EUR aus dem Jahre 2014 auf über 600.000 EUR 2018 gesteigert werden.

Chancen und Risiken

Der Erhalt und die Nutzung der Bausubstanz stellen Instandhaltungskosten mit positivem Nebeneffekt und eine große Chance dar. Allerdings muss auch der zusätzliche Aufwand für tourismustaugliche Infrastruktur wie barrierefreie Zugänge und WC-Anlagen als kostenintensive Maßnahmen bedacht werden. Kooperationen und gemeinsame Auftritte der Klöster im Rahmen der Vereinigungen von Klösterreich, der Top Ausflugsziele NÖ und des Convention Bureaus schaffen einen Mehrwert durch die Größe dieser Plattformen und die damit verbundene Präsentationsmöglichkeit. Das birgt aber auch die Gefahr, dass die eigene Marke in den Hintergrund tritt. Der Kreuzfahrttourismus bietet einerseits die Möglichkeit der Saisonentzerrung und andererseits führt es aber auch zu Massentourismus mit „Stau auf der Donau“. Der Klimawandel mit Trockenheit und Hochwasser sind ebenfalls Unbekannte, die schwer zu kalkulieren sind. Durch den demografischen Wandel können zwar große Besuchersegmente angesprochen werden, allerdings muss das Angebot auch darauf abgestimmt werden (z. B. mehrsprachiges Angebot, Multimedia Guide für Digital Natives, ...). Prinzipiell lässt sich ein Mangel an Mitarbeitern im Tourismus feststellen, bedingt durch Wochenend- und Feiertagsdienste sowie saisonale Einschränkung der Arbeitsplätze.

Unter all diesen Gesichtspunkten hat der Tourismus aber eine hohe direkte und indirekte Wertschöpfung mit 58,5 Mrd. EUR, was 15,9 % vom BIP bedeutet (Quelle: WKÖ 2018). Die Wertschöpfung des Kultur-Tourismusgastes liegt etwa 25 % über dem Schnitt der durchschnittlichen Urlaubsausgaben pro Person und Tag, immerhin werden EUR 156,- ausgegeben (Quelle: T-Mona, Österreich Werbung 2016). Somit kann Kulturtourismus als Chance gewertet werden!

František Svoboda

/CZ/

Vyučuje na Filozofické fakultě a Ekonomicko-správní fakultě Masarykovy univerzity předměty zaměřené na dějiny kulturních institucí a hospodářské dějiny.

/AT/

Unterrichtet an der Philosophischen Fakultät und an der Fakultät für Wirtschaft und Verwaltung der Masaryk-Universität mit den Schwerpunkten Geschichte der Kulturinstitutionen und Wirtschaftsgeschichte.

Skutečné bohatství aneb jak se kulturní kapitál stal alfou i omegou venkovské ekonomiky

František Svoboda

Čteme-li barvitá líčení Zdeňka Kalisty, popisujícího bohatou barokní poutní kulturu, nalezneme mimo jiné i překvapivou pasáž, popisující hospodaření poutního místa Bozkov:

„Z peněz vybraných v poutním kostelíku se vytváří jakási záložna, která pomáhá chudým podhorským hospodářům ... tyto peníze byly sedlákům Bozkova a z vesnic k němu přilehlých půjčovány pravidelně na 5 % úrok. ... V době, kdy úředně povolený úrok činí až 25 %, půjčuje bozkovský fond na 5 %. ...V roce 1696 má mezi farníky rozpůjčováno 297 kop grošů míšeňských a v různých polnostech 112 kop míšeňských. S penězi nehospodařili semilští faráři, ale bozkovští sedláci.“

Tento úryvek poukazuje na existenci fenoménu, který byl dříve plošně rozšířený, nyní však je zapomenut — mnohé kostely, sochy, kříže a jiné sakrální stavby či memorie měly vlastní majetek, často ve formě peněžní nadace, a majetek této nadace byl zhodnocován úvěrováním místních obyvatel. Dnešní tzv. kulturní kapitál (1) hmotný byl dříve udržován z výnosů kapitálu finančního, nadace sakrálních památek stály na počátku úvěrového cyklu i na jeho konci. Ve vztahu k údržbě sakrálních prvků v krajině jsou zvláště důležité dva typy finančního kapitálu, kostelní jmění a kostelní nadace na straně jedné, nadace jednotlivých sakrálních památek v krajině na straně druhé.

Kostelní jmění a kostelní nadace

První plošnou sítí úvěrujících institucí, přístupnou prakticky po celém území našich zemí, byly dlouho před vznikem záložen a kappelček v 19. století majetky spojené s existencí samostatných farností. Tyto farní majetky se dělily na dva typy, kostelní jmění (resp. záduší) a beneficium (2).

Kostelní jmění, tzv. záduší představovalo zvláštní majetek ve vlastnictví kostela, určený k hospodářskému zabezpečení především stavebních oprav, dále výzdoby kostela a zčásti také k financování bohoslužeb (3). Kostelní jmění bylo často tvořeno také penězi, které mohly být půjčovány na úrok. Důležitým rysem kostelního jmění — a důležitým rozdílem oproti beneficium, určenému k vydržování duchovního — byl podíl laiků dané farnosti na správě tohoto majetku. Typickým úložištěm peněžního kapitálu záduší byla pokladna se třemi zámky (4), s jedním klíčem pro duchovního, druhým pro jednoho z farních laiků (často kostelník) (5) a třetí pro patrona kostela, aby nemohlo dojít ke zneužití jednou ze tří zainteresovaných stran. Tento typ pokladny je v českých zemích obvyklou praxí nejpozději v roce 1402, kdy ji máme doloženou při Betlémské kapli. Z této doby máme rovněž doložen podíl na správě majetku kostela laiky.

„Zádušní jmění spravovali sousedé za tím účelem zvláště vyvolení, t. zv. kostelníci. V Kelči byli roku 1429 voleni kostelníci ze všech tří vrstev obyvatelstva po jednom. Za zemany působil kostelník jeden rok, z domácích dva roky a z předměstských tři léta.“ (6) ... „kvůli kontrole byl kostelník povinen jednou ročně skládati faráři účet ze všech příjmů i vydání“ (7).

Už tehdy platilo, že pokud nebyl kapitál potřeba k opravám kostela, mohl být půjčen (8). Jak však upozorňuje Šmahel, na počátku 15. století nemáme doloženy podrobnější záznamy o těchto půjčkách, nelze tedy zatím s jistotou říci, kdy přesně se začaly půjčky z kapitálu záduší půjčovat na úrok. Jisté je pouze to, že v průběhu času začalo být jmění z kostelních pokladen běžně úročené, o čemž máme z českých zemí doklady nejpozději ze druhé poloviny 16. století.

Stejně jako s kostelním jměním se hospodařilo i s kostelními nadacemi, které byly při kostele zakládány obvykle fyzickými osobami za různým účelem. Tyto nadace mohly sloužit např. k hrazení pravidelných bohoslužeb za duši nadátora, mohly z nich být rovněž hrazeny opravy kostela, pořízení zvonů či vybavení kostela. Nadace měla buď podobu odkazu majetku, z jehož pronájmu byly plynuly pravidelné výnosy, nebo byla učiněna formou peněžního daru a výnosy plynuly ze získaných úroků.

Některé nadace mohly být založeny formou slibu trvalé platby. Tak byla založena např. nadace hraběnky Suzanne Kathariny ze Stříže, která věnovala kostelu v Boskovicích 1000 zl., které, jak se píše, zůstaly v jejích rukou, a ze kterých každý rok platila 4% úrok (9). Tato nadace je doložena od sedmnáctého století v boskovické farnosti. Většina nadací však byla založena složením celé částky v hotovosti, která pan následně mohla vstupovat do úvěrových transakcí.

Peníze z fondů, nadací a jmění kostela byly půjčovány na obdobný úrok, který se lišil spíše v čase a prostoru, než v rámci nadací jednotlivé farnosti. Úrok se pohyboval obvykle mezi 4–6 %. V prachatickém vikariátu se před rokem 1700 půjčovalo převážně za úrok 6 %, poté za 5 % a po roce 1730 na úrok 4 % (10) Záznamy ze stejného období z boskovického kostela ukazují, že se půjčovalo na úrok 4–5 % (11).

Podobně jako výše úroku se mezi farnostmi lišila i úvěrová praxe. V některých farnostech bylo dovoleno půjčovat pouze farníkům a obyvatelům obce, jinde bylo za zvláštních podmínek umožněno půjčovat i občanům odjinud. Někde se objevují i zmínky o vyměření rozdílného úroku pro farníky a pro ostatní. V rámci prachatického vikariátu se v osmnáctém století dělily úroky do tří kategorií — farníci a místní si půjčovali s úrokem 4 %, poddaní téhož panství s úrokem 5 % a lidé odjinud s úrokem 6 % (12).

Úvěrové operace nadací a kostelního jmění byly kryty zástavami, obvykle nemovitými, aby jejich kapitál zůstal neztenčen. Půjčka byla uzavírána v písemné podobě za přítomnosti několika svědků, v dlužních úpisech byl kromě jména dlužníka a dlužné částky uveden také stanovený úrok v procentech, konkrétní den, kdy je očekávána roční splátka úroku, a místopisné označení nemovitosti, která sloužila jako zástava, a jejíž hodnota musela převyšovat hodnotu půjčky. Takto vytvořené zástavní právo muselo být také neprodleně zapsáno do pozemkových nebo gruntovních knih (13). Jedním z mnoha příkladů jsou dochované účty kaple sv. Antonína Paduánského ve Znojmě-Hradišti, z jejíhož majetku si různí lidé vypůjčovali peníze — podle dochovaných dlužních úpisů z let 1767–1775 bylo poskytnuto celkem 27 půjček v rozmezí 2–110 zlatých, půjčky byly úročeny 4 %, zástavou byly přesně vymezené polnosti či vinohrady (14).

Kostelní jmění narůstalo zejména v dobách míru. Příkladem může být např. soupis majetku kaple nad obcí Perná, která vznikla krátce po skončení třicetileté války na základě slibu učiněného „pro velké válečné škody a posléze po mnohaletých neúrodách“. Kaple sloužit „ke cti sv. Antonína a sv. Pankráce“ (15) vznikla na žádost obcí Perná a Mušov, a především díky aktivitě jejich farářů v Perné, člena minoritského řádu, Jana Křtitele Aloisia, v roce 1652 (16). V roce 1672 měla oltář, jeden pozlacený stříbrný kalich a 1 kalich, 1 křížek, nějaké obětiny, 3 kasule, 1 zvonek a několikrát do roka se zde sloužila mše svatá. V roce 1691 byla kaple popisována jako „malá

... nevysvěcená, ale hojně a trvale navštěvovaná mnoha lidmi“. Pokud by byla obliba poutního místa měřena množstvím darů, pak si kaple nevedla špatně, o 78 let později, roku 1768 měla tři vinice z odkazů, 216 věder a 10 mázů vína, sklep s lisem a v hotovosti 493 zlatých. O dalších 18 let později, v roce 1786, byl majetek kaple odhadnut na 1 844 zlatých 39 krejcarů. Kromě hotovosti kaple dále vlastnila dluhopisy v hodnotě 250 zlatých, stříbrný kalich s paténou, ornáty a další církevní oděvy, mobiliář kaple a dále vinohrady v hodnotě 102 zlatých a určité množství vína z let 1771–1785, vinný sklep s lisem a dalším vybavením (17).

Peníze kostelního jmění a nadací byly půjčovány farníkům nejprve přímo. Když se v 19. a 20. století objevila možnost využít specializovaných úvěrujících institucí, byly majetky církevních nadací postupně převáděny do záložen, spořitelen či kampeliček, a také — zčásti nuceně — do státních obligací. V okamžiku, kdy se v našich zemích objevily specializované lokální úvěrující instituce, přímá úvěrující aktivita farnosti již nebyla třeba. Převedením vkladů kostelního jmění a nadací jako kapitálu do těchto občanských peněžních ústavů se farnosti na jednu stranu zbavily administrativního břemene poskytování úvěrů (18) a vybírání úroků, na straně druhé peníze i nadále sloužily v lokalitě, kde byly vytvořeny, a úroky i nadále sloužily k obnově kulturního kapitálu obce.

Církevní nadace drobné sakrální architektury

Pojem kulturní krajiny je v našich zemích neodmyslitelně spojen s četnými drobnými sakrálními stavbami, sochami svatých a množstvím křížů, kamenných, dřevěných či litinových. Tyto drobné památky nebyly obvykle objednávány církevními institucemi, ale věřícími z dané obce, kteří sochu či kříž objednali a zaplatili. Vztyčení kříže, postavení kaple nebo umístění sochy podléhalo schválení biskupské konzistoře, a jednou z podmínek bylo založení nadace na její údržbu (nebo trvalý závazek péče, zapsaný v pozemkových knihách) (19), aby tyto drobné nemovitosti nepředstavovaly pro farnost břemeno dalších nákladů. Spisy konsistoře vyřizovaly žádosti o umístění soch a křížů běžně a dávají představu o rozsahu této agendy. Při schvalování těchto nadací se litanicky opakuje, že dárci má být vysloveno poděkování, a duchovnímu správci se připomíná, že závazek údržby či listiny o založení nadace a související účty mají být zaevidovány. Pro představu o rozsahu těchto aktivit lze uvést několik málo z mnoha příkladů z jihomoravského pohraničí.

Zápis farní kroniky v Březí z roku 1763 uvádí jak jméno donátora sochy sv. Jana Nepomuckého, tak výši hotovosti, kterou složil jako nadační jmění k její trvalé údržbě.

„Im Jahre 1763 hat Lorenz Hummer der Zeit Oberamtmann im Seelowitz hier in Bratelsbrunn eine Statue S. Joanni Nepomuceni errichtet, und dieselbe gegenjährlich zu haltender gewisser Andacht, und ihrer Conservierung auch zugleich mit 400 fr. dotiert.“

V Šatově v roce 1805 zase žádá farář a děkan František Umlauf konzistoř o povolení benedikce kapličky, kterou jistý farník zbudoval z úcty k Utrpení Páně, obzvláště jeho bičování. Konstatuje, že dárce k její údržbě založil zvláštní fundaci (20).

Celý proces založení a schválení nadace se mohl rozložit do několika let, což ukazuje příklad z Nového Šaldorfu. Jan Denk, výměnkář z Nového Šaldorfu, který zemřel 28. 5. 1832, ve své poslední vůli, vyslovené ústně a publikované 1. 10. 1832, založil zbožnou nadaci. Její kapitál činí 100 zl. vídeňské měny nebo 40 zl. Konvenční měny a její roční úroky byly určeny na údržbu kaple v Novém Šaldorfu. Nadační listina byla pořízena ve čtyřech exemplářích — jeden má gubernium, druhý vdova po zakladateli Anna Maria Denková, třetí má uschován v kostelní pokladně pan farář a čtvrtý se nalézá u místního starosty. 13. září 1833 farář zavazuje sebe a své nástupce k dodržování podmínek stanovených v nadační listině, 10. října 1833 brněnská konzistoř schvaluje znění nadačního listu a o půl roku později, 7. března 1834 schvaluje Moravskoslezské zemské gubernium znění nadačního listu (21).

Nadace většího rozsahu (1000 zl.) byla založena v roce 1895 pro údržbu zrenovované gotické kaple Bratrstva Nejsvětější svátosti oltářní, která stojí vedle kostela. O její obnovu se postaral konzistorní rada prof. Kristián Schüller krátce předtím, než ve Vídni zemřel. Oprava kaple, kterou rovněž hradil tento donátor, stála 6000 zl. rakousko-uherské měny (22).

Zánik kostelního jmění a církevních nadací

Majetek církevních nadací a kostelního jmění byl natolik rozsáhlý, že se stal předmětem zájmu státu. Prvním dokladem tohoto typu je dvorský dekret Josefa II. z 21. března 1782, který stanovoval povinnost ukládat kostelní a fundační kapitál do veřejných fondů. Na tento dekret pak navazuje další dekret, který stanovuje konkrétní díl majetku a také specifikuje konkrétní lhůty pro uložení peněz do veřejných fondů (23). Levný úvěr si tak stát zjednal na úkor věřících z jednotlivých farností. Druhou velkou ranou pro kostelní jmění a nadace byly vynucované nákupy státních dluhopisů za Velké války, které zůstaly nesplaceny. Po 2. světové válce byly kostelního jmění

a církevních nadací vedeny v kategorii tzv. vázaných vkladů a byly zmrazeny, při státní loupeži, zvané měnová reforma v roce 1953 pak byly zcela anulovány. Velkomeziříčská kronika se omezuje na suché konstatování:

„Z 31. května na 1. červen byla provedena měnová reforma, když ještě večer před tím v rozhlase dostalo se všem v projevu p. presidenta ujištění, že naše měna je pevná. V několika následujících dnech staženy staré kovové peníze i papírové a nahrazeny novými v poměru 1 : 5. Hotovosti vyměňovány 1 : 50 ... Vázané vklady a cenné papíry byly zrušeny vůbec. Mnoho lidí utrpělo veliké ztráty a zoufalství. Někteří i v našem městě!“

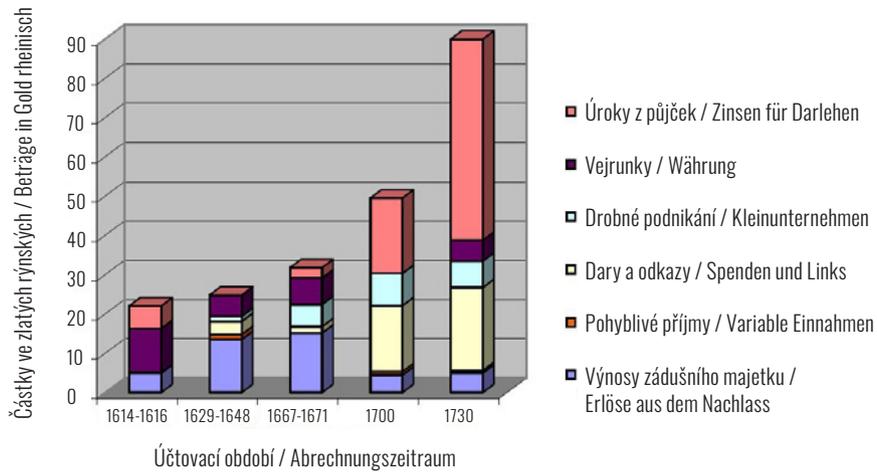
Kapitál, sloužící po staletí údržbě sakrálních uměleckých děl v krajině, byl nenávratně zlikvidován. Tento systém měl při tom řadu výhod — byl lokální, respektive decentralizovaný, nadace sloužily k okrase místa, kde žili donátoři a jejich potomci. Systém byl rovněž všestranně prospěšný, peníze sloužily tam, kde vznikly, jak věřitelům, kteří potřebovali úvěr, tak beneficentům, památkám i kolemjdoucím. Úrokové výnosy tak pomáhaly udržovat základní prvky kulturní krajiny. Památka byla spojena s historií místa, ale i s historií rodu, péče o ni byla osobní záležitostí, dávala historicitu místu i pospolitosti. Systém byl poměrně robustní a většina nadací v delším časovém období své jmění navyšovala.

Tento systém může být inspirací i pro dnešní dobu a může položit základy dlouhodobé péče o drobnou sakrální architekturu. Zatímco dosavadní péče o kulturní dědictví je činěna spíše ad hoc, podle vypsaných grantů a dotačních schémat, minulost nám nabízí řešení dlouhodobé. Zda této myšlenky využijeme, je na našem uvážení.

Poznámky a použitá literatura / Anmerkungen und verwendete Literatur

- 1) Pojem kulturní kapitál budeme chápat nikoliv v sociologickém smyslu, ale ve smyslu ekonomickém, tedy zejména jako kulturní statky, které mohou vstupovat do interakce s jinými výrobními faktory (zejména práce) a tvořit nové hodnoty.
- 2) Beneficium sloužilo k obživě faráře a farář s ním mohl samostatně disponovat, neztenčené ho měl předat svému nástupci.
- 3) Vedle záduší existovalo obročí, které sloužilo k obživě faráře. Revue církevního práva <http://spcp.prf.cuni.cz/1-10/czernin.htm>
- 4) Pokladny se třemi klíči jako způsob uložení kapitálu kostelního jmění (peníze a smlouvy) jsou pak obvyklým vybavením far přinejmenším v Zápálpi a dodnes jsou běžnou součástí interiérů far Čech a Moravy.
- 5) Viz CHOCHOLÁČ, 1999, str. 129.
- 6) NEUMANN, A., 1920. Církevní jmění za doby husitské se zřetelem k Moravě. Olomouc: Našinec. s. 150.
- 7) NEUMANN, A., 1920. Církevní jmění za doby husitské se zřetelem k Moravě. Olomouc: Našinec. s. 151.
- 8) ŠMAHEL, 2013, str. 52.
- 9) Diecézní archiv Rajhrad, inv. č. 124, kart. 7 — Výkazy nadačních kapitálů a úroků z nich, 1811–1812, Boskovice.
- 10) STUHLÁ, P., 2004. Prachatický vikariát 1676–1750. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. s. 138. ISBN 80-7308-082-6.
- 11) Diecézní archiv Rajhrad, inv. č. 128, kart. 7 — Spisy týkající se půjček nadačních kapitálů (1754–1849), Boskovice.
- 12) STUHLÁ, P., 2004. Prachatický vikariát 1676–1750. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. s. 139. ISBN 80-7308-082-6.
- 13) STUHLÁ, P., 2004. Prachatický vikariát 1676–1750. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. s. 139. ISBN 80-7308-082-6.
- 14) MZA Brno, fond E 44 Křížovníci Hradiště, inv. č. 112, sign. I B 2/1d, kart. 3.

- 15) AXMANN, 1979.
- 16) MZA Brno: F 18, i. č. 7195, kart. 1127.
- 17) MZA Brno: F 18, i. č. 7164, kart. 1118.
- 18) Velmi výstižně hovoří dopis boskovického faráře brněnské konsistoři z roku 1921, kde se píše: „Jelikož vybírání úroků z těchto dluhopisů dalo se s velkou obtíží, takže podepsaní 3 krát i vícekrát musel upomínat, posly posílat, kteří často se vzkazy hrubými se vraceli, ba mnozí ani dluhů těch uznati nechtěli a úroků neplatili, dokázal jim v účtě podepsaný jejich povinnost a vyzval je, aby, nechtějí-li býti obtěžováni, dluh splatili, což tito učinili a peníze přinesli. V nejhlubší účtě podepsaný prosí tímto pokorně, za dodatečné milostivé schválení, aby obnosy jmenované... byly řádně u Raiffeisenky v Boskovicích uloženy.“ Komunikace mezi boskovickým farářem a biskupskou konsistoří z roku 1921. (Diecézní archiv Rajhrad, inv. č. 3702, sg. B 626, kart. 1005–1006 — Boskovice (1662–1949), Boskovice, list 54.
- 19) Ne každá drobná sakrální památka měla při sobě nadaci, jak nás informuje korespondence z Konic u Znojma ze srpna 1879. Farář Emanuel Jelínek žádá konsistoř o povolení k požehnání kříže, stojícího po levé straně u vchodu na hřbitov. Kříž je vysoký, dřevěný, červeně natřený, s plechovým obrazem Ukřížovaného. Podle farní kroniky stojí takový kříž na tomto místě už od roku 1680. V roce 1732, když už byl ztrouchnivělý a poškozený, byl nahrazen novým, ten sloužil až do roku 1763, kdy byl místo něj postaven další, a stejně tak se stalo v roce 1813. Nyní je to už počtvrté, co obec postavila na témže místě kříž nový. Bylo to částečně z prostředků obce, částečně z kostelní sbírky. ... Ačkoli místní věřící neučinili žádné prohlášení o údržbě kříže do budoucna, doporučuje děkan Josef Müller žádost ke kladnému vyřízení. (Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, inv. č. 6318, sg. K 93, kart. 1642 — Konice u Znojma (1840–1949).
- 20) Diecézní archiv Biskupství brněnského, inv. č. 10868, sg. U 4, kart. 2445 — František Umlauf, farář v Šatově (1793–1823)
- 21) Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, inv. č. 12161, sg. 415, kart. 2646 — Nadace — Znojmo-Louka (1740–1934).
- 22) Diecézní archiv Biskupství brněnského, fond Biskupská konsistoř Brno, inv. č. 9639, sg. S 170, kart. 2324–2325 — Šatov (1803–1947).
- 23) JÍLKOVÁ, S., 2011. Pražská arcibiskupská konsistoř v letech 1780–1790 (se zvláštním zřetelem k jejím tištěným písemnostem). Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra PVH a archivního studia.

/CZ/

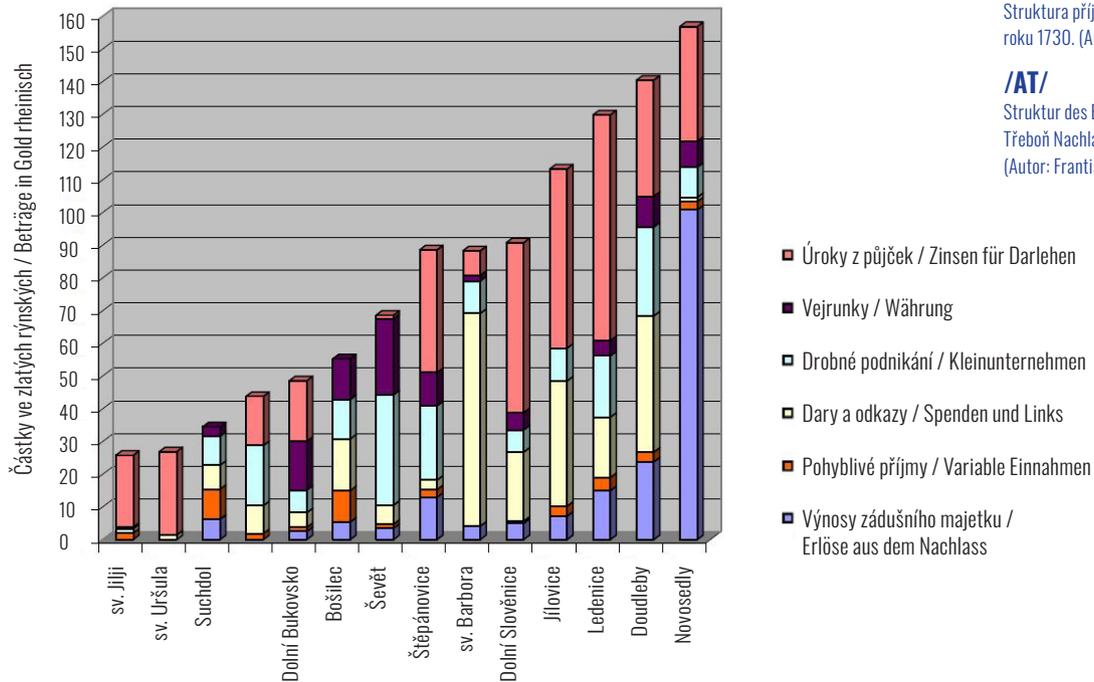
Vývoj průměrných ročních příjmů kostela v Dolních Slovénicích 1614–1730.

(Autor: František Svoboda)

/AT/

Entwicklung des durchschnittlichen Jahreseinkommens der Kirche in Dolní Slovénice 1614–1730.

(Autor: František Svoboda)

/CZ/

Struktura příjmů třeboňských záduší roku 1730. (Autor: František Svoboda)

/AT/

Struktur des Einkommens der Třeboň Nachlass im Jahr 1730.

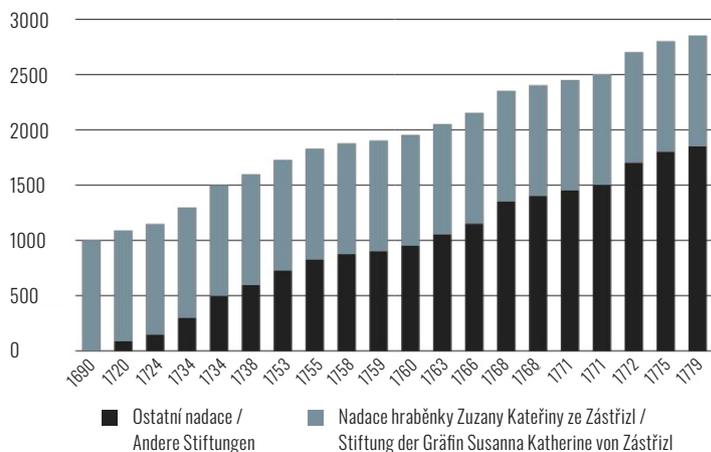
(Autor: František Svoboda)

/CZ/

Kapitál nadací v boskovické farnosti 1690–1779 (zlatých).
(Autor: František Svoboda)

/AT/

Kapital der Stiftungen in der Pfarrei Boskovice 1690–1779 (Gold).
(Autor: František Svoboda)

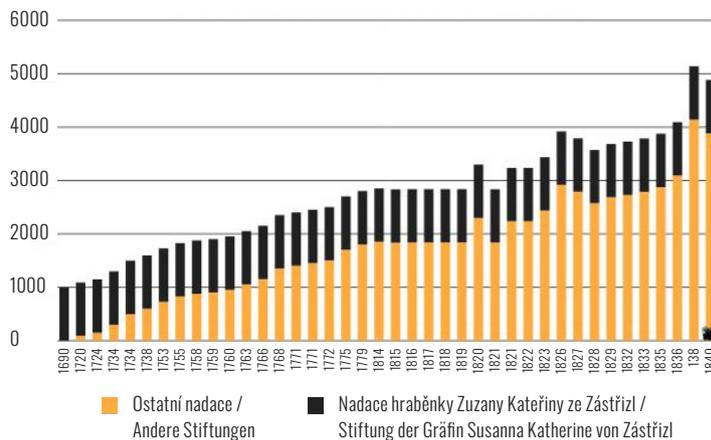

/CZ/

Majetek boskovických nadací a vybrané úroky (1690–1179, 1814–1840, Gold).
(Autor: František Svoboda)

/AT/

Vermögen der Boskovicer Stiftungen und gesammelte Zinsen (1690–1179, 1814–1840, Gold).
(Autor: František Svoboda)

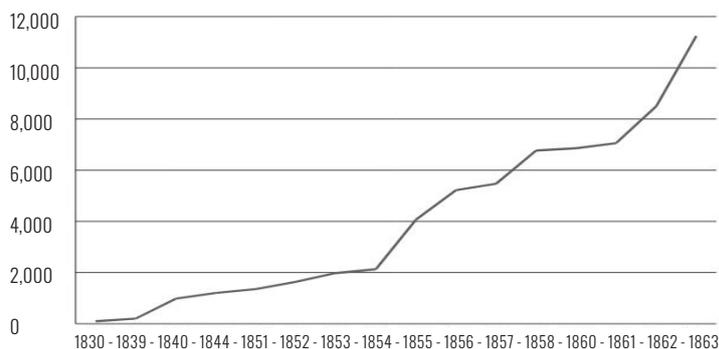

/CZ/

Doba splácení úvěru v tuřanské (1872–96) a boskovické farnosti (1814–40).
(Autor: František Svoboda)

/AT/

Dauer der Darlehensrückzahlung in den Pfarreien Tuřany (1872–96) und Boskovice (1814–40). (Autor: František Svoboda)

Realer Reichtum oder Wie kulturelles Kapital das A und O der ländlichen Wirtschaft wurde

František Svoboda

Wenn wir Zdeněk Kalistas farbenfrohe Beschreibungen der reichen barocken Wallfahrtskultur lesen, finden wir unter anderem eine überraschende Passage, die die Wirtschaft des Bozkov-Wallfahrtsortes beschreibt:

„Mit dem Geld, das in der Wallfahrtskirche gesammelt wurde, wurde eine Art der Vorschusskasse gegründet, um den armen Bauern im Vorgebirge zu helfen ... dieses Geld wurde regelmäßig an die Bauern von Bozkov und den umliegenden Dörfern zu 5 % Zinsen verliehen. ... In einer Zeit, in der der offiziell zulässige Zinssatz bis zu 25 % beträgt, leiht der Bozkov-Fonds auf 5 %. ...Im Jahre 1696 wurden 297 Schock Meißner Groschen unter den Pfarrmitgliedern und 112 Schock Meißner Groschen unter verschiedenen Ländereien verteilt. Nicht die Pfarrer von Semily wirtschafteten mit Geld, sondern die Bauern von Bozkov.“

Dieser Auszug weist auf ein früher weit verbreitetes, heute aber vergessenes Phänomen hin: Viele Kirchen, Statuen, Kreuze und andere sakrale Gebäude oder Denkmäler verfügten über eigenes Eigentum, oft in Form einer Geldstiftung, und das Eigentum dieser Stiftung wurde durch die Beleihung der örtlichen Bevölkerung geschätzt. Das heutige so genannte materielle Kulturkapital (1) wurde früher von den Erträgen des Finanzkapitals getragen; Stiftungen sakraler Monumente standen am Anfang und am Ende des Kreditzyklus. Im Zusammenhang mit der Erhaltung von

sakralen Elementen in der Landschaft sind zwei Arten von Finanzkapital besonders wichtig: Kirchenvermögen und Kirchenstiftungen einerseits und die Stiftungen einzelner sakraler Denkmäler in der Landschaft andererseits.

Kirchenvermögen und Kirchenstiftung

Das erste flächendeckende Netz von Kreditinstituten, das praktisch auf dem gesamten Territorium unserer Länder zur Verfügung stand, waren lange vor der Gründung der Vorschuss- und Sparkassen im 19. Jahrhundert Vermögen und Eigentum, die mit der Existenz unabhängiger Pfarrgemeinden verbunden waren. Diese Pfarrgüter wurden in zwei Arten unterteilt, das Kirchengut (bzw. Fabrikgut) und das Benefizium (2).

Das Kirchenvermögen, das sgn. Fabrikgut, war ein Sondervermögen der Kirche, das der wirtschaftlichen Absicherung der Kirche diente, vor allem für Gebäudereparaturen, die Ausschmückung der Kirche und teilweise auch für die Finanzierung von Gottesdiensten (3). Das Kirchenvermögen bestand oft auch aus Geld, das gegen Zinsen geliehen werden konnte. Ein wichtiges Merkmal des Kirchenguts — und ein wesentlicher Unterschied zum Benefizium, das für den Unterhalt des Klerus bestimmt war — war die Beteiligung der Laien der Pfarrgemeinde an der Verwaltung des Vermögens. Der typische Aufbewahrungsort für das Geldkapital eines Fabrikgutes war eine Schatzkammer mit drei Schlössern (4), wobei ein Schlüssel für den Geistlichen, ein weiterer für einen der Laien der Gemeinde (oft der Kirchenvorsteher (5)) und der dritte Schlüssel für den Patron der Kirche bestimmt war, so dass er nicht von einem der drei Beteiligten missbraucht werden konnte. Diese Art von Schatzkammer war in Böhmen spätestens ab 1402 üblich, als sie in der Bethlehemskapelle dokumentiert ist. Aus dieser Zeit gibt es auch Belege für die Beteiligung von Laien an der Verwaltung des Kirchenvermögens.

„Das Fabrikgut wurde von den eigens für diesen Zweck ausgewählten Nachbarn, den sogenannten Kirchnern, verwaltet. In Kelč wurden 1429 die Kirchner aus allen drei Bevölkerungsschichten jeweils nach einem gewählt. Ein Kirchner diente ein Jahr lang für die Grundbesitzer, zwei Jahre für die Hausbesitzer und drei Jahre für die Vorstädter“. (6) ... „Zur Kontrolle war der Kirchner verpflichtet, dem Pfarrer einmal im Jahr Rechenschaft über alle Einnahmen und Ausgaben abzulegen“ (7).

Schon damals war es so, dass, wenn das Kapital nicht für die Instandhaltung der Kirche benötigt wurde, es geliehen werden konnte (8). Wie Šmahel anmerkt, liegen uns jedoch keine detaillierten Aufzeichnungen über solche Darlehen zu Beginn des 15. Jahrhunderts vor, so dass noch nicht mit

Sicherheit gesagt werden kann, wann genau die Ausleihungen aus dem Kirchenkapital zu verzinsen begannen. Sicher ist nur, dass das Vermögen aus den Kirchenschätzen im Laufe der Zeit zu verzinsen begann, was in Böhmen spätestens ab der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts belegt ist.

Wie das Kirchenvermögen wurden auch die kirchlichen Stiftungen verwaltet, die in der Regel von natürlichen Personen für verschiedene Zwecke gegründet wurden. Mit diesen Stiftungen können beispielsweise regelmäßige Gottesdienste für die Seele des Stifters bezahlt werden, aber auch Reparaturen an der Kirche, die Anschaffung von Glocken oder Kirchenmobiliar. Die Stiftung erfolgte entweder in Form eines Vermächtnisses von Immobilien, aus deren Vermietung regelmäßige Einkünfte erzielt wurden, oder in Form einer Schenkung von Geld und den Einkünften aus den erwirtschafteten Zinsen.

Einige Stiftungen können durch das Versprechen einer dauerhaften Zahlung gegründet worden sein. So wurde beispielsweise die Stiftung der Gräfin Suzanne Katharina von Stříž durch eine Schenkung von 1000 Zl. an die Kirche in Boskovice gegründet, die, wie es heißt, in ihren Händen blieb und für die sie jedes Jahr 4 % Zinsen zahlte (9). Diese Gründung ist seit dem siebzehnten Jahrhundert in der Gemeinde Boskovice dokumentiert. Die meisten Stiftungen wurden jedoch gegründet, indem der gesamte Betrag in bar hinterlegt wurde, der dann für Kreditgeschäfte verwendet werden konnte.

Gelder aus Fonds, Stiftungen und kirchlichem Vermögen wurden zu einem ähnlichen Zinssatz geliehen, der zeitlich und räumlich variierte und nicht innerhalb der Stiftungen der einzelnen Gemeinden. Der Zinssatz war üblicherweise zwischen 4–6 %. Im Vikariat Prachatice wurden die Darlehen vor 1700 meist zu 6 %, dann zu 5 % und nach 1730 zu 4 % gewährt (10). Aus Aufzeichnungen der Kirche in Boskovice aus demselben Zeitraum geht hervor, dass Darlehen zu einem Zinssatz von 4–5 % gewährt wurden (11).

Ebenso wie die Höhe der Zinsen variierte auch die Kreditvergabepaxis zwischen den Pfarrgemeinden. In einigen Pfarrgemeinden durften nur Gemeindemitglieder und Einwohner des Dorfes einen Kredit aufnehmen, während in anderen Gemeinden unter bestimmten Bedingungen auch Personen von außerhalb der Gemeinde einen Kredit erhalten konnten. An einigen Stellen gibt es sogar Hinweise auf die Festsetzung unterschiedlicher Zinssätze für Gemeindemitglieder und andere. Im 18. Jahrhundert wurden die Zinsen innerhalb des Vikariats von Prachatice in drei Kategorien eingeteilt: Gemeindemitglieder und Einheimische nahmen 4 %, Untertanen desselben Grundbesitzes 5 % und Auswärtige 6 % der Zinsen auf (12).

Die Kreditgeschäfte der Stiftungen und das Kirchenvermögen wurden durch Verpfändungen, in der Regel von Immobilien, gedeckt, um das Kapital nicht zu schmälern. Das Darlehen wurde schriftlich in Anwesenheit mehrerer Zeugen vereinbart, und die Schuldscheine enthielten neben dem Namen des Darlehensnehmers und dem geschuldeten Betrag auch den angegebenen Zinssatz, das genaue Datum, an dem die jährliche Zinszahlung erwartet wurde, und den Ort der als Sicherheit dienenden Immobilie, deren Wert den Wert des Darlehens übersteigen musste. Das so entstandene Pfandrecht musste auch sofort in die Grundbücher eingetragen werden (13). Eines der vielen Beispiele sind die überlieferten Konten der Kapelle des Heiligen Antonius von Padua in Znojmo-Hradiště, aus deren Vermögen sich verschiedene Personen Geld liehen — laut den überlieferten Schuldscheinen aus den Jahren 1767–1775 wurden insgesamt 27 Darlehen in Höhe von 2–110 Goldstücken gewährt, die Darlehen wurden mit 4 % verzinst, und die Sicherheiten waren genau definierte Grund und Boden oder Weinberge (14).

Das Vermögen der Kirche wuchs vor allem in Friedenszeiten. Ein Beispiel dafür ist das Inventar des Vermögens der Kapelle oberhalb des Dorfes Perná, die kurz nach dem Ende des Dreißigjährigen Krieges auf der Grundlage eines Versprechens errichtet wurde, das „wegen der großen Kriegsschäden und dann nach vielen Jahren der Missernten“ gegeben wurde. Die Kapelle, die „zu Ehren des heiligen Antonius und des heiligen Pankratius“ (15) dienen sollte, wurde auf Wunsch der Gemeinden Perná und Mušov und vor allem dank der Tätigkeit ihres Pfarrers in Perná, eines Mitglieds des Minoritenordens, Johannes des Täufers Aloysius, im Jahr 1652 errichtet (16). Im Jahr 1672 verfügte sie über einen Altar, einen vergoldeten silbernen Kelch und 1 Kelch, 1 Kreuz, einige Opfergaben, 3 Kaseln, 1 Glocke, und mehrmals im Jahr wurde hier die Messe gehalten. Im Jahr 1691 wurde die Kapelle als „klein ... nicht geweiht, aber viel und ständig von vielen Leuten besucht“ beschrieben. Wenn die Beliebtheit eines Wallfahrtsortes an der Menge der Spenden gemessen wurde, dann ging es der Kapelle nicht schlecht: 78 Jahre später, im Jahr 1768, verfügte sie über drei Weinberge mit Vermächtnissen, 216 Eimer und 10 Maischen Wein, einen Keller mit einer Presse und 493 Goldstücke in bar. Weitere 18 Jahre später, im Jahr 1786, wurde das Vermögen der Kapelle auf 1844 Goldstücke 39 Kreuzer geschätzt. Neben Bargeld besaß die Kapelle auch Obligationen im Wert von 250 Goldstücken, einen silbernen Kelch mit Patene, Ornamente und andere kirchliche Gewänder, Kapellenmobiliar sowie Weinberge im Wert von 102 Goldstücken und eine bestimmte Menge Wein aus den Jahren 1771–1785, einen Weinkeller mit einer Presse und anderen Geräten (17).

Das Geld des Kirchenvermögens und der Stiftungen wurde zunächst direkt den Pfarrgemeindemitglieder geliehen. Als im 19. und 20. Jahrhundert die Möglichkeit bestand, spezialisierte Kreditinstitute in Anspruch zu nehmen, wurde das Vermögen der kirchlichen Stiftungen nach und nach auf Vorschusskassen, Kreditgenossenschaften, Sparkassen und

— teilweise unfreiwillig — auch auf Staatsanleihen übertragen. Als in unseren Ländern spezialisierte lokale Kreditinstitute entstanden, war eine direkte Kreditvergabe durch die Pfarrgemeinde nicht mehr notwendig. Durch die Übertragung der Einlagen von Kirchenvermögen und Stiftungen als Kapital auf diese bürgerlichen Geldinstitute wurden die Pfarrgemeinden einerseits vom Verwaltungsaufwand für die Kreditvergabe (18) und die Erhebung von Zinsen entlastet; andererseits diente das Geld weiterhin dem Ort, an dem es geschaffen wurde, und die Zinsen dienten weiterhin dem Wiederaufbau des kulturellen Kapitals der Gemeinde.

Kirchenstiftung der kleinen sakralen Architektur

Der Begriff der Kulturlandschaft in unseren Ländern ist untrennbar mit zahlreichen kleinen Sakralbauten, Heiligenstatuen und vielen Kreuzen aus Stein, Holz oder Gusseisen verbunden. Diese kleinen Denkmäler wurden in der Regel nicht von religiösen Institutionen in Auftrag gegeben, sondern von den Gläubigen der Gemeinde, die die Statue oder das Kreuz in Auftrag gaben und bezahlten. Das Aufstellen eines Kreuzes, der Bau einer Kapelle oder das Aufstellen einer Statue bedurfte der Genehmigung des bischöflichen Konsistoriums, und eine der Bedingungen war die Errichtung einer Stiftung für den Unterhalt (oder eine dauerhafte Verpflichtung zur Pflege, die in den Grundbüchern eingetragen wurde (19)), so dass diese kleinen Güter keine zusätzliche Kostenbelastung für die Gemeinde darstellten.

Die Akten des Konsistoriums befassten sich routinemäßig mit Anträgen auf die Aufstellung von Statuen und Kreuzen und vermitteln einen Eindruck vom Umfang dieser Agenda. Bei der Genehmigung dieser Stiftungen wird liturgisch wiederholt, dass dem Spender gedankt werden soll, und der geistliche Verwalter wird daran erinnert, dass die Unterhaltsverpflichtung oder die Stiftungsurkunde und die damit verbundenen Konten aufgezeichnet werden müssen. Um eine Vorstellung vom Ausmaß dieser Aktivitäten zu vermitteln, seien einige der zahlreichen Beispiele aus der südmährischen Grenzregion angeführt.

Der Eintrag in der Pfarrchronik von Březí aus dem Jahr 1763 nennt sowohl den Namen des Stifters der Statue des heiligen Johannes von Nepomuk als auch den Geldbetrag, den er als Stiftung für ihre dauerhafte Erhaltung hinterlegt hat.

„Im Jahre 1763 hat Lorenz Hummer der Zeit Oberamtmann im Seelowitz hier in Bratelsbrunn eine Statue S. Joanni Nepomuceni errichtet, und dieselbe gegenjährlich zu haltender gewisser Andacht, und ihrer Conservierung auch zugleich mit 400 fr. dotiert“

In Šatov bat der Pfarrer und Dekan František Umlauf 1805 das Konsistorium um die Erlaubnis, eine Kapelle zu segnen, die ein Gemeindemitglied aus Respekt vor der Passion des Herrn, insbesondere seiner Geißelung, errichtet hatte. Er weist darauf hin, dass der Spender eine spezielle Stiftung für den Unterhalt der Stiftung gegründet hat (20).

Der gesamte Prozess der Gründung und Genehmigung der Stiftung hätte sich über mehrere Jahre erstrecken können, wie das Beispiel von Nový Šaldorf zeigt. Der am 28. Mai 1832 verstorbene Tauschhändler Jan Denk aus Nový Šaldorf errichtete in seinem mündlichen Testament, das am 1. Oktober 1832 veröffentlicht wurde, eine fromme Stiftung. Ihr Kapital beträgt 100 Gulden. Wiener Währung oder 40 Gulden der herkömmliche Währung und ihre jährlichen Zinsen waren für den Unterhalt der Kapelle in Neu Schaldorf bestimmt. Die Stiftungsurkunde wurde in vier Exemplaren angefertigt — eines befindet sich im Besitz des Gouverneurs, das zweite im Besitz der Witwe des Stifters, Anna Maria Denkova, das dritte in der Kirchenkasse des Pfarrers und das vierte im Büro des örtlichen Bürgermeisters. Am 13. September 1833 verpflichtete der Pfarrer sich und seine Nachfolger zur Einhaltung der in der Stiftungsurkunde festgelegten Bedingungen, am 10. Oktober 1833 genehmigte das Brünner Konsistorium den Wortlaut der Stiftungsurkunde, und sechs Monate später, am 7. März 1834, genehmigte das Mährisch-Schlesische Landeshauptmannamt den Wortlaut der Stiftungsurkunde (21).

Eine größere Stiftung (1000 Zloty) wurde 1895 für den Unterhalt der renovierten gotischen Kapelle der Bruderschaft des Allerheiligsten Sakraments eingerichtet, die sich neben der Kirche befindet. Die Restaurierung wurde von Konsistorialrat Prof. Kristian Schüller kurz vor seinem Tod in Wien übernommen. Die Reparatur der Kapelle, die ebenfalls von diesem Spender finanziert wurde, kostete 6.000 Zloty. Die Kosten für die Kapelle beliefen sich auf 6000 österreichisch-ungarische Währung (22).

Auflösung von Kirchenvermögen und Kirchenstiftungen

Das Vermögen der kirchlichen Stiftungen und des Kirchenvermögens war so umfangreich, dass es für den Staat von Interesse wurde. Das erste Dokument dieser Art ist das Gerichtsdekret Josephs II. vom 21. März 1782, in dem die Verpflichtung zur Hinterlegung von Kirchen- und Stiftungskapital in öffentlichen Fonds festgelegt wurde. Diesem Dekret folgte ein weiteres Dekret, in dem ein bestimmter Anteil des Vermögens festgelegt wurde und das auch bestimmte Fristen für die Hinterlegung von Geldern in öffentlichen Fonds vorsah (23). Der billige Kredit wurde also vom Staat auf Kosten der Gläubigen der einzelnen Pfarrgemeinden gewährt. Der zweite große Schlag für das Kirchenvermögen und die Stiftungen waren die erzwungenen Käufe von Staatsanleihen während des Ersten Weltkriegs, die unbezahlt blieben. Nach dem

Zweiten Weltkrieg wurden kirchliches Vermögen und kirchliche Stiftungen in der Kategorie der so genannten gebundenen Einlagen geführt und eingefroren, um dann in der Währungsreform von 1953, dem Staatsraub, vollständig aufgehoben zu werden. Die Chronik von Velké Meziříčí begnügt sich mit einer trockenen Feststellung:

„Die Währungsreform wurde vom 31. Mai bis zum 1. Juni durchgeführt, während in der Nacht zuvor in der Rundfunkansprache des Präsidenten allen versichert wurde, dass unsere Währung fest sei. In den nächsten Tagen wurden das alte Metallgeld und das Papiergeld eingezogen und durch neues Geld im Verhältnis 1:5 ersetzt. Bargeld wurde im Verhältnis 1:50 umgetauscht ... Gebundene Einlagen und Wertpapiere wurden gänzlich abgeschafft. Viele Menschen erlitten große Verluste und waren verzweifelt. Einige sogar in unserer Stadt!“

Das Kapital, das jahrhundertlang dazu diente, kirchliche Kunstwerke in der Landschaft zu erhalten, ist unwiederbringlich zerstört. Dieses System hatte noch dazu befeine Reihe von Vorteilen: Es war lokal bzw. dezentralisiert, die Stiftungen dienten der Verschönerung des Wohnortes der Stifter und ihrer Nachkommen. Das System war auch in jeder Hinsicht vorteilhaft: Das Geld diente dort, wo es herkam, sowohl den Kreditgebern, die einen Kredit benötigten, als auch den Begünstigten, den Denkmälern und den Passanten. Die Zinserträge trugen somit zur Erhaltung wesentlicher Elemente der Kulturlandschaft bei. Das Denkmal war mit der Geschichte des Ortes, aber auch mit der Geschichte der Familie verbunden; seine Pflege war eine persönliche Angelegenheit, die dem Ort und der Gemeinschaft Historizität verlieh. Das System war recht robust, und die meisten Stiftungen erhöhten ihr Vermögen über einen langen Zeitraum hinweg.

Dieses System kann eine Inspiration auch für die heutige Zeit sein und den Grundstein für die langfristige Pflege der kleinen Sakralarchitektur legen. Während die derzeitige Pflege des kulturellen Erbes eher ad hoc erfolgt und sich auf Zuschüsse und Subventionsprogramme stützt, bietet uns die Vergangenheit eine langfristige Lösung. Ob wir von dieser Idee Gebrauch machen, liegt in unserem Ermessen.

NOVI
Dimitrij Cvetković
1871-1941
1941-1945
1945-1948
1948-1951

Martin Horáček

/CZ/

Historik a teoretik architektury a výtvarného umění. Odborně se zabývá architekturou 18. až 21. století, památkovou péčí, historiografií a teorií umění a problematikou zprostředkování umění veřejnosti. Přednáší dějiny architektury a památkovou péči na Fakultě architektury VUT v Brně a na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. Je členem Českého národního komitétu ICOMOS (Mezinárodní rady památek a sídel) a čtyř mezinárodních vědeckých výborů ICOMOS, včetně Sustainable Development Goals Working Group. Od roku 2021 je členem mezinárodního Panelu pro Evropské dědictví.

/AT/

Historiker und Theoretiker der Architektur und der bildenden Kunst. Sein berufliches Interesse gilt der Architektur des 18. bis 21. Jahrhunderts, der Denkmalpflege, der Historiographie und der Kunsttheorie sowie der Frage der Kunstvermittlung an die Öffentlichkeit. Er hält Vorlesungen über Architekturgeschichte und Denkmalpflege an der Fakultät für Architektur der Technischen Universität Brunn und an der Philosophischen Fakultät der Palacký-Universität in Olomouc. Er ist Mitglied des Tschechischen Nationalkomitees ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) und von vier internationalen wissenschaftlichen Ausschüssen von ICOMOS, darunter Sustainable Development Goals Working Group. Seit 2021 ist er Mitglied des European Heritage Panels.

Jediné dědictví — živá planeta jako společný cíl památkové péče a ochrany přírody

Martin Horáček

Jedním z nepřehlédnutelných trendů v současné světové rozpravě o ochraně kulturního dědictví je hledání průníků s ochranou přírody. Nejhlasitěji se probírají zřejmě tato dvě témata: klimatická změna a péče o kulturní krajinu. Společný nepřítel zajisté stmeluje; na druhou stranu, bylo by chybou vnímat aktuální snahy o spolupráci jako novinku odrážející určitý historický zvrát. Následující esej představuje zamyšlení nad tím, co vlastně spojuje „památkovou péči“ a „ochranu přírody“, a to v principu, povězme odjakživa, nikoli pouze v reakci na aktuální dění.

Jak se věci mají

České země zažily dvě období, kdy ochránci památek a ochránci přírody vystupovali téměř jednotně: počátek dvacátého století, kdy rostl význam občanského hnutí za ochranu domoviny, a potom padesátá až osmdesátá léta dvacátého století, kdy se odborné otázky obou sfér řešily ve Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody. Oborová agenda byla rozdělena mezi dvě různá ministerstva v roce 1990, což zpětně mnohé autority památkové péče vnímají jako ztrátu (srovnej Čtvrt století památek 2015). Hnutí za ochranu domoviny představovalo masový střeoevropský fenomén — v tomto ohledu je česká zkušenost stejná jako zkušenost rakouská, německá nebo švýcarská. Tradičně silné propojení (institucionální i filozofické) mezi „ochranáři všeho druhu“ nacházíme jinak ve Velké Británii, Spojených státech amerických a obecně zemích, kde se ochránářské aktivity formovaly pod britským vlivem.

Cílem tohoto textu ovšem není historiografická sonda: jde nám o průzkum stavu věcí, ne reflexi jejich příběhu. Co tedy spojuje „památkáře“ s „ochranáři“ (jak to čeština nebo němčina umí rozlišit)? Záleží na měřítku zaostření hledáčku: restaurování dobové polychromie středověké dřevěné sochy vyžaduje speciální znalosti a dovednosti, které se nepotkávají se znalostmi a dovednostmi ornitologa usilujícího o obnovu sokolí populace decimované pytláčením nebo chemikáliemi v potravním řetězci. Odstoupíme-li však dostatečně daleko od jednotlivých případů, vidíme vlastně totéž: „dědictví“ a úsilí o jeho „konzervaci“. Ostatně v angličtině, jak známo, se pojmy „heritage“ a „conservation“ bez přívlastku použijí jak pro středověkou sochu, tak pro poletujícího sokola nebo třeba obyčej pletení velikonoční pomlázky.

Sympaticky zní jazyk Úmluvy o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví, který prvky množiny dědictví vybírá z myriád jevů na základě hodnoty, na jejímž zachování záleží a k němuž cílí ochrana a péče. Podle Úmluvy lze „výjimečnou světovou hodnotu“ fenoménu rozpoznat tak, že posoudíte, nakolik naplňuje jedno nebo několik z deseti možných kritérií této hodnoty. Alternativní cestu k nalezení společného jmenovatele hodnotných jevů (zasluhujících ochranu) představují výzkumy některých odborníků, kteří se zaměřují na „život“ jako obecnou kvalitu univerza. Podle jejich poznatků se život v různém stupni projevuje v jednotlivých součástech vesmíru nebo dějích, ať už je jejich podstata biologická, či nikoli. Z těch, kdo ve svých úvahách vyšli z poznání architektury a architektonického dědictví, stojí v popředí Christopher Alexander a Nikos Salingaros. Jejich klíčové knihy jsou od nedávna dostupné v českých vydáních (Alexander 2020, Salingaros 2017).

Aplikováno v ochranářské rozpravě, takové stanovisko říká, že to hlavní, o co by „konzervátorům“ mělo jít, je podpora života. Běžná mluva vycházející z intuice a praxe to pěkně odráží. Udržujeme lidové zvyky, aby „venkov zůstal živý“; rmoutí nás „odumírající ekosystémy“; fascinuje nás „život historických center“ měst oproti „mrtvým moderním předměstím“. Život je ona zásadní hodnota hodná ochrany či záchrany: přitom je zřejmé, že pouhá kvantita nepředstavuje kvalifikační kritérium. V klecovém slepičím velkochovu se vyskytují tisíce biologických organismů a jeho zabezpečení vyžaduje docela náročné technologické operace, pochybují však, že by se našel ochránář nebo památkář, jenž by chtěl toto prostředí zachovat jako ukázkou ekosystému nebo pamětihodný dokument zemědělské kultury.

Platné právní předpisy se při popisu dědictví a jeho hodnot z důvodu jakési předběžné opatrnosti vyhýbají tomu, co by člověku ve skutečnosti hodně pomohlo záležitost vyjasnit, totiž srovnání (akceptovaného nebo potenciálního) „dědictví“ s „ne-dědictvím“. Pokud to zkusíme, uvědomíme si, že nutkání chránit vyvolávají spíše fenomény fraktálně strukturované než geometricky jednoduché (Obrázek 1, 2), komplexní a přitom (biologicky, kulturně, slohově) diverzifikované

spíše než monokulturní či monotónní (Obrázek 3, 4), uspořádané spíše než chaotické, udržitelné spíše než pomíjivé a spíše takové, jež reprezentují vitalitu v tradičním pojetí než mechanizovaný život spojený se strojovým pojetím světa. „Dědictví“ je naplněno humanistickým a biocentrickým ideálem, chrání se harmonické (eko)systémy a doklady harmonického vztahu člověka k prostředí (Obrázek 5). Zcela výjimečně se chrání doklady narušení harmonie, a to nikoli pro inspiraci, nýbrž coby memento (například koncentrační tábor v Osvětimi).

Také aktivity, jež zahrnujeme pod výměr „konzervace“ nebo „péče o dědictví“, mají strukturálně příbuznou povahu v obou liniích, přírodní i kulturní. Vždy jde o individualizovanou činnost tradičního typu, relativně malého rozsahu a s velkým podílem specializované práce, kde je primárním cílem prospěch objektu (Obrázek 6, 7). Naopak „ne-péče“ (tzn. ostatní aktivity, dominantní zejména v nechráněných částech světa) značí zpravidla mechanizované činnosti velkého rozsahu, spojené se sériovou produkcí a motivované primárně prospěchem jednatelova subjektu či velmi omezené skupiny adresátů (Obrázek 8).

Ochránce přírody a ochránce památek spojuje pečovatelský vztah ke světu. Pojmy „dědictví“ a „konzervace“, jakkoli jinak užitečné a výstižné, v určitém ohledu vyvolávají nepatřičně muzeální představu věci — jakože gotický kostel, kovotepectví, lužní les nebo nosorožec sumaterský představují dokumenty z minulých dob, které „se mají“ chránit, abychom se dozvěděli něco zajímavého o tom, jak to „tenkrát“ bylo. Domnívám se, že ochránářský postoj má niternější založení, vycházející z osobního situování ve světě. Je snadnější toto situování vnímat pocitově než exaktně popsat slovy. „Konzervujeme“ svět — celý svět, ne jeho ohraničené výseky — jako společný domov, který byl stvořen / se vyvinul správně a vyžaduje spíš údržbu než radikální změny; jeho vědecké poznání nám umožní pečovat o něj lépe a odpovědněji, v zastoupení a ve prospěch těch, kdo na našich rozhodnutích závisí (děti, nosorožci sumaterští), a z úcty k těm, kdo se o jeho podobu zasloužili (Bůh, předchozí generace šikovných lidí). V tomto étosu vidím základ synergie ochrany přírody a ochrany kulturního dědictví hmotného i nehmotného.

Co by se mělo dělat

Ochrana dědictví, z etického hlediska vnímaná v duchu předchozího odstavce, implikuje šetrný vztah ke světu. Proto je důležitá osvěta, a to celoživotní. Příslušné úsilí je třeba koordinovat celosvětově a je záhodno se učit od nejlepších; Evropská unie a zaběhnuté mezinárodní odborné organizace (WWF, IUCN, ICOMOS) k tomu nabízejí velmi vhodnou platformu. Pokud jde o konkrétní lokální úřady a instituce, na místě je těsnější institucionální spolupráce, jež by v důsledku mohla vést k posílení obecného ochránářského zájmu v politické rozpravě. Jak řečeno v úvodu, v anglo-americkém prostředí to tak tradičně funguje; domácí zkušenost sice na jednu stranu vedla

k rozdělení obou linií, na druhou stranu však právě vytěžila maximum ze sjednocení sil zhruba o sto let dříve, kdy byla úřední a právní základna slabounká a záleželo na občanských iniciativách zdola. Hnutí za ochranu domoviny představovalo mimořádnou sílu a může být trvale inspirativní přirozeným prolnutím ochrany přírody a zvelebování, zájmu o přírodu a zájmu o kulturu, ideového tradicionalismu i modernismu, zacílením celostním, nikoli výběrovým, stejně jako propojením amatérů s profesionály a aktivistů s politiky, nezhřídkavými vrcholnými.

Jakkoli to idealisté neradi slyší, je zapotřebí naučit se promlouvat jazykem mezinárodního kapitálu, aby jeho kapitáni nehleděli na ochránáře jako na exoty: ve výše citované anketě o památkové péči jsem napsal, že „tradiční kultivovaný vzhled evropské krajiny, resp. výhled z oken, je komoditou, jejíž hodnota (i peněžní cena) bude vzrůstat“. Tento styl rozpravy, pokud by byl dobře moderován a zdůrazňoval „zdraví“, „well-being“ apod., by mohl vést k rozšíření chráněných území a zpřísnění ochrany přírody omezení jak v zastavěné, tak nezastavěné krajině. Kulturní autority se v posledních letech snaží ukázat, že soužití pokroku s regulacemi je možné, ověřené a výhodné — viz Doporučení UNESCO k historické městské krajině (HUL) z roku 2011, Davoská deklarace ve prospěch vysoce kvalitní stavební kultury v Evropě (2018) anebo vyhlášení Venkovských krajin za téma ICOMOS pro rok 2019.

Mohli bychom památkáře a ochránce přírody shodně nazývat ochránci (životního) prostředí (připomínám anglické spojení „built environment“). Nelze však automaticky čekat okamžitý konsensus ve všech otázkách. Zájmy ochrany přírody a ochrany kulturního dědictví se mohou někdy v prvním plánu křížit, kupříkladu když vzácní bobři okusují stromy v malebném zámeckém parku. V podobném případě nebývá obtížné najít kompromisní řešení. Náročnější téma k vyjednávání představuje třeba „zero carbon building standard“: milovníci historických staveb se děsí toho, že by objekty jejich zájmu měly být obaleny izolacemi a prošpikovány technologiemi za účelem splnění požadované energetické normy.

Nejzávažnější problém je ovšem nejcitlivější, a proto prakticky neřešený — přelidnění planety. Při populačním nárůstu zhruba 80 milionů lidí ročně zkrátka pro různé typy dědictví nezbude na Zemi místo. Přírodovědec David Attenborough (2021) ve své alarmistické a zároveň velmi pragmatické analýze stavu Země vkládá naděje do přirozeného dosažení populačního zlomu při populaci kolem 11 miliard osob někdy na začátku dvaadvacátého století. Takovou prognózu je možno číst optimisticky, stejně jako pesimisticky — a zároveň realisticky, což znamená promyšlet a vyvíjet různé zálohovací nástroje pro existenčně ohrožené dědictví: tedy archivy, genové banky, filmy, skeny a modely či zoologické a botanické zahrady. Česko v tomto vykazuje nemalé zásluhy mezinárodního významu, ať už jde o dokumentaci památek iráckého Mosulu, poničených islámskými sektáři, nebo o odchov vzácných druhů zvířat v zoologických zahradách (Obrázek 9).

Přelidnění se z české perspektivy jeví pochopitelně jinak než z perspektivy indické; pokud tu však zaznávají různá doporučení zvýšení porodnosti domácího obyvatelstva nebo přísunu migrantů, ať už z lidumilství, nebo kvůli sycení důchodového systému, bylo by myslím oprávněné kontrovat zvážením možnosti využití případného „volného místa“ v ekosystému ve prospěch posílení populace stehlíka obecného, rysa ostrovida anebo celých přírodních společenstev.

Vzpomínaný David Attenborough klade důraz na obnovení divočiny a cirkulární ekonomiku, která by v zásadě replikovala „hospodaření“ v přírodě. Tento návod nemůže být ochránci kulturního dědictví aplikován doslovně: architektonické památky a památkové soubory lze bezesporu vnímat jako specifický ekosystém, těžko si však lze představit jejich „přežití“ bez lidí. Nikos Salingaros vede inspirativní paralelu mezi organismy a tradičními domy, které — v symbióze se svými uživateli — vykazují atributy životního cyklu, jako jsou metabolismus, přizpůsobení prostředí apod. Nejde o vyhnání člověka, ale o to, aby se lidé v chráněném prostředí chovali tak, aby jeho hodnoty zůstaly zachovány — což platí jak pro naučnou stezku v bažině národního parku, tak pro provoz na historickém mostě (Obrázek 10). Bezzásahovými zónami, tj. rezervacemi v nejpřísnějším smyslu slova, v případě kulturního dědictví rozumíme zejména dosud nevytěžená archeologická naleziště.

Komunikace uvnitř ochránářské komunity by neměla být jednosměrná nebo paternalistická. Pokud se vzácný tesařík pustí do dřeva gotické oltářní desky, bude na místě ho vystěhovat (zjistě šetrně). Naopak netopýra možno nechat nocovat na trámech hradního krovu — občasný úklid podlahy znamená jen malou újmu pro správce objektu. Konkrétní řešení vyplynou vždy z konkrétní situace: akademická teorie k jejich kvalitě a udržitelnosti může přispět jednak mezioborovým, odborně korektním a eticky pevným důrazem na holistický přístup k dědictví, jednak tím, že terénním pracovníkům pohlceným denními úkoly bude tento přístup srozumitelně zprostředkovávat. To není malý úkol.

Poznámky a použitá literatura / Anmerkungen und verwendete Literatur

Alexander 2020 — Christopher Alexander, Podstata řádu: O stavitelském umění a podstatě univerza 1: Fenomén života [překlad Jana Ogrocká — Jiří Ogrocký], Brno: Books & Pipes, 2020. / The Nature of Order: An Essay on the Art of Building and The Nature of the Universe 1: The Phenomenon of Life, Berkeley: The Center for Environmental Structure, 2002.

Attenborough 2021 — David Attenborough, Život na naší planetě: Mé svědectví a vize pro budoucnost [překlad Jiří Petrů], Praha: Práh, 2021. / A Life on Our Planet: My Witness Statement and A Vision for the Future, London: Witness Books, 2020.

Čtvrt století památek 2015 — Čtvrt století památek ve svobodné společnosti: Bilanční anketa mezi osobnostmi památkové péče, Zprávy památkové péče LXXV, 2015, 1, 3–32, online zde: <http://zpp.npu.cz/prilohy/114.pdf> [20. 12. 2021]. / Ein Vierteljahrhundert Denkmäler in einer freien Gesellschaft: Eine bilanzierende Bestandsaufnahme unter Persönlichkeiten der Denkmalpflege [auf Tschechisch].

Horáček 2020a — Martin Horáček, Ochrana přírody očima ochránce kulturního dědictví, Fórum ochrany přírody, 2020, č. 1, 10–13, online: <http://www.casopis.forumochranyprirody.cz/magazin/analyzy-komentare/ochrana-prirody-ocima-ochrance-kulturniho-dedictvi> [20. 12. 2021]. / Naturschutz aus der Sicht eines Denkmalpflegers [auf Tschechisch].

Horáček 2020b — Martin Horáček, Protecting life: The common goals of nature reserves and architectural heritage sites, Journal of Traditional Building, Architecture and Urbanism I, 2020, s. 369–382, online zde: <https://www.traditionalarchitecturejournal.com/index.php/home/article/view/364/41> [20. 12. 2021].

Salingaros 2017 — Nikos A. Salingaros, Sjednocená teorie architektury: Forma, jazyk, komplexita [český překlad a ed. Martin Horáček], Brno: VUTIUM — Barrister & Principal Publishing, 2017. / Unified Architectural Theory: Form, Language, Complexity, Portland: Sustasis Press, 2013.

/CZ/

Obrázek 1-2 — Fraktální hierarchie
vs. geometrická jednoduhost: Brusel
(Foto: Martin Horáček 2012)

/AT/

Abbildung 1-2 — Fraktale Hierarchie
vs. geometrische Einfachheit: Brüssel.
(Foto: Martin Horáček 2012)

/CZ/

Obrázek 3–4 — Diverzita vs. monokultura:
louka (národní přírodní památka Na
Adamcích) a nechráněné pole na Moravě
(Foto: Martin Horáček 2020 a 2021)

/AT/

Abbildung 3–4 — Vielfalt vs.
Monokultur: eine Wiese (Nationales
Naturmonument Na Adamcích) und
ein ungeschütztes Feld in Mähren
(Foto: Martin Horáček 2020 und 2021)

/CZ/

Obrázek 5 — Harmonie kultury
a přírody: krajina kolem kláštera
Göttweig (Foto: Martin Horáček 2020)

/AT/

Abbildung 5 — Harmonie von Kultur
und Natur: die Landschaft um das Stift
Göttweig (Foto: Martin Horáček 2020)

/CZ/

Obrázek 6–7 — Péče o dědictví: umělé hnízdní ostrůvky pro rybáka obecného (Troubecké jezero u Tovačova) a restaurování štukové výzdoby zámku v Uherčicích na Znojemsku (Foto: Martin Horáček 2021)

/AT/

Abbildung 6–7 — Pflege des Natur- und Kulturerbes: künstliche Nistinseln für Flusseeeschwalben (Trubetzer See bei Tobitschau/Tovačov) und Restaurierung der Stuckverzierung des Schlosses in Ungerschitz/Uherčice (Foto: Martin Horáček 2021)

/CZ/

Obrázek 8 — Výstavba v nechráněných územích: Nanning, Čína.
(Foto: Martin Horáček 2019)

/AT/

Abbildung 8 — Bauarbeiten in ungeschützten Gebieten: Nanning, China.
(Foto: Martin Horáček 2019)

/CZ/

Obrázek 9 — Backup: sika vietnamský, ZOO Ostrava, v přírodě pozorován naposledy v roce 1990, v poslední době probíhají pokusy o reintrodukci
(Foto: Martin Horáček 2021)

/AT/

Abbildung 9 — Backup: Vietnamesischer Sika, Zoo Ostrau, zuletzt 1990 in freier Wildbahn gesehen, mit jüngsten Versuchen der Wiederansiedlung
(Foto: Martin Horáček 2021)

/CZ/

Obrázek 10 — „Moderního“ člověka živí moderní potravinářský průmysl a moderní technologie — avšak vitalitu čerpá z „dědictví“! Su-čou, Zahrada pokorného služebníka státu
(Foto: Martin Horáček 2018)

/AT/

Abbildung 10 — Der „moderne“ Mensch wird von der modernen Lebensmittelindustrie und der modernen Technologie ernährt — seine Lebenskraft bezieht er jedoch aus seinem „Erbe“! Suzhou, Der Garten des bescheidenen Beamten
(Foto: Martin Horáček 2018)

Das gemeinsame Erbe — der lebende Planet als gemeinsames Ziel von Denkmal- und Umweltschutz

Martin Horáček

Einer der unübersehbarsten Trends in der aktuellen globalen Debatte über den Schutz des kulturellen Erbes ist die Suche nach Überschneidungen mit dem Naturschutz. Die beiden vielleicht am stärksten diskutierten Themen sind der Klimawandel und die Pflege der Kulturlandschaft. Ein gemeinsamer Feind bringt einen sicherlich zusammen; andererseits wäre es ein Fehler, die gegenwärtigen Bemühungen um Zusammenarbeit als etwas Neues zu betrachten, das eine historische Trendwende darstellen würde. Dieser Beitrag ist eine Reflexion darüber, was eigentlich Denkmal- und Naturschutz ganz grundsätzlich verbindet, und zwar seit jeher, nicht nur aus aktuellem Anlass.

Wie die Dinge stehen

In den tschechischen Ländern gab es zwei Perioden, in denen Denkmal- und Naturschützer fast geschlossen agierten: zu Anfang des 20. Jahrhunderts, als die Bedeutung der Bürgerbewegung für den Schutz der Heimat zunahm, und dann in den 1950er bis 1980er Jahren, als die fachlichen Fragen beider Bereiche im Staatlichen Institut für Denkmalpflege und Naturschutz behandelt wurden. Die Aufteilung der Ressortagenda auf zwei verschiedene Ministerien erfolgte 1990, was von vielen Denkmalbehörden rückblickend als Verlust empfunden wird (vgl. Čtvrt století památek 2015 / Vierteljahrhundert der Denkmäler 2015). Die Heimatschutzbewegung war ein mitteleuropäisches Massenphänomen — in dieser Hinsicht unterscheidet sich die tschechische Erfahrung nicht von der österreichischen, deutschen oder schweizerischen. Die traditionell starken

Verbindungen (sowohl institutionell als auch philosophisch) zwischen „Denkmalpflegern aller Art“ sind ansonsten im Vereinigten Königreich, in den Vereinigten Staaten und allgemein in Ländern zu finden, in denen die Denkmalpflegeaktivitäten durch britischen Einfluss geprägt wurden.

Das Ziel dieses Textes ist jedoch keine historiografische Untersuchung: Es geht um eine Erkundung des Stands der Dinge, nicht um eine Reflexion über ihre Geschichte. Was verbindet also „Schützer“ mit „Pfleger“ (wie es die tschechische oder deutsche Sprache unterscheiden kann)? Es kommt auf die Scharfstellung des Suchers an: Die Restaurierung der historischen Polychromie einer mittelalterlichen Holzstatue erfordert besondere Kenntnisse und Fähigkeiten, die nicht denen eines Ornithologen entsprechen, der eine durch Wilderei oder Chemikalien in der Nahrungskette dezimierte Falkenpopulation wiederherstellen will. Wenn wir jedoch weit genug von den einzelnen Fällen zurücktreten, sehen wir im Wesentlichen dasselbe: das „Erbe“ und die Bemühungen, es zu „bewahren“. Im Englischen können die Begriffe „Heritage“ und „Conservation“ bekanntlich im Natur- wie im Kulturkontext verwendet werden, um derart eine mittelalterliche Statue, einen fliegenden Falken oder den Brauch des Strickens einer Ostermütze zu bezeichnen.

Die Sprache des Übereinkommens zum Schutz des Kultur- und Naturerbes der Welt, in der die Elemente des Welterbes aus einer Vielzahl von Phänomenen auf der Grundlage des Wertes ausgewählt werden, den es zu bewahren, zu schützen und zu pflegen gilt, klingt sympathisch. Nach dieser Konvention kann der „außergewöhnliche universelle Wert“ eines Phänomens ermittelt werden, indem bewertet wird, inwieweit es eines oder mehrere der zehn möglichen Kriterien für diesen Wert erfüllt. Eine alternative Möglichkeit, einen gemeinsamen Nenner für wertvolle (und schützenswerte) Phänomene zu finden, bieten die Forschungen einiger Experten, die sich auf „Leben“ als allgemeine Qualität des Universums konzentrieren. Ihren Erkenntnissen zufolge manifestiert sich Leben in unterschiedlichem Ausmaß in verschiedenen Teilen des Universums oder in Prozessen, unabhängig davon, ob sie biologischer Natur sind oder nicht. Unter denjenigen, die ihr Wissen über Architektur und architektonisches Erbe genutzt haben, stehen Christopher Alexander und Nikos Salingaros an vorderster Front. Ihre wichtigsten Bücher sind kürzlich auch in Tschechisch erschienen (Alexander 2020, Salingaros 2017).

Auf die Denkmalpflege- und Naturschutzdebatte angewandt, besagt eine solche Position, dass es den Schützern in erster Linie um die Förderung des Lebens gehen sollte. Der allgemeine Sprachgebrauch, der auf Intuition und Praxis beruht, spiegelt dies sehr gut wider. Wir bewahren Volksbräuche, um „das Landleben“ zu erhalten; wir sind traurig über „sterbende Ökosysteme“; wir sind fasziniert vom „Leben in historischen Innenstädten“ im Gegensatz zu „toten modernen Vorstädten“. Das Leben ist der grundlegende Wert, der es wert ist, geschützt oder gerettet zu werden: Es ist jedoch klar, dass die bloße Quantität kein qualifizierendes Kriterium ist. Eine

Hühnerfarm mit Legebatterien beherbergt Tausende von biologischen Organismen, und ihre Sicherheit erfordert recht anspruchsvolle technische Maßnahmen, aber ich bezweifle, dass es einen Naturschützer oder Denkmalpfleger gibt, der diese Umgebung als Beispiel für ein Ökosystem oder als denkwürdiges Dokument der landwirtschaftlichen Kultur erhalten möchte.

Bei der Beschreibung des Erbes und seiner Werte wird in den geltenden Rechtsvorschriften vorsichtshalber vermieden, was eigentlich zur Klärung der Angelegenheit beitragen würde, nämlich die Gegenüberstellung von (angenommenem oder potenziellem) Erbe mit dem Nicht-Erbe. Wenn wir uns bemühen, stellen wir fest, dass der Schutzdrang durch Phänomene ausgelöst wird, die eher fraktal strukturiert als geometrisch einfach (Abb. 1, 2), komplex und dennoch (biologisch, kulturell, stilistisch) diversifiziert als monokulturell oder eintönig sind (Abb. 3, 4), geordnet statt chaotisch, nachhaltig statt vergänglich, und solche, die Vitalität im traditionellen Sinne darstellen und nicht das mechanisierte Leben, das mit einem maschinellen Weltbild verbunden ist. Das Erbe ist durchdrungen von einem humanistischen und biozentrischen Ideal, das harmonische (Öko-)Systeme und Zeugnisse einer harmonischen Beziehung zwischen Mensch und Umwelt schützt (Abb. 5). Ganz ausnahmsweise werden Zeugnisse gestörter Harmonie geschützt, nicht zur Inspiration, sondern zur Erinnerung (z. B. das Konzentrationslager in Auschwitz).

Auch die Aktivitäten, die wir unter dem Begriff „Erhaltung“ oder „Pflege des Erbes“ zusammenfassen, sind strukturell sowohl auf natürlicher als auch auf kultureller Ebene miteinander verbunden. Es handelt sich dabei immer um individualisierte Tätigkeiten traditionellen Typs, die relativ klein sind und einen hohen Anteil an spezialisierter Arbeit aufweisen, bei denen der Nutzen für das Objekt im Vordergrund steht (Abb. 6, 7). Im Gegensatz dazu bezeichnet „Nicht-Pflege“ (d. h. andere Tätigkeiten, die vor allem in ungeschützten Teilen der Welt vorherrschen) in der Regel mechanisierte Tätigkeiten in großem Umfang, die mit Massenproduktion verbunden sind und in erster Linie durch den Nutzen für das handelnde Subjekt oder eine sehr begrenzte Gruppe von Adressaten motiviert sind (Abb. 8).

Natur- und DenkmalschützerInnen teilen eine fürsorgliche Beziehung zur Welt. Die Begriffe „Erbe“ und „Erhaltung“, so nützlich und treffend sie auch sein mögen, beschwören in gewisser Weise ein unangemessen museales Bild der Dinge herauf — als ob die gotische Kirche, die Metallarbeiten, der Auwald oder das Sumatra-Nashorn Dokumente aus einer vergangenen Epoche wären, die bewahrt werden „sollen“, damit wir etwas Interessantes darüber lernen können, wie die Dinge „damals“ waren. Ich glaube, dass die Haltung der Schützenden eher auf einer persönlichen Veranlagung beruht, die auf seiner Position in der Welt beruht. Es ist leichter, diese Situiertheit im Gefühl wahrzunehmen, als sie in Worten zu beschreiben. Wir „bewahren“ die Welt — die ganze Welt, nicht nur begrenzte Teile davon — als ein gemeinsames Haus, das richtig

geschaffen wurde bzw. sich entwickelt hat und eher gepflegt als radikal verändert werden muss; wissenschaftliche Kenntnisse ermöglichen es uns, besser und verantwortungsbewusster für sie zu sorgen, im Namen und zum Nutzen derer, die von unseren Entscheidungen abhängen (Kinder, Sumatra-Nashörner), und aus Respekt vor denen, die zu ihrer Gestaltung beigetragen haben (Gott, frühere Generationen fähiger Menschen). In diesem Ethos sehe ich die Grundlage für die Synergie zwischen Naturschutz und dem Schutz des materiellen und immateriellen Kulturerbes.

Was gemacht werden sollte

Der Schutz des Natur- und Kulturerbes, ethisch gesehen im Sinne des vorigen Absatzes, impliziert einen sanften Umgang mit der Welt. Aus diesem Grund ist Bildung wichtig, und zwar lebenslange Bildung. Die entsprechenden Bemühungen müssen weltweit koordiniert werden, und es lohnt sich, von den Besten zu lernen; die Europäische Union und die etablierten internationalen Fachorganisationen (WWF, IUCN, ICOMOS) bieten dafür eine sehr geeignete Plattform. Was die einzelnen lokalen Behörden und Institutionen betrifft, so ist eine engere institutionelle Zusammenarbeit angebracht, die letztlich zu einer Stärkung des allgemeinen Schutzinteresses in der politischen Debatte führen könnte. Wie in der Einleitung erwähnt, ist dies im anglo-amerikanischen Umfeld traditionell der Fall; die tschechischen Erfahrungen haben zwar einerseits zu einer Spaltung zwischen den beiden Linien geführt, andererseits aber gerade das Beste aus der Bündelung der Kräfte etwa ein Jahrhundert zuvor gemacht, als die offizielle und rechtliche Basis schwach war und Initiativen von unten zählten. Die Heimatschutzbewegung war eine außergewöhnliche Kraft und kann durch ihre natürliche Mischung aus Bewahrung und Verschönerung, Interesse an der Natur und Interesse an der Kultur, ideologischem Traditionalismus und Modernismus, ganzheitlicher statt selektiver Zielsetzung sowie der Verbindung von Amateuren mit Profis und Aktivisten mit Politikern, nicht selten an der Spitze, dauerhaft inspirieren.

Auch wenn Idealisten es nicht gerne hören, ist es notwendig, die Sprache des internationalen Kapitals zu sprechen, damit seine Kapitäne die Denkmal- und Naturschützer nicht als Exoten betrachten: In der oben zitierten Umfrage schrieb ich, dass „das traditionelle gepflegte Aussehen der europäischen Landschaft oder der Blick aus dem Fenster eine Ware ist, deren Wert (und Geldwert) steigen wird“. Diese Art der Debatte könnte, wenn sie gut moderiert wird und den Schwerpunkt auf „Gesundheit“, „Wohlbefinden“ usw. legt, zu einer Ausweitung der Schutzgebiete und strengeren Schutzauflagen sowohl in der bebauten als auch in der unbebauten Landschaft führen. In den letzten Jahren haben die Kulturbehörden versucht zu zeigen, dass die Koexistenz von Fortschritt und Regulierung möglich, bewährt und vorteilhaft ist — siehe die UNESCO-Empfehlung

zur historischen Stadtlandschaft (HUL) von 2011, die Erklärung von Davos zugunsten einer hohen Baukultur für Europa (2018) und die Ankündigung von ländlichen Landschaften als ICOMOS-Thema für 2019.

Man könnte die Denkmal- und die Naturschützer als Beschützer der Umwelt bezeichnen (ich erinnere an den englischen Ausdruck „built environment“). Allerdings kann man nicht automatisch einen sofortigen Konsens in allen Fragen erwarten. Die Interessen des Natur- und Denkmalschutzes können sich manchmal überschneiden, zum Beispiel wenn seltene Biber die Bäume in einem malerischen Schlosspark anknabbern. In solchen Fällen ist es nicht schwer, eine Kompromisslösung zu finden. Ein schwierigeres Thema ist der Null-Kohlenstoff-Gebäudestandard: Liebhaber historischer Gebäude befürchten, dass Gebäude, die für sie von Interesse sind, mit Dämmstoffen ummantelt und mit Technik vollgestopft werden, um die geltende Energienorm zu erfüllen.

Das gravierendste Problem ist jedoch das empfindlichste und wird daher kaum angegangen: die Überbevölkerung. Bei einem Bevölkerungswachstum von rund 80 Millionen Menschen pro Jahr wird es auf der Erde bald einfach keinen Platz mehr für die verschiedenen Arten von Natur- und Kulturerbe geben. Der Naturforscher David Attenborough (2021) geht in seiner alarmistischen und zugleich sehr pragmatischen Analyse des Zustands der Erde von einem natürlichen Bevölkerungshöchststand von etwa 11 Milliarden Menschen zu Beginn des zweiundzwanzigsten Jahrhunderts aus. Eine solche Prognose ist ebenso optimistisch wie pessimistisch zu lesen — und gleichzeitig realistisch, was bedeutet, dass man über verschiedene Sicherungsinstrumente für ein existenziell bedrohtes Erbe nachdenken und diese entwickeln muss: z. B. Archive, Genbanken, Filme, Scans und Modelle oder zoologische und botanische Gärten. Die Tschechische Republik hat in dieser Hinsicht einen beachtlichen internationalen Beitrag geleistet, sei es bei der Dokumentation der von islamischen Sektierern zerstörten Denkmäler von Mosul im Irak oder bei der Zucht seltener Arten in Zoos (Abb. 9). Die Überbevölkerung sieht aus tschechischer Sicht verständlicherweise anders aus als aus indischer; wenn jedoch verschiedene Empfehlungen zur Erhöhung der Geburtenrate der einheimischen Bevölkerung oder des Zustroms von Migranten ausgesprochen werden, sei es aus Philanthropie oder zur Sättigung des Rentensystems, wäre es meines Erachtens gerechtfertigt, die Möglichkeit zu erwägen, jeden „freien Raum“ zugunsten der Stärkung der Population des Hermelins, des Luchses oder ganzer Ökosysteme zu nutzen.

Der bereits erwähnte David Attenborough betont die Wiederherstellung der Wildnis und eine Kreislaufwirtschaft, die im Wesentlichen die „Landwirtschaft“ der Natur nachbilden würde. Dieser Leitfaden kann von Denkmalpflegern nicht wörtlich angewandt werden: Architekturdenkmäler und Denkmalbereiche können zweifellos als ein spezifisches Ökosystem betrachtet werden, aber es ist schwer vorstellbar, dass sie ohne den Menschen „überleben“. Nikos Salingaros zieht

eine inspirierende Parallele zwischen Organismen und traditionellen Häusern, die — in Symbiose mit ihren Nutzern — Lebenszyklusmerkmale wie Stoffwechsel, Anpassung an die Umwelt usw. aufweisen. Es geht nicht darum, den Menschen zu vertreiben, sondern darum, dass sich der Mensch in einer geschützten Umwelt so verhält, dass ihre Werte erhalten bleiben — das gilt sowohl für einen Naturlehrpfad im Moor eines Nationalparks als auch für den Verkehr auf einer historischen Brücke (Abb. 10). Reservate im engeren Sinne des Wortes, d. h. No-Go-Zonen, bedeuten im Falle des Kulturerbes insbesondere noch nicht ausgegrabene archäologische Stätten.

Die Kommunikation innerhalb der Gemeinschaft der Schützenden sollte nicht einseitig oder paternalistisch sein. Wenn ein seltener Käfer anfängt, das Holz eines gotischen Altarflügels zu zerstören, ist es angebracht, ihn (behutsam) zu vertreiben. Umgekehrt kann die Fledermaus auf den Dachbalken eines Schlosses übernachten — eine gelegentliche Reinigung des Bodens schadet dann nicht. Die spezifischen Lösungen werden sich immer aus der Situation ergeben: Die akademische Theorie kann zu ihrer Qualität und Nachhaltigkeit beitragen, indem sie einen interdisziplinären, fachlich korrekten und ethisch fundierten Schwerpunkt auf einen ganzheitlichen Ansatz für Natur- und Kulturerbe legt und diesen Ansatz den Mitarbeitern vor Ort, die mit ihren täglichen Aufgaben beschäftigt sind, verständlich macht. Dies ist keine leichte Aufgabe.

Barbora Vacková

/CZ/

Socioložka, na Masarykově univerzitě v Brně vyučuje především základy sociologie. Nejen na Masarykově univerzitě přednáší v kurzech věnovaných sociologii architektury, prostoru a bydlení. Výzkumně se dlouhodobě věnuje městu jako ideji i jako žité praxi, a to v různých kulturních, historických a sociálních kontextech.

/AT/

Sie ist Soziologin und lehrt vor allem die Grundlagen der Soziologie an der Masaryk-Universität in Brunn. Nicht nur an der Masaryk-Universität unterrichtet sie in Kursen zur Soziologie der Architektur, des Raums und des Wohnens. Ihre Forschung konzentriert sich seit langem auf die Stadt als Idee und als gelebte Praxis in verschiedenen kulturellen, historischen und sozialen Kontexten.

Jak žít s kulturním dědictvím?

Barbora Vacková

Tento text vychází z diskusního příspěvku, který byl přednesen na konferenci projektu COL v roce 2019. V jeho úvodu vysvětluji svou pozici socioložky a to, co je ze sociologického hlediska zajímavé na problematice ochrany hmotného kulturního dědictví. S tímto sociologickým zájmem pak souvisí otázky, které formuluji v druhé části textu a které je možné chápat jako snahu o širší rámování celé problematiky. V závěrečné části textu se pak ptám na to, co je vlastně v současnosti autentické prožívání míst, která jsou dnes chápána jako místa s velkou historickou hodnotou a jsou památkově chráněna. Text byl přednesen před vypuknutím pandemie COVID-19 a situaci po roce 2020 reflektuje pouze částečně. Přesto, možné sociální důsledky ochrany nemovitého kulturního dědictví jsou stále aktuálním tématem. Mým cílem není zpochybňovat status ochrany, ale zdůraznit, že i chráněné lokality (především ty městské, ale také venkovské) jsou současně místy života současných obyvatel.

Specifika sociologického pohledu

Sociologický přístup k věci může být obecně velmi široký, pro potřeby tohoto textu se spokojím s konstatováním, že sociologie je především vědou zkoumající sociální změnu. Od samého počátku začali sociální vědci hledat odpovědi na otázku, jak se společnost proměňuje a jak je možné, že v situaci, kdy se rozpadají staré vazby, se nehroutlí společnost jako celek. Začali si všimnout toho, že vznikají nové vazby, nové kolektivity, nové principy dělání věcí.

S problematikou ochrany nemovitého kulturního dědictví se setkávám dlouhodobě v projektech, které jsme realizovali v baťovských domcích ve Zlíně, stejně jako v projektu realizovaném v historickém městě Telči. I mým zájmem bylo od počátku vnímat sociální změnu, a to jak v její sociální praxi, tak z hlediska diskurzu. Sledováním sociální praxe míním to, jakým způsobem se mění jednání lidí, což souvisí s jejich motivacemi. Proč a jak věci dělají, a jak a proč se jejich dělání

liší od toho, jak to dělali generace jejich rodičů a prarodičů. Sledování diskurzivních proměn pak znamená, jednoduše řečeno, jakým způsobem se proměňuje to, o čem se mluví a jak se o tom mluví. Je zřejmé, že rovina praxe a rovina diskurzivní jsou propojené.

Druhým důležitým rysem sociologie a dalších sociálních věd je to, že by měly být reflexivní a měly by vnímat (respektive ti, kdo je provozují, tedy vědci a vědkyně) svou specifickou pozici. Sociální vědci by měli mít dobře kultivovanou vlastnost vidět svět očima druhých, protože je to právě pozice, kterou máme v sociální struktuře, naše zkušenost se světem, která ovlivňuje naše jednání i diskurzivní praktiky. To, jak svět žijeme a chápeme, souvisí s tím, kdo jsme. A to, kým jsme, si z velké části nevybíráme.

Sociologie je tedy věda, která klade otázky, hledá různé úhly pohledu, ale často díky tomu jednoduché věci spíše zkomplikuje, protože odkrývá nesamozřejmost věcí, které jsou obecně za samozřejmé považovány. Tak odhaluje mnohé paradoxy sociální reality a snaží se také demaskovat samozřejmost, s jakou svět kolem sebe přijímáme. Věci a jednání nemají svou hodnotu sami o sobě, mají ji, protože jim je přikládáme.

To mne přirozeně vede k úvaze nad tím, jak se mění praxe v chráněných lokalitách a jak se mění diskurz, který je kolem nich utvářen. Jinak řečeno, jako socioložku mne nutně nezajímá to, že je důležité mít památky (stavby a lokality s tímto statusem) a chránit hodnoty (jakkoli to nezpochybňuji), ale jací aktéři to říkají, jak s tímto tvrzením nakládají a také to, jak silná je v této praxi jejich pozice (mocensky) a jakými způsoby je legitimizována. Nejde mi tedy o to, že památka, městská rezervace, lokalita má být chráněna, ale o to, proč má být chráněna, co to dělá s jejími obyvateli a uživateli, jak tento fakt ovlivňuje (konstruuje) je samotné.

Současně je ale důležité, že pole ochrany se střetává s poli ekonomie a politiky. A to je ještě zajímavější — ochrana, respektive mluvení o ní, se může stát nástrojem politického, ekonomického a obecně sociálního boje o pozice.

Předpoklady a otázky

Budu vycházet z několika premis, které se dnes zdají být obecně přijímány, ani ne tak na úrovni akademické, která je (téměř) vždy otevřena kritické diskuzi, ale především na rovině každodenní praxe měst, jejich správy, samosprávy a obyvatel. Jsou také např. reprodukovány ve školních učebnicích.

- Jsou statky, které je třeba chránit, protože představují naše kulturní dědictví.
- S kulturním dědictvím (celého světa) se máme nárok seznamovat a mít z něj požitek (někdo dokonce i poučení).
- S tímto hledáním požitků (a poznáváním) je spojen turistický ruch, na kterém je založena ekonomika mnoha měst, regionů a států.

Z těchto tří premis však vycházejí podstatné otázky (což je to, co by mělo být na začátku sociologického bádání):

- Jak se formuje představa hodnoty, kterou je třeba chránit? Co to je kulturní dědictví, kdo jej určuje?
- Máme univerzální nárok na přístup k těmto hodnotám? Když konsenzuálním způsobem identifikujeme hodnotu, musíme ji naservírovat lidem (ve smyslu ne-odborného publika) na podnose?
- Jak se vyrovnat se zjevným rozparem v právech těch, kdo jsou lokální (místní, žijí v místě, nebo zde pracují, mají zde rodinné kořeny atp.) s těmi, kdo přichází, protože slyšeli, že tohle je dobré vidět (protože to např. patří k dobrému vychování, mít zájem o památku, nebo proto, že se to prostě dělá)?

Nyní se chci vyjádřit k těmto třem otázkám, aniž slibuji, že přinesu i nějaké odpovědi. V příspěvku šlo o úvahu nad podotázkami, které se otevírají.

Jsou statky, které je třeba chránit, protože představují naše kulturní dědictví.

Jak se formuje představa hodnoty, kterou je třeba chránit?

Tématem konference byly hodnoty společného dědictví. Samozřejmě by bylo možné diskutovat už samotný předpoklad toho, že opravdu máme obecně sdílené hodnoty, které jsou navázány na stejně sdílené představy o tom, co to vlastně je kulturní dědictví. Stará drtička na šrot na zahradě naší babičky mně a mému muži připadala krásná — vnímali jsme ji jako svého druhu památku, jako svědka minulosti (což se zdá být jeden z nejdůležitějších momentů), jako důkaz

toho, že i na tomto malém dvoře se připravoval šrot pro prase. Jako mechanický „zázrak“ techniky, malý kousek industrie. Ale pro babičku a její dcery to byl kus šrotu, který bylo třeba rozebrat, protože na dvoře už jenom překáží. Jejich pohled pak nebyl o nic méně legitimní, než ten náš.

Karel Hynek Mácha je v české historii znám nejen jako básník, ale také jako turista. Člověk, který objevoval, nebo spíše hledal, kouzlo zapomenutých zřícenin a krajiny, která ztrácela své původní významy (pravděpodobně i díky modernizačním procesům industrializace), a byla náhle otevřena tomu, aby v ní romantici jako on viděli nové hodnoty. Utíkali se z měst do krajiny. Dnes na mnohá místa chodíme právě proto, že je před bezmála dvěma sty lety Mácha navštívil, a tím pravděpodobně nezamýšleně definoval, kde hledat českou romantickou krajinu (nebo zamýšleně, nejsem odborník na Máchu). Podobné jednání pak mělo za následek i vzbuzený zájem o „památky“ a také naši představu, že by měli vypadat jakoby goticky, protože to je způsob, který tím správným způsobem materializuje hodnotu v ní skrytou. Na přelomu 19. a 20. století pak mnohá historická města a památky u nás postihla vlna regotizace. Jistě nejen kvůli Máchovi — gotika se stala vzorem romantiků obecně.

Turistika, turistický a kulturní průmysl, které se v oblasti nemovitého hmotného dědictví stýkají, tak ze svědků minulosti dělají zboží, předměty spotřeby. Jejich provozovatelé často zdůrazňují ty kulturní hodnoty, které se dobře prodávají. V knize Jak rozumět populární kultuře, jednom z nevlivnějších textů kulturních studií, John Fiske ukazuje, že publikum, zákazníci, prostě ti, kdo platí za užívání těchto kulturních statků, v nich často mohou a dokáží nalézat výrazy hodnot odlišných, než které do nich vkládají producenti. Naše přijímání hodnot a práce s artefakty, které je mají představovat, je silně ovlivněno tím, jaká je naše životní zkušenost, styl, sociální a kulturní zázemí. To platí pro návštěvníky i pro odborníky. Jejich vztah je často zprostředkováván právě skrze hmotný prostor, ve kterém všichni žijeme. Ale přes tuto různorodost profesních i každodenních zkušeností, to mají některé budovy či lokality jednodušší než jiné, a ne všem se nakonec dostane statusu ochrany.

V době konání konference to bylo právě 10 let od doby, kdy byl zbourán liberecký obchodní dům Ještěd. Komplikovaná oranžovo-hnědá konstrukce pozbyla své funkce, pro aktuální způsob obchodu měl dům nevhodnou vnitřní strukturu, bez parkovišť a bez zázemí. To, že budova představovala unikátní ukázkou architektury jednoho období nestačilo. Přitom jeho zmizení litují i ne-odborní uživatelé, pro které svou originalitou představoval jednu z „ikon“ (diskurz) města, ale také místo, na kterém se potkávali, kde nakupovali, kde prostě žili. Mnoho lidí, se kterými o Ještědu mluvím, jako první zmíní to, že tam se člověk vždycky ztratil (praxe). Je to konkrétní osobní vzpomínka, která dává místu hodnotu. Odráží se v ní jak zkušenost s konkrétní sociální praxí,

tak vytváří onen specifický a neopakovatelný rukopis: nebylo nic stejného jako Ještěd, proto jeho uživatelé neměli návod na to, jak se v něm neztratit. To dokázali jenom ti nejzkušenější. Jinými slovy, Ještěd byl místem, které neopakovatelným způsobem tvořilo kontext lidského jednání.

V posledních letech jsme mohli podobně sledovat bourání budov Transgasu v Praze, ale i dalších podobných. Zdaleka to není jen kvalita architektury samotné a imaginace autora, co rozhoduje o tom, zda si dům zasluhuje péči a ochranu, či vůbec existenci. Rozhoduje široký kontext ekonomických, legislativních sítí. A také efemerní obecný názor, ve kterém se může např. projevit spojení s minulostí, nebo prostě představa o tom, co je krásné a co je ošklivé.

Náhle se před námi vynořuje velmi komplexní otázka, proč některé věci projdou procesem uznání a jiné ne. Norský antropolog Thomas Hylland Eriksen se ptá stejně, když uvažuje, proč jsou některé věci vnímány jako hodnotnější než jiné. Ve svém kritickém textu o koncepci/ích kultury, které ve svých politikách aplikuje UNESCO upozorňuje na nevyřešený rozpor mezi univerzalistickým a relativistickým pojetím kultury. Nejde ani tak o to, co je „pravda“, ale jak budeme přistupovat ke světu: máme zde mnoho kultur, které chráníme v jejich rozmanitosti, nebo přistoupíme na představu jejich propojení. Jak budeme řešit legitimní nároky těch, jejichž kultura je autenticky zachovalá, na moderní technologie či změnu sociální struktury? Podobně můžeme uvažovat o historických proměnách — do jaké míry jsou epochy uzavřeny či propustné?

Staré slohy, o kterých „víme“, že se dnes již nepoužívají, jako by byly součástí uzavřených historických epoch, které je možné chránit právě proto, že v naší představě se už nebudou měnit, nevyvolávají veřejně kontroverzní otázky, není zpochybňována jejich estetická kvalita, často jsou obdivovány se slovy „no jak to ti naši předkové dokázali, kdy neměli... (dosad jakýkoliv typ technologie)“. Orientalizujeme tak vlastní minulost. Eriksen jako antropolog ale tyto vize pevné hranice zpochybňuje — kultura není něco pevného a neměnného, naopak mnohem přesnější by bylo, kdybychom v tomto podstatném jméně byli schopni vnímat neustálý proces. Protože kultura je proces. Každý prvek kultury, tedy i zdánlivě neměnná nemovitost, je stále pod tlakem této změny. Gotický chrám je součástí dnešního města. To, jak jej využíváme, chápeme, tvoří jeho aktuální význam. Stává se například globálním dědictvím, na které máme nárok, protože, je-li toto dědictví (na kterém se shodneme) dědictvím všech, těžko to může být jinak.

S kulturním dědictvím (celého světa) se máme nárok seznamovat a mít z něj požitek (někdo dokonce i poučení).

Máme univerzální nárok na přístup k těmto hodnotám?

Odpověď je zdánlivě jednoduchá: Příklad posvátné hory Uluru v Austrálii je jasný. Turisté nedodržující pravidla na místě nemají co dělat. Nerozumí kultuře, pocitům a hodnotám lidí, pro které je hora víc než udivující přírodní úkaz. Jindy můžeme diskutovat šířeji: Jak legitimizujeme návrat řeckých památek z Británie do Řecka, když si na ně dělá nárok celá evropská kultura? Nepostarají se v britském muzeu stejně dobře, jako v řeckém? Je národnost rozhodující? Místo původu? Jak vymezujeme nárok na vlastní historii? To jsou kontroverzní a komplikované otázky, na které teď nechci odpovídat, ale chci se skrze ně dostat k jinému tématu.

Jsou to otázky, které se stávají problémem právě při univerzalistickém pojetí ochrany historie „lidstva“. A souvisí to i s onou přístupností všem. Paradoxně je to právě úmluva o ochraně světového kulturní a přírodního dědictví, která hovoří o „dědictví“ ohroženém růstem turismu. Turismus je ale doposavad jedinou cestou, kterou jsme pro seznamování se s místy dědictví vynalezli — pokud ne jedinou, tak jistě nejatraktivnější a z jistého hlediska nejefektivnější. A rozhodně odpovídá univerzalistické představě nároku.

Shodou okolností byl v době konání konference uzavřen Louvre, když stávkovali jeho zaměstnanci, kteří si stěžovali (jistě právem) na příliš velký počet návštěvníků. Kolegyně, která ve stejné době pracovala v brněnské vile Tugendhat, ve které se rezervační systém otevíral dvakrát za rok, popisovala nápor zájemců v tom roce jako naprosto nepředvídatelný a bezkonkurenčně nejsilnější. Především byla ale překvapena emotivními a agresivními výstupy neúspěšných zájemců o prohlídku. Objevovala se disonance mezi tím, co očekáváme od „kulturního člověka“, který je informovaný a zajímá se o historické a kulturní skvosty, a jeho v podstatě sprostým jednáním.

Před pandemií se mluvilo o tom, že tento tlak je součástí tzv. over-turismu. Přeplnění lidmi, kteří více či méně bez skrupulí cestují po světě, protože mají nárok vidět. Ale také proto, že mohou cítit tlak na to, že je třeba vidět. Důvody mohou být různé. Dále se také mluvilo o tom, že tato přelidněnost paradoxně tato místa vyliďňuje a tím způsobuje jejich přeměnu v něco, co s oblibou označujeme jako „Disneyland“, abychom zdůraznili specifickou neživost a umělost hry, která je pouze na oko.

S hledáním požitků (a poznáváním) je spojen turistický ruch, na kterém je založena ekonomika mnoha měst, regionů a států.

Jak se vyrovnat se zjevným rozporem v právech těch, kdo jsou lokální s těmi, kdo přichází?

Fiske mluví o tom, že kulturní průmysl nám dává požitky. Cestování za památkami, za jídlem, za neopakovatelnou atmosférou je hledáním těchto „jiných“ požitků. Dávno ale víme, že status ochrany paradoxně zvyšuje nebezpečí ohrožení. Jednak je soustavný nebo dlouhodobý, i když sezónní, nával lidí fyzickým ohrožením, které může způsobovat materiální degradaci místa. Podobně jako les i města či dokonce venkovské lokality mohou erodovat pod náporům návštěvníků. Za druhé je ale ohrožována i sociální a kulturní integrita či jedinečnost místa, které se stane turistickým cílem: autenticita, která je cenná, už nemůže být stejná. Právě proto, že život, sociální vztahy, kultura, se neustále mění. Jakmile do lokálního společenství vpustíme svět, nutně se začne proměňovat.

Jaká je autenticita, kterou chráníme? To, co je autentické, je pravé či dokonce pravdivé. Zde se opět dostávám k tření mezi univerzalistickým a relativistickým pojetím kultury. Chceme chránit to, co je ostrovem minulosti (a je to tedy autentické?), nebo to co je živou současností? Chceme chránit lokální autenticitu či vidět to, jaká je naše současná společnost, že je globálně propojená? Jsou místa jako je Telč nebo Český Krumlov opravdu pouze těmi Disneylandy, nebo jsou i místa života obyvatel, kteří se jenom z určitého úhlu pohledu stávají neviditelnými?

A pokud budeme lpět na onom autentickém, co je autentičtější místo modernity, než je Disneyland? Vždyť i pod všemi těmi kostýmy, umělými vodopády a pohádkovými zámky, pod vrstvou fantazie (nebo Fantazie, slavného a dnes většinou zapomenutého Disneyho animovaného filmu) je svět každodennosti těch, kdo jsou zaměstnaní a kdo iluzi vytváří, svět ekonomických a mocenských vztahů, který hranice zábavního parku dalece přesahuje.

Je otázkou, zda turismus a návštěvníci jsou to jediné, co obyvatele historických center měst vyhání za jejich hranice. Nemůžeme uvažovat i o jiných důvodech? Kvalitě bydlení v historických domech, omezených možnostech parkování, omezených možnostech v dosažení služeb. Obecně o změně životního stylu, nároků na bydlení. Ale také o vlastnických vztazích kolem nemovitostí.

Co hledáme?

Nabízí se tedy poslední otázka: Co vlastně hledáme, když kritizujeme vylidnění měst a chceme je znova naplnit životem. Na stránkách projektu Kateřiny Šedé www.unes-co.cz je tento výčet deseti činností z center měst jako Český Krumlov, které jsou na pokraji vyhynutí:

- Praktický lékař
- Chození po ulici v domácím oděvu
- Sušení prádla z okna
- Větrání peřin z okna
- Potraviny
- Čistírna
- Parkování v centru
- Praní prádla v řece
- Klepání koberců
- Fotbal v ulicích
- Stavění bunkrů
- Vynášení odpadků během dne
- Pozvání turisty k sobě domů

Ve své jednoduchosti jde o expresivní vyjádření něčeho, co ztrácíme. Tak tento výčet posiluje představu, že jsou to hodnoty, které musíme chránit. (Budme spravedliví, na stránce je tento výčet ještě delší a strukturovanější, toto je její TOP TEN). Praktický lékař v dosahu je jistě skvělá věc. Ale opravdu je sušení prádla z okna autentické? Nebo praní prádla v řece? A mizí proto, že jsou zde turisté? Opravdu zvete k sobě domů kolemjdoucí, protože se objeví ve vaší zapadlé ulici? Očekáváme pozvání na ulici evropského města? Nebo spíše na samotě některých evropských velehor? Nechcete si sami raději užívat anonymity města?

Vím, že zde píšu o uměleckém projektu, jehož cílem je také spíše otázky vyvolávat, než na ně odpovídat. Mířím ale k tomu, že podobné výčty zaručeně autentických činností jsou mnohem spíše navázány na naši ideu pospolitosti, kterou jsme opustili (nikoliv vědomě, ale to je ona sociální změna) ve chvíli, kdy se začala formovat moderní společnost. Není náhoda, že právě v té chvíli jsme také začali vynalézat vlastní minulost, kterou je třeba chránit. A začali nostalgicky vzpomínat na jednání, které nám zmizelo.

Tak, jako se mění naše kultura, kterou utváříme tím, kdo jsme a jak žijeme, se spolu s ní mění i to, co je autentické. Je možné, že před třemi lety byla autenticita míst jako je Český Krumlov nebo Telč tvořena právě skupinami turistů z Asie. Právě proto, že jejich přítomnost na těchto místech byla důsledkem i obrazem naší vlastní kultury. Dnes tyto skupiny zmizely, protože podmínky jejich přítomnost prostě nedovolují. A tato místa vypadají a žijí zase malinko jinak. Ale ani když zmizely tyto velké skupiny turistů, nemůžeme čekat, že se na tato náměstí vrátí děti hrající kopanou. A je otázka, zda na náměstí v Českém Krumlově někdy někdo fotbal hrál, když je z kopce a kousek za řekou je to rovinka...

Mit dem Kulturerbe leben — aber wie?

Barbora Vacková

Dieser Text basiert auf einem Diskussionspapier, das auf der COL-Projektkonferenz 2019 vorgestellt wurde. In der Einleitung erkläre ich meine Position als Soziologin und was aus soziologischer Sicht an der Frage des Schutzes des materiellen Kulturerbes interessant ist. Dieses soziologische Interesse wird dann mit den Fragen in Verbindung gebracht, die ich im zweiten Teil des Textes formuliere, der als Versuch gesehen werden kann, das ganze Thema breiter zu fassen. Im letzten Teil des Textes stelle ich dann die Frage, was eigentlich die authentische Erfahrung von Orten ist, die heute als historisch wertvoll gelten und durch den Denkmalschutz geschützt sind. Der Text wurde vor dem Ausbruch der Covid 19-Pandemie vorgelegt und spiegelt nur teilweise die Situation nach 2020 wider. Dennoch sind die möglichen sozialen Folgen des Schutzes des unbeweglichen Kulturerbes nach wie vor ein aktuelles Thema. Mein Ziel ist es nicht, den Status des Schutzes in Frage zu stellen, sondern zu betonen, dass geschützte Stätten (insbesondere städtische, aber auch ländliche) auch Orte des Lebens für die heutigen Bewohner sind.

Die spezifisch soziologische Sicht

Die soziologische Herangehensweise an das Thema kann im Allgemeinen sehr weit gefasst sein; für die Zwecke dieses Textes werde ich mich mit der Feststellung begnügen, dass die Soziologie in erster Linie eine Wissenschaft ist, die den sozialen Wandel untersucht. Von Anfang an suchten die Sozialwissenschaftler nach Antworten auf die Frage, wie sich die Gesellschaft verändert und wie es möglich ist, dass in einer Situation, in der alte Bindungen wegbrechen, die Gesellschaft als Ganzes nicht zusammenbricht. Sie begannen zu bemerken, dass neue Bindungen entstanden, neue Kollektive, neue Prinzipien des Handelns.

Mit der Frage des Schutzes des unbeweglichen Kulturerbes beschäftige ich mich schon seit langem, sowohl bei den Projekten, die wir in den Bat'a-Häusern in Zlín durchgeführt haben, als auch bei dem Projekt, das in der historischen Stadt Telč umgesetzt wurde. Mein Interesse galt auch der Wahrnehmung des sozialen Wandels von Anfang an, sowohl in seiner sozialen Praxis als auch in Bezug auf den Diskurs. Mit der Beobachtung der sozialen Praxis meine ich die Art und Weise, wie sich das Verhalten der Menschen verändert, was mit ihren Motivationen zusammenhängt. Warum und wie sie Dinge tun, und wie und warum sie Dinge anders tun als die Generationen ihrer Eltern und Großeltern. Die Verfolgung des diskursiven Wandels bedeutet also, einfach ausgedrückt, dass sich das, was gesagt wird und wie es gesagt wird, verändert. Es ist klar, dass die Ebene der Praxis und die Ebene des Diskurses miteinander verbunden sind.

Das zweite wichtige Merkmal der Soziologie und anderer Sozialwissenschaften besteht darin, dass sie (oder diejenigen, die sie praktizieren, d.h. Wissenschaftler und Gelehrte) reflexiv sein und ihre spezifische Position wahrnehmen sollten. Sozialwissenschaftler sollten eine gut kultivierte Fähigkeit haben, die Welt mit den Augen anderer zu sehen, denn es ist die Position, die wir in der sozialen Struktur einnehmen, unsere Erfahrung der Welt, die unsere Handlungen und diskursiven Praktiken beeinflusst. Wie wir leben und die Welt verstehen, hängt damit zusammen, wer wir sind. Und wer wir sind, ist größtenteils nichts, was wir uns aussuchen.

Die Soziologie ist also eine Wissenschaft, die Fragen stellt, die nach verschiedenen Perspektiven sucht, die aber auch oft einfache Dinge kompliziert macht, indem sie die Unkompliziertheit von Dingen aufdeckt, die im Allgemeinen als selbstverständlich angesehen werden. Auf diese Weise deckt sie viele Paradoxien der sozialen Wirklichkeit auf und versucht auch, die Selbstverständlichkeit zu entlarven, mit der wir die Welt um uns herum wahrnehmen. Dinge und Handlungen haben keinen Wert an sich, sie haben einen Wert, weil wir ihnen einen Wert beimessen.

Dies führt mich natürlich zu der Frage, wie sich das praktische Leben in geschützten Gebieten verändert und wie sich der Diskurs, der sich um sie herum entwickelt, verändert. Mit anderen Worten, als Soziologin interessiert mich nicht unbedingt, wie wichtig es ist, Denkmäler (Gebäude und Stätten mit diesem Status) zu haben und Werte zu schützen (so wenig ich dies auch in Frage stelle), sondern welche Akteure dies sagen, wie sie mit diesem Anspruch umgehen und auch, wie stark ihre Position (im Sinne von Macht) in dieser Praxis ist und auf welche Weise sie legitimiert wird. Es geht mir also nicht darum, dass ein Denkmal, ein städtisches Viertel, ein Ort geschützt werden sollte, sondern darum, warum er geschützt werden sollte, was er mit seinen Bewohnern und Nutzern macht und wie diese Tatsache sie selbst beeinflusst (konstruiert). Gleichzeitig ist es aber auch wichtig, dass sich der Bereich des Denkmalschutzes mit den Bereichen Wirtschaft

und Politik überschneidet. Und das ist noch interessanter: Der Schutz, oder das Reden darüber, kann zu einem Instrument des politischen, wirtschaftlichen und allgemein sozialen Kampfes um Positionen werden.

Voraussetzungen und Fragen

Ich werde von einigen Prämissen ausgehen, die heute allgemein akzeptiert zu sein scheinen, nicht so sehr auf der akademischen Ebene, die (fast) immer für kritische Diskussionen offen ist, sondern vor allem auf der Ebene der alltäglichen Praxis der Städte, ihrer Verwaltung, Selbstverwaltung und Bewohner. Sie werden zum Beispiel auch in Schulbüchern wiedergegeben.

- Sie sind schützenswerte Güter, weil sie unser kulturelles Erbe darstellen.
- Wir haben ein Recht darauf, das kulturelle Erbe (der ganzen Welt) kennen zu lernen und zu genießen (manche lernen sogar davon).
- Mit dieser Suche nach Vergnügen (und Lernen) ist der Tourismus verbunden, auf dem die Wirtschaft vieler Städte, Regionen und Länder beruht.

Aus diesen drei Prämissen ergeben sich jedoch die wesentlichen Fragen (die am Anfang der soziologischen Forschung stehen sollten):

- Wie entsteht die Idee des zu schützenden Wertes? Was ist kulturelles Erbe, und wer definiert es?
- Haben wir einen universellen Anspruch auf Zugang zu diesen Werten? Wenn wir einen Wert einvernehmlich ermitteln, müssen wir ihn dann den Menschen (im Sinne eines nicht fachkundigen Publikums) auf einem Tablett servieren?
- Wie gehen wir mit dem offensichtlichen Konflikt zwischen den Rechten der Einheimischen (die an diesem Ort leben oder arbeiten, hier familiäre Wurzeln haben usw.) und denen derjenigen um, die kommen, weil sie gehört haben, dass es gut ist, dies zu sehen (z. B. weil es zum guten Ton gehört, sich für das Denkmal zu interessieren, oder weil es einfach gemacht wird)?

Ich möchte nun auf diese drei Fragen eingehen, ohne zu versprechen, dass ich auch Antworten liefern kann. Der Beitrag war eine Reflexion über die Fragen, die sich auftun.

Es gibt Güter, die geschützt werden müssen, weil sie unser kulturelles Erbe darstellen.

Wie entsteht die Idee des zu schützenden Wertes?

Das Thema der Konferenz waren die Werte des gemeinsamen Erbes. Natürlich könnte man darüber diskutieren, dass wir gemeinsame Werte haben, die mit ebenso gemeinsamen Vorstellungen darüber verbunden sind, was kulturelles Erbe eigentlich ist. Mein Mann und ich fanden den alten Schrothäcksler im Garten unserer Großmutter wunderschön — wir sahen ihn als eine Art Relikt, als Zeuge der Vergangenheit (was einer der wichtigsten Momente zu sein scheint), als Beweis dafür, dass selbst in diesem kleinen Hof Schrot für das Schwein aufbereitet wurde. Ein mechanisches „Wunderwerk“ der Technik, ein kleines Stück Industrie. Aber für die Großmutter und ihre Töchter war es ein Stück Schrott, das demontiert werden musste, weil es im Garten nur im Weg war. Ihre Ansicht war nicht weniger legitim als unsere.

Karel Hynek Mácha ist in der tschechischen Geschichte nicht nur als Dichter, sondern auch als Tourist bekannt. Er war ein Mann, der den Charme vergessener Ruinen und Landschaften entdeckte oder besser gesagt suchte, die ihre ursprüngliche Bedeutung verloren hatten (wahrscheinlich durch die Modernisierungsprozesse der Industrialisierung) und sich plötzlich für Romantiker wie ihn öffneten, um neue Werte in ihnen zu sehen. Sie flüchteten aus den Städten auf das Land. Heute besuchen wir viele Orte genau deshalb, weil Mácha sie vor fast zweihundert Jahren besucht hat, und dabei wahrscheinlich unabsichtlich definiert hat, wo die tschechische romantische Landschaft zu suchen ist (oder es beabsichtigt hat, ich bin kein Experte für Mácha). Ein ähnlicher Akt führte dann zu einem geweckten Interesse an „Denkmälern“ und auch zu unserer Vorstellung, dass sie gotisch aussehen sollten, weil dies die Art und Weise ist, die den in ihnen verborgenen Wert auf die richtige Weise materialisiert. Dann, an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert, wurden viele historische Städte und Denkmäler in unserem Land von einer Welle der Re-Gotisierung erfasst. Sicherlich nicht nur wegen Mácha — die Gotik wurde zum Vorbild für die Romantiker im Allgemeinen.

Der Tourismus, die Fremdenverkehrs- und die Kulturindustrie, die im Bereich des unbeweglichen materiellen Erbes zusammenkommen, machen so die Zeugen der Vergangenheit zu Waren, zu Konsumobjekten. Ihre Betreiber betonen oft die kulturellen Werte, die sich gut verkaufen. In „How to Understand Popular Culture“, einem der einflussreichsten Texte der Kulturwissenschaften, zeigt John Fiske, dass das Publikum, die Kunden, also diejenigen, die für die Nutzung dieser Kulturgüter bezahlen, in ihnen oft andere Werte zum Ausdruck bringen können als die, die ihnen von den Produzenten verliehen wurden. Unsere Rezeption von Werten und unsere Arbeit mit den Artefakten, die sie repräsentieren sollen, wird stark von unserer Lebenserfahrung, unserem

Stil und unserem sozialen und kulturellen Hintergrund beeinflusst. Dies gilt für Besucher und Fachleute gleichermaßen. Ihre Beziehung wird oft gerade durch den materiellen Raum vermittelt, in dem wir alle leben. Doch trotz dieser Vielfalt an beruflichen und alltäglichen Erfahrungen haben es einige Gebäude oder Stätten leichter als andere, und nicht alle werden letztendlich den Status eines Schutzobjekts erhalten.

Zum Zeitpunkt der Konferenz war es gerade 10 Jahre her, dass das Kaufhaus Ještěd in Reichenberg/Liberec abgerissen wurde. Der aufwändige orange-braune Bau hatte seine Funktion verloren, und das Gebäude hatte eine für die heutigen Handelsströme ungeeignete innere Raumaufteilung, es gab keine Parkplätze und sonstige Außenausstattung. Die Tatsache, dass das Gebäude ein einzigartiges Beispiel für die Architektur einer bestimmten Epoche darstellt, reichte nicht aus. Sein Verschwinden wird jedoch auch von nicht fachkundigen Nutzern bedauert, für die seine Originalität eine der „Ikonen“ (Diskurs) der Stadt darstellte, aber auch einen Ort, an dem sie sich trafen, an dem sie einkauften, an dem sie einfach lebten. Viele Leute, mit denen ich über Ještěd spreche, erwähnen allem voran, dass man sich dort immer verirrt (Praxis). Es ist eine bestimmte persönliche Erinnerung, die dem Ort einen Wert verleiht. Sie spiegelt zum einen die Erfahrung einer bestimmten sozialen Praxis wider und schafft zum anderen diese spezifische und einzigartige Handschrift: Es gab nichts Vergleichbares zu Ještěd, so dass die Nutzer keine Anleitung hatten, wie sie sich nicht darin verlieren konnten. Nur die Erfahrensten könnten das tun. Mit anderen Worten: Ještěd war ein Ort, der den Kontext des menschlichen Verhaltens auf unwiederholbare Weise prägte.

In den letzten Jahren haben wir den Abriss der Transgas-Gebäude in Prag und anderer ähnlicher Gebäude erlebt. Ob ein Gebäude Pflege und Schutz oder überhaupt eine Existenz verdient, hängt bei weitem nicht nur von der Qualität der Architektur und der Phantasie des Autors ab. Es ist der breite Kontext der wirtschaftlichen und rechtlichen Netzwerke, der entscheidet. Und auch die flüchtige allgemeine Meinung, die z. B. eine Verbindung zur Vergangenheit oder einfach eine Vorstellung davon widerspiegeln kann, was schön und was hässlich ist.

Wir haben ein Recht darauf, das kulturelle Erbe (der ganzen Welt) kennen zu lernen und zu genießen (manche lernen sogar davon).

Haben wir ein allgemeines Recht auf Zugang zu diesen Werten?

Die Antwort ist scheinbar einfach: Das Beispiel des heiligen Berges Uluru in Australien ist eindeutig. Touristen, die sich nicht an die Regeln des Ortes halten, haben dort nichts zu suchen. Sie verstehen nicht die Kultur, die Gefühle und die Werte eines Volkes, für das der Berg

mehr ist als ein erstaunliches Naturphänomen. Zu anderen Zeiten können wir eine breitere Diskussion führen: Wie können wir die Rückgabe griechischer Denkmäler von Großbritannien an Griechenland legitimieren, wenn eine ganze europäische Kultur Anspruch darauf erhebt? Werden sie im britischen Museum nicht genauso gut gepflegt wie im griechischen? Ist die Nationalität entscheidend? Herkunftsort? Wie definieren wir einen Anspruch auf unsere eigene Geschichte? Das sind kontroverse und komplizierte Fragen, die ich jetzt nicht beantworten will, aber ich möchte über sie zu einem anderen Thema kommen.

Dies sind Fragen, die gerade bei einer universalistischen Auffassung vom Schutz der Geschichte der „Menschheit“ problematisch werden. Und das hat mit dieser Zugänglichkeit für alle zu tun. Paradoxerweise spricht gerade das Übereinkommen zum Schutz des Kultur- und Naturerbes der Welt davon, dass das Erbe durch das Wachstum des Tourismus bedroht ist. Aber der Tourismus ist die einzige Möglichkeit, die wir bisher erfunden haben, um Kulturerbestätten kennen zu lernen — wenn nicht die einzige, dann sicherlich die attraktivste und in gewisser Weise auch die effektivste. Und es entspricht sicherlich dem universalistischen Begriff des Anspruchs.

Zufälligerweise war das Louvre zum Zeitpunkt der Konferenz geschlossen, da das Personal streikte und sich (natürlich zu Recht) über zu viele Besucher beschwerte. Eine Kollegin, die zur gleichen Zeit in der Villa Tugendhat in Brunn arbeitete, wo das Reservierungssystem zweimal im Jahr geöffnet wurde, beschrieb den Ansturm der Besucher in jenem Jahr als völlig unvorhersehbar und beispiellos. Vor allem aber war sie überrascht von den emotionalen und aggressiven Auftritten der abgelehnten Bewerber. Es gab eine Dissonanz zwischen dem, was wir von einem „kultivierten Menschen“ erwarten, der informiert ist und sich für historische und kulturelle Schätze interessiert, und seinem im Grunde unhöflichen Verhalten.

Vor der Pandemie war die Rede davon, dass dieser Druck mit dem so genannten Übertourismus zusammenhängt. Überfüllung durch Menschen, die mehr oder weniger ohne Skrupel durch die Welt reisen, weil sie ein Recht darauf haben, etwas zu sehen. Aber auch, weil sie den Druck spüren können, gesehen zu werden. Die Gründe können unterschiedlich sein. Es wurde auch gesagt, dass diese Überbevölkerung paradoxerweise diese Orte entvölkert und sie in das verwandelt, was wir gerne „Disneyland“ nennen, um die spezifische Leblosigkeit und Künstlichkeit eines Spiels zu betonen, das nur für das Auge bestimmt ist.

Der Tourismus ist mit der Suche nach Vergnügen (und Entdeckungen) verbunden und bildet die Grundlage für die Wirtschaft vieler Städte, Regionen und Länder.

Wie soll man mit dem offensichtlichen Konflikt zwischen den Rechten der Einheimischen und denen der Zuwanderer umgehen?

Fiske spricht darüber, wie die Kulturindustrie uns Vergnügen bereitet. Reisen für Sehenswürdigkeiten, für Essen, für eine einzigartige Atmosphäre ist eine Suche nach diesen „anderen“ Vergnügungen. Aber wir wissen seit langem, dass der Schutzstatus paradoxerweise das Risiko der Gefährdung erhöht. Zum einen stellt der ständige oder anhaltende, wenn auch saisonale, Zustrom von Menschen eine physische Bedrohung dar, die zu einer materiellen Verschlechterung eines Ortes führen kann. Wie ein Wald kann auch eine Stadt oder ein ländlicher Ort unter dem Ansturm der Besucher erodieren. Aber zweitens ist auch die soziale und kulturelle Integrität oder Einzigartigkeit eines Ortes, der zum Reiseziel wird, bedroht: Die Authentizität, die wertvoll ist, kann nicht dieselbe sein. Eben weil sich das Leben, die sozialen Beziehungen und die Kultur ständig verändern. Sobald wir die Welt in eine lokale Gemeinschaft einlassen, beginnt sie sich unweigerlich zu verändern.

Was ist die Authentizität, die wir schützen wollen? Das, was authentisch ist, ist echt oder sogar wahr. Hier komme ich wieder auf die Reibung zwischen universalistischen und relativistischen Kulturauffassungen zu sprechen. Wollen wir schützen, was eine Insel der Vergangenheit ist (und damit authentisch?) oder was die lebendige Gegenwart ist? Wollen wir die lokale Authentizität schützen oder sehen wir unsere heutige Gesellschaft als global vernetzt an? Sind Orte wie Teltsch oder Krummau/Český Krumlov wirklich nur Disneylands, oder sind sie auch Orte im Leben der Bewohner, die nur aus einem bestimmten Blickwinkel unsichtbar werden?

Und wenn wir uns an das Authentische klammern, was ist ein authentischerer Ort der Modernität als Disneyland? Denn auch unter all den Kostümen, künstlichen Wasserfällen und Märchenschlössern, unter der Schicht der Fantasie (oder Fantasia, dem berühmten und heute weitgehend vergessenen Disney-Zeichentrickfilm), gibt es eine Welt des Alltags derjenigen, die dort arbeiten und die Illusion schaffen, eine Welt der Wirtschafts- und Machtverhältnisse, die weit über die Grenzen des Themenparks hinausgeht.

Es stellt sich die Frage, ob der Tourismus und die Besucher das Einzige sind, was die Bewohner der historischen Stadtzentren über ihre Grenzen hinaus vertreibt. Fallen uns keine anderen Gründe ein? Die Qualität der Wohnungen in historischen Häusern, begrenzte Parkmöglichkeiten, begrenzte Möglichkeiten, Dienstleistungen zu erreichen. Generell die Veränderung des Lebensstils, die Anforderungen des Lebens, aber auch die Eigentumsverhältnisse der Liegenschaften.

Was suchen wir?

Die letzte Frage lautet: Wonach suchen wir, wenn wir die Entvölkerung der Städte kritisieren und sie wieder mit Leben füllen wollen? Auf der Website des Projekts unes-co.cz von Kateřina Šedá findet sich diese Liste mit zehn Aktivitäten aus den Zentren von Städten wie Český Krumlov, die vom Aussterben bedroht sind:

- Allgemeinmediziner
- In Hauskleidung die Straße entlang gehen
- Wäsche aus dem Fenster trocknen
- Auslüften von Bettdecken im Fenster
- Lebensmittelhandel
- Chemische Reinigung
- Parken im Zentrum
- Wäsche waschen im Fluss
- Teppiche klopfen
- Fußball auf der Straße
- Bau von Spielhütten
- Den Müll tagsüber hinaustragen
- Touristen zu sich nach Hause einladen

In seiner Einfachheit ist dies ein starker Ausdruck für etwas, das wir verlieren. Diese Aufzählung unterstreicht also den Gedanken, dass dies Werte sind, die wir schützen müssen (Seien wir fair, im Original ist diese Liste noch länger und strukturierter, diese hier ist nur ihre TOP TEN-Liste). Ein Hausarzt in Reichweite ist sicherlich eine tolle Sache. Aber ist das Wäschetrocknen aus dem Fenster wirklich authentisch? Oder Wäsche in einem Fluss waschen? Und verschwindet das, weil es Touristen gibt? Laden Sie wirklich Passanten in Ihr Haus ein, weil sie in Ihrer Seitenstraße auftauchen? Erwarten wir überhaupt Einladungen auf einer europäischen Straße? Oder lieber in der Einsamkeit eines europäischen Hochlands? Würden Sie nicht selbst auch lieber die Anonymität der Stadt genießen?

Ich weiß, dass ich hier über ein Kunstprojekt schreibe, das auch eher Fragen aufwerfen als beantworten will. Aber ich will damit sagen, dass solche Aufzählungen von garantiert authentischen Aktivitäten viel eher mit unserer Vorstellung von Gemeinschaft zu tun haben, die wir in dem Moment aufgegeben haben (nicht bewusst, aber das ist es, was sozialer Wandel ist), als die moderne Gesellschaft begann, Gestalt anzunehmen. Es ist kein Zufall, dass wir in diesem Moment auch begannen, unsere eigene Vergangenheit zu erfinden, die es zu schützen gilt. Und wir begannen, uns nostalgisch an ein Verhalten zu erinnern, das verschwunden war.

So wie sich unsere Kultur verändert, geprägt von dem, was wir sind und wie wir leben, verändert sich auch das, was authentisch ist, mit ihr. Es ist möglich, dass vor drei Jahren die Authentizität von Orten wie Krummau oder Teltsch durch Touristengruppen aus Asien geprägt wurde. Eben weil ihre Anwesenheit an diesen Orten sowohl eine Folge als auch ein Abbild unserer eigenen Kultur war. Heute sind diese Gruppen verschwunden, weil die Bedingungen ihre Anwesenheit einfach nicht zulassen. Und diese Orte sehen wieder ein bisschen anders aus und leben anders. Aber selbst wenn diese großen Touristengruppen verschwinden, können wir nicht erwarten, dass fußballspielende Kinder auf diese Plätze zurückkehren. Und es ist fraglich, ob jemals jemand auf dem Platz in Krummau Fußball gespielt hat, denn er ist abschüssig, und ein Stück hinter dem Fluss ist es schön eben...

/CZ/

Průběh konference

Druhá konference projektu COL se konala v létě 2019 — první den na půdě Dunajské univerzity v rakouském městě Krems an der Donau (Kremže) a druhý den v nedalekém opatství Göttweig.

Příspěvky českých a rakouských mluvčích byly tematicky propojené a velmi dobře pokrývaly všechny významy pojmu hodnota. Zvláště zajímavé bylo propojení tématu s problematikou klášterů, které jsou společným motivem ve všech místech, kde se konference COL konaly.

První den konference byl zakončen společenským večerem v Kremži, druhý den pak komentovanou prohlídkou opatství Gottweig.

/AT/

Verlauf der Konferenz

Die zweite Konferenz des COL-Projekts fand im Sommer 2019 statt — am ersten Tag an der Donau-Universität in Krems an der Donau und der zweite Tag im nahe gelegenen Stift Göttweig.

Die Beiträge der tschechischen und österreichischen Redner waren thematisch miteinander verknüpft und deckten alle Bedeutungen des Begriffs „Wert“ in seiner Komplexität ab. Besonders interessant war die Verknüpfung des Themas mit der Frage der Klöster, die an allen Orten, an denen die COL-Konferenzen stattfanden, ein gemeinsames Motiv darstellen.

Der erste Konferenztag endete mit einem geselligen Abend und der zweite Tag mit einer Führung durch das Stift Göttweig.

/CZ/

Tato publikace je vydaná v rámci projektu **ATCZ 171 (COL — Centrum pro obnovu společného kulturního dědictví)**, který je financovaný z Evropského programu **INTERREG V-A Rakousko — Česká republika 2014–2020**.

/AT/

Diese Publikation wird im Rahmen des Projekts **ATCZ 171 (COL — Zentrum für Erneuerung des gemeinsamen Kulturerbes)** veröffentlicht, das durch das europäische Programm **INTERREG V-A Österreich — Tschechische Republik 2014–2020** finanziert wird.

Redakce / Redaktion:

Ing. arch. Vratislav Zíka / doc. Ing. arch. Karel Havlíš / Univ.-Prof. Dipl. Arch. ETH Dr. Christian Hanus / DI Dr. Bernhard Schneider / Darya Haroshka, MSc. / Ing. arch. Peter Morgenstein, PhD.

Tisková příprava / Druckvorbereitung:

Ing. arch. Vratislav Zíka

Překlady / Übersetzung:

Mgr. Martina Komendová / DI Dr. Bernhard Schneider

Zpracování publikace a tisk / Grafische Gestaltung der Publikation und Druck:

Tiskárna Didot, spol. s. r. o.

Kniha byla vydána v nákladu / Das Buch wurde aufgelegt in:

150 kusů / Stück

1. vydání / 1. Auflage

© 2021 — Univerzita pro další vzdělávání Krems, Centrum stavebně-kulturního dědictví / Universität für Weiterbildung Krems, Zentrum für Baukulturelles Erbe

ISBN 978-3-903150-86-7

DOI 10.48341/zegk-duk2

/CZ/

Centrum obnovy společného kulturního dědictví se systematicky zabývá udržitelnou obnovou historických památek, lokalit a sídel a rozvíjí přeshraniční spolupráci při obnově a propagaci společného kulturního dědictví.

Hlavním výstupem projektu jsou dvě příkladně obnovené památky na obou stranách hranice, které budou sloužit jak odborné, tak široké veřejnosti.

ZNOJMO – Stará škola Louckého kláštera / RETZ – Barokní staroměstská sýpka

/AT/

Das Zentrum für Erneuerung des gemeinsamen Kulturerbes arbeitet systematisch an der nachhaltigen Restaurierung historischer Denkmäler, Stätten und Siedlungen und entwickelt die grenzüberschreitende Zusammenarbeit bei der Restaurierung und Förderung des gemeinsamen Kulturerbes.

Das Hauptergebnis des Projekts sind zwei beispielhaft restaurierte Denkmäler auf beiden Seiten der Grenze, die sowohl der Fachwelt als auch der breiten Öffentlichkeit dienen werden.

ZNOJMO – Alte Schule des Klosters Louka / RETZ – Barocker Altstadt-Schüttkasten

Číslo projektu / Projektnummer:

ATCZ 171

Prostředky EFRR/ Genehmigte EFRE-Mittel:

2 798 495,48 €

Délka trvání projektu / Dauer des Projekts:

01/07/2018 – 31/12/2021

www.col-project.eu

www.at-cz.eu/col

Interreg
EUROPEAN UNION

Austria-Czech Republic

European Regional Development Fund